

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino



UDK 949.712(-2)(05)
UDC

YU ISSN 0023-4923

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XXVI

1978

IZDAJA IN ZALAGA ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO

LJUBLJANA

130310
+



1974-01-10

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XXV

1979



PO 2750/1979

IZDAJATELJSKI SVET: DR. TONE FERENC, DR. FERDO GESTRIN (PREDSEDNIK), OLGA JANŠA-ZORN, ANTOŠA LESKOVEC, NIKO LUKEŽ, BOŽO OTOREPEC, SLAVICA PAVLIČ, DR. MIRO STIPLOVSEK, DR. JOŽE ŠORN, DR. SERGIJ VILFAN, VIDA WEDAM, DR. TONE ZORN, SALVATOR ŽITKO, DR. JOŽE ZONTAR

UREDNIŠKI ODBOR: FRANCE DOBROVOLJC, MARJAN DRNOVŠEK, DR. TONE FERENC, DR. FERDO GESTRIN, STANE GRANDA, OLGA JANŠA-ZORN, BOŽO OTOREPEC, DR. JOŽE ŠORN, DR. SERGIJ VILFAN, DR. PETER VODOPIVEC, DR. JOŽE ZONTAR — GLAVNI UREDNIK: OLGA JANŠA-ZORN — ODGOVORNI UREDNIK: DR. JOŽE ZONTAR — LEKTOR: FRANCE DOBROVOLJC — OPREMIL: JULIJAN MIKLAVČIČ — ZA UPRAVO ODGOVARJA MAJDA KUNAVER — SOFINANCIRA RAZISKOVALNA SKUPNOST SLOVENIJE — TISKA TISKARNA TONE TOMŠIČ V LJUBLJANI — KLIŠEJE IZDELUJE KLIŠARNA »LJUDSKE PRAVICE« V LJUBLJANI

KAZALO

AVTORSKO KAZALO

NOVE PUBLIKACIJE

RAZPRAVE IN ČLANKI

- Cevc Emilijan*: Renesančni plastiki v kamniškem Mestnem muzeju — 150
Cremonesi Arduino: Potresi v zgodovini Furlanije — 71
Ferenc Tone: Narodnoosvobodilni boj v slovenski Istri leta 1943 — 129
Jakopič Bogo: Slušno in govorno prizadeti in gledališče — 100
Kopač Janez: Uprava, obnova in preskrba na Jesenicah od osvoboditve do konca leta 1945 — 103
Mikl Curk Iva: Rimska amfora in mortarij — 1
Pahor Miroslav: Akrostihi v piranski knjigi statutov leta 1384 — 4
Prelovšek Damjan: Stavba deželnega gledališča v Ljubljani — 159
Resman Blaž: Fužinarske cerkve iz začetka sedemnajstega stoletja na Jesenicah — 9
Rozman Franc: Stavkovno gibanje na Štajerskem v devetdesetih letih preteklega stoletja — 95
Simonič Ivan: Grad Poljane ob Kolpi — 39
Simonič Ivan: Prispevek k zgodovini Speharske doline — 83
Samperl Kristina: Grb mesta Ptuja — 68
Sašel Jaroslav: Slovenski prostor od Keltoev do Slovanov — 61
Sorn Jože: Obnavljanje Zaloške ceste v letih 1782—1784 — 27
Valenčič Vlado: Odnosi med ljubljanskim magistratom in državnimi oblastmi ob terezijanskih upravnih reformah — 19
Vilfan-Bruckmüller Irena: Višnja gora in nje-no prebivalstvo v 16. stoletju — 155
Vovko Andrej: Osnovna šola v Sodražici (1811 do 1941) — 88
Vovko Andrej: Donesek k zgodovini istrskega osnovnega šolstva — 166
Zorn Tone: Dve poročili o koroškem šolstvu iz leta 1918/19 — 175
Zorn Tone: Gradec in razmejitvev na Štajerskem leta 1918/19 — 175

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

- Kambič Mirko*: Prva fotografinja v Ljubljani — 42
Marušič Branko: Giannantonio de Capellaris — 182
Vrišer Sergej: Uniforme borcev za severno slovensko mejo 1918/1919 — 109

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

- Hojan Tatjana*: Razstava »Razvoj šolske telesne vzgoje na Slovenskem« — 184
Mihelič Darja: Posvetovanje o zgodovini Laškega — 47
Pavlič Slavica: 80-letnica Slovenskega šolskega muzeja — 113
Vidovič-Miklavčič Anka: Razstava Železničarji v revoluciji — 185
Vovko Andrej: »Prekmursko šolstvo skozi stoletja« v Slovenskem šolskem muzeju — 48
Zontar Majda: Razstava Razvoj poštne prometa na Gorenjskem do prve svetovne vojne — 49

- Čampa Marjeta*: Janko Orožen, Celje in slovensko hranilništvo. Celje 1977 — 192
Golobič Zorica: Elio Apih, Le Cooperative Operaie di Trieste, Istria e Friuli. Trst 1976 — 56
Golobič Zorica: Benedetto Lonza, La dedizione di Trieste all'Austria. Trst 1973 — 120
Gombač Metka: Letopis za leto 1972—1976. Trst 1977 — 52
Gombač Metka: Dol skozi boj do svobode. 1977 — 122
Gombač Metka: Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji. Špeter Slovenov — Trst 1978 — 188
Gombač Metka: Marica Gregorič-Stepančič. Ob poimenovanju osnovne šole pri sv. Ani v Trstu. Trst 1978 — 189
Janša-Zorn Olga: Branko Reisp, Predjama. Ljubljana 1977 — 55
Janša-Zorn Olga: Petko Luković, Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875—1878. Ljubljana 1977 — 58
Janša-Zorn Olga: Po poteh velikega tolminskega punta 1713. 1, 2. Ljubljana 1976 — 193
Kafol Miran: La storia della Slavia Italiana. Špeter Slovenov — Trst 1978 — 189
Kafol Miran: La Slavia Italiana nella »Guida delle Prealpi Giulie«, di Olinto Marinelli. Bologna 1978 — 190
Kalan Branko: Vlado Močnik, Baška grapa. Ljubljana 1974 — 59
Klemenčič Matjaž: France Filipič, Spomenik Pohorskemu bataljonu. Ljubljana 1978 — 123
Klemenčič Matjaž: Aleksandar Stipčević, Iliri — povijest, život, kultura. Zagreb 1974 — 119
Kos Janez: Krško skozi čas. Krško 1977 — 116
Lukež Igor: Dušan Kermavner, Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah-Javorniku od začetkov do leta 1918. Ljubljana 1974 — 190
Matičič Franci: Notranjski listi I. Stari trg pri Ložu 1977 — 118
Mihelič Darja: Slovensko morje in zaledje I. Koper 1977 — 117
Mihelič Darja: Ivan Stopar, Rogatec. Ljubljana 1976 — 194
Mihelič Darja: Ivan Stopar, Žalec in Novo Celje. Ljubljana 1977 — 194
Stergar Nataša: Alpina — 30 let tovarne obutve. Žiri 1977 — 53
Samperl Kristina: Jože Curk, Ptujski grad in njegove kulturnozgodovinske zbirke. Ljubljana 1975, Isti, Mestna proštijaska cerkev v Ptuj. Ljubljana 1977 — 193
Vidovič-Miklavčič Anka: France Koblar, Moj obračun. Ljubljana 1976 — 195
Vovko Andrej: Miroslav Kokolj-Bela Horvat, Prekmursko šolstvo od začetka refermacije do zloma nacizma. Murska Sobota 1977 — 54
Vovko Andrej: Splošna bolnišnica »Dr. Franca Derganca«. Nova Gorica 1975 — 55
Vovko Andrej: Tone Ferenc, Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940. Ljubljana 1977 — 57
Vovko Andrej: Milica Kacin-Wohinz, Narodno-obrambno gibanje primorskih Slovencev 1921 do 1928. 1977 — 121
Vovko Andrej: Savinjski zbornik III, Žalec 1974 188
Zorn Tone: Goriški letniki, 3. 1976 — 52

Zorn Tone: Raumplanungsgespräch Südkärnten, Wien 1977 — 60
 Zorn Tone: Osimski sporazumi. 1977 — 123
 Zorn Tone: Sämtlich Slowenen. 1978 — 124
 Zorn Tone: Avguštin Lah, Slovenija sedemdesetih let. Ljubljana 1977 — 196

KAZALO SLIK

POKRAJINE, GRADOVI, NASELJA IN PODOBNO

Ant. Capellaris, Trdnjava Kluže pri Bovcu (1752) — naslovna stran 1. zvezka
 Risba Barbarine cerkve na Plavžu iz pontifikalnih protokolov škofa Hrena v ljubljanskem nadškofijskem arhivu — 10
 Savska cerkev na bakrorezu v Valvasorjevi Slaviji... — 11
 Fasada savske cerkve pred restavracijo — 12
 Fasada savske cerkve — današnje stanje — 13
 Pogled na savsko cerkev od severovzhoda pred restavracijo — 14
 Pogled na savsko cerkev od jugovzhoda — današnje stanje — 15
 Model savske cerkve — 17
 Grad Poljane ob Kolpi po Valvasorju (Topographia... 1679) — 39
 Auerspergov grad s sramotilnim stebrom v Predgradu (1975) — 40
 Fischerjeva hiša na Kongresnem trgu (Zvezda 31) v Ljubljani po potresu 1895 — 42
 Pogled na del sedanjega Trga osvoboditve — 43
 Runk-Postl, Ljubelj v 19. stoletju — 50
 Ygidus van der Heyden, Ljubljana v drugi polovici 17. stoletja — 51
 Ant. Capellaris, Kanal ob Soči (1752) — zadnja stran 1. zvezka
 Ant. Capellaris, Tabor pri Dornberku (1752) — naslovna stran 2. zvezka
 Humin ob potresu 1976 — 73
 Pušja ves (potres 1976) — 75
 Njiva v Reziji ob potresu 1976 — 78
 Zasilna bivališča ob potresu 1928 (Verzegnīs) — 81
 Solsko poslopje v Sodražici — 90
 Ant. Capellaris, Gradišče nad Prvačino (1752) — zadnja stran 2. zvezka
 Ant. Capellaris, grad Rihemberk (1752) naslovna stran 3. zvezka
 Osnovna šola Truške, zgrajena 1909 — 167
 Ant. Capellaris, Stanjel (1752) — zadnja stran 3. zvezka

NACRTI IN ZEMLJEVIDI

Načrt pristajalnega kanala in drugih pristanskih naprav na Ljubljani pri Zalogu (1779) — 28
 Diagram donosnosti mostnega denariča — 29
 Načrt Ljubljaničine struge in kanalov (1765) — 33
 Poselitev Slovenije v keltski dobi — 63
 Anonimni geograf iz Ravene. Upravne enote Carneola, Liburnia Tarsaticensis, Histria, Venetiae ter v njegovem geografskem opisu omejena naselja in reke — 66
 V. Walter, Predlog za pozidavo gledališča na starem mestu, 1888 — 159
 V. Walter, Predlog za gledališče v Zvezdi, 1888 — 160

V. Walter in J. Hraský, Predlog za gledališče na Krekovem trgu, 1889 — 161
 J. Hraský in A. Hrubý, Neizvedena varianta fasade, 1889 — 162
 J. Hraský in A. Hrubý, tloris, 1890 — 163
 J. Hraský in A. Hrubý, stranska fasada, 1890 — 164
 J. Hraský in A. Hrubý, prerez, 1890 — 165

OSEBE

Jože Zidar-Jadran — 135
 Franc Segulin-Boro fotografiran na sedežu OK KPS Brkini-Slov. Istra v Čelju septembra 1943 — 137
 Stanko Pervanje-Gruden, sekretar OK KPS za Slov. Istro — 139
 Vidko Hlaj-Žižič — 141
 Milan Guček-Javor' fotografiran v bunkerju okrožnega centra na Badihi jeseni 1943 — 142

RAZNO

Izbor amfor iz Slovenije — 2
 Mortarium — 3
 Malvina v Norden, Portret neznane Ljubljankanke (1864) — 44
 Ime in naslov prve ljubljanske fotografije (1864) — 45
 Razstava Prekmursko šolstvo v Slovenskem šolskem muzeju — 48
 Značka Ptuja — 68
 Pečat mesta Ptuja (1273) — 68
 Grb mesta Ptuja iz leta 1567, kakršen je v veljavi še danes — 69
 Poselska knjižnica iz leta 1883 — 69
 Naslovna in prva stran zvezka leposlovnih vaj trivialne šole v Sodražici — 92
 Gluhi igralci na odru (Vinko Rupnik tretji od leve v prvi vrsti) — 101
 Zatrpane jeseniške ulice po končanem bombardiranju aprila 1945 — 105
 General Rudolf Maister s častniki mariborske garnizije in štajerskega obmejnega poveljstva leta 1919 — 109
 Skupina podčastnikov-borcev za severno mejo leta 1918/19 — 110
 Uniforma častnikov-borcev za severno mejo 1918/19 — 111
 Skupina častnikov tržaškega polka leta 1921 — 112
 Publikacije Slovenskega šolskega muzeja — 113
 Podelitev Reda zaslug za narod s srebrno zvezdo Slovenskemu šolskemu muzeju ob 80-letnici (1978) — 114
 Proglas I. bataljona 2. hrvaške istrske brigade po osvoboditvi Kopra 27. 9. 1943 — 131
 Osvoboditev političnih jetnikov iz koprskih zaporov 27. 9. 1943 — 133
 Politkomisar slovenske Istrske brigade Drago Benčič-Brkin s partizani pri Podgorici 1943 — 142
 Členi okrožnega odbora OF za slovensko Istro v Stepanih 1. I. 1944 — 1943
 Kip mladega vojščaka, Muzej v Kamniku — 150
 Kip mladega vojščaka s hrbtni strani — 151
 Kip starega vojščaka — 152
 Kip starega vojščaka s hrbtni strani — 153
 Leone Leoni, Nagrobnik Giacoma de Medici, Milan, katedrala — 154

Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana

1. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku (razmnoženo kot rokopis)
 - I. Listine 1243—1397, Ljubljana 1956 25.—
 - II. Listine 1299—1450, Ljubljana 1957 25.—
 - III. Listine 1320—1470, Ljubljana 1958 25.—
 - IV. Listine 1471—1521, Ljubljana 1959 25.—
 - V. Listine iz kodeksov Mestnega arhiva v Trstu, 1320—1348, Ljubljana 1960 25.—
 - VI. Listine 1444—1499, Ljubljana 1961 25.—
 - VII. Listine 1243—1498, Ljubljana 1962 25.—
 - VIII. Register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489—1518, Ljubljana 1963 25.—
 - IX. Listine 1220—1497, Ljubljana 1964 25.—
 - X. Listine 1144—1499, Ljubljana 1965 25.—
 - XI. Fevdna knjiga Jamskih 1453—1480, Ljubljana 1966 25.—
 - XII. Urbarji 1490—1527, Ljubljana 1968 25.—
2. 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, Ljubljana 1959 40.—
3. Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945—1955, Ljubljana 1965 52.—
4. Razprave
 - I. Vlado Valenčič, Agrarno gospodarstvo Ljubljane do zemljiške odveze, Ljubljana 1958 30.—
 - II. Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane (Zbornik razprav), Ljubljana 1971 40.—
 - III. Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja (Zbornik razprav), Ljubljana 1972 40.—
 - IV. Ljubljanska obrt od začetka 18. do srede 19. stoletja (Zbornik razprav), Ljubljana 1977 80.—
5. Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1962 (broširana, žepna izdaja) 20.—
6. Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1965 (trijezična izdaja) 60.—
7. Ljubljana 1945—1970, Ljubljana 1970 30.—
8. Katalog: Starejša ljubljanska industrija, Ljubljana 1973 20.—

KRONIKA

CASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

26. letnik Ljubljana 1978 1. zvezek

Iva Mikl Curk: Rimska amfora in mortarij — Stran 1

The Roman Amphora And Mortar

Miroslav Pahor: Akrostihi v piranski knjižgi statutov leta 1384 — Stran 4

Acrostics in the Book of the Statutes of Piran in the year 1384

Blaž Resman: Fužinarske cerkve iz začetka sedemnajstega stoletja na Jesenicah — Stran 9

The Churches, Founded by Forge-owners at Jesenice, from the Beginning of the 17th Century

Vlado Valenčič: Odnosi med ljubljanskim magistratom in državnimi oblastmi ob tercijanskih upravnih reformah — Stran 19

The Relations between Municipal Council of Ljubljana And the State Authorities at the Time of the Administrative Reforms of Kaiserine Maria Theresia

Jože Sorn: Obnavljanje Zaloške ceste v letih 1782—1784 — Stran 27

The Reconstruction of the Zaloška road in the Years 1782—1784

Tone Zorn: Dve poročili o koroškem šolstvu iz leta 1925 — stran 36

Two Reports about the Carinthian School System in the Year 1925

Ivan Simonič: Grad Poljane ob Kolpi — Stran 39

The Castle Poljane by the River Kolpa

Iz starih fotografskih albumov — Stran 42

Photos from old albums

Delo naših zavodov in društev — Stran 47

Notes on the activity of institutes and associations

Nove publikacije — Stran 52

New publications

Na ovitku: Anf. Capellaris, Trdnjava Kluže pri Bovcu (1752), original v Pokrajinskem muzeju, Gorica

Uredništvo: Glavni urednik Olga Janša-Zorn. Odgovorni urednik dr. Jože Zontar

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino

Predstavniki: Majda Kunaver — Tiska tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani

Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III

Tekoči račun 50101-678-47483 — Letna naročnina 120 dn, posamezna številka 40 din.

RIMSKA AMFORA IN MORTARIJ

IVA MIKL CURK

Nekoč je bila amfora nepomembna embalaža za transport tekočih živil, danes pa cenimo skladnost njenih oblik in zbiralci plačujejo zanje mnogokrat več od tistega, kar je nekoč veljala z vsebino vred. Nastala pa je v času in okolju, ki sta znala ustvariti neko popolnost v sozvočju namena in oblike pri vsak dan rabljenem predmetu in tako rodila amforo grško-rimskega sveta.

Zaradi tega, ker je ta stara oblika lončnine spet tako cenjena, ji posvetimo nekaj pozornosti, pomudimo pa se pri njej tudi, saj nam daje mnoge podatke za staro krajevno zgodovino. Ob njej pa naj spregovorimo še o drugi lončeni posodi, ki tudi ni sodila na mizo, o terilnici, melnici ali mortariju. Tudi njena izpoved je zgovorna. Vsekakor pa gre pri obeh za specifičen pojav iz rimskega časa na naših tleh, zato omejujemo naš sestavek na ti dve vrsti rimske lončenine.

Pod preprostim imenom amfora razumemo danes dvoročajni vrč iz helenistične in rimske svetovne trgovine z oljem, vinom in garumom — ribjo omako. Oblika dvoročajnega vrča je seve že mnogo starejša. Posebne mo-

žnosti trgovanja in prometne možnosti so jo specializirale, da je dobila značilno koničasto dno, potrebno za zatikanje v peščeni podshramb, dobila značilni vrat in ročaje, primerne židkosti vsebine in temu, da so posode zlagali v piramidaste kopice na vozovih in v ladijskih trupih. Sredozemlje jo je poznalo povsem izoblikovano že v zadnjih stoletjih pred začetkom našega štetja in le malo spremenjena je bila potem v rabi do konca rimske države. Pri nas jo najdemo le s sledovi rimskega časa, torej prvih petih stoletij novega štetja. Najdejo pa odlomke amfor v plasteh dobršnega dela najdišč iz rimskega časa. V našem sestavku ne želimo dati neke popolne arheološke študije, želimo povzeti le tisto, kar vidimo tako rekoč na prvi pogled.

V Emoni so npr. našli mnogo odlomkov amfor tudi v ruševinah, ki so ostale od stavb.¹ Vse še niso preučene, mestno povprečje pa nam lahko dokaj dobro predstavi situacija na Ferantovem vrtu v Gradišču. Tu so odlomki amfor kar četrtina številnih lončenih črepinj. Med njimi so črepinje trebušastih in vitkih amfor. Tako se nam kažejo

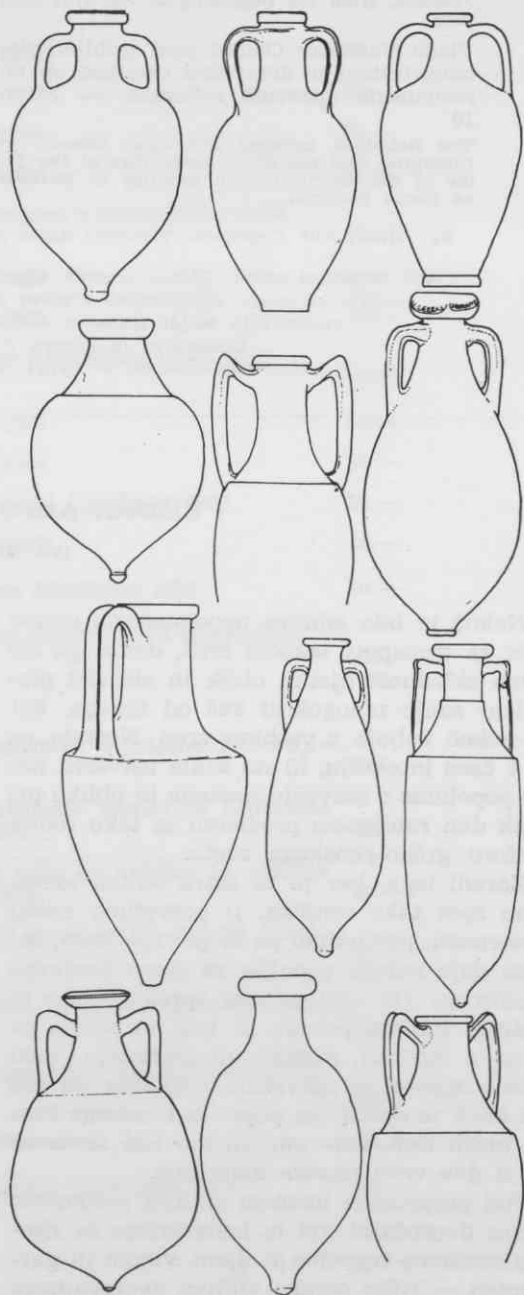
amfore tudi po drugih najdiščih, trebušaste in vitkejše. Dna amfor so čepasta in koničasta, s tem da so čepasta dna lastna trebušastim, koničasta pa vitkim amforam. Ugotovljivo številčno razmerje na Ferantovem vrtu na emonskem forumu bi pričalo, da je bilo vitkih posod nekaj več kot trebušastih. Če sklepamo, kot nam dovoljuje preučevanje v svetu, da so bile trebušaste vinske in vitkejše oljne amfore, je tako razmerje verjetno dokaj splošno in razumljivo. Vina v dnevni rabi ni bilo bistveno manj kot olja, a vino so hranili tudi drugače, v sodih in mehovih, olje pa največ v amforah.

Zdaj pa pogledjmo, kakšni so še sicer najdeni odlomki amfor na videz. Navadno so rdeči, glina je mnogokrat mešana z drobnim peskom. Kadar je glina rumeno pečena, je stena posode porozna, površina pa se zdaj, ko je do določene mere že razpadla, skoraj vedno otira. Sem in tja je površina amfore belkasto premazana. Vse te razlike so posledek različne izbire gline in razlik v izdelavi. Razlike so nastale namerno: vsebina amfore je morala včasih bolj, drugič manj dihati, včasih je morala biti stena posode za vlago bolj odporna kot drugič.

Seveda opazamo po naših najdiščih še nekaj zakonitosti o pojavljanju vendarle različnih, dasi na prvi pogled tako monotonih amfor. Zanimivo je - to trditev nam podpirajo najdbe od morja skozi Ljubljano do Ptuja in Prekmurja — da so v različno starih plasteh vendarle našli zastopane skoraj vse različice oblik in obdelave. To bi nam potrjevalo tudi drugeje v rimski državi ugotovljeno resnico,² da je obliko amfore in tehniko izdelave narekoval predvsem namen rabe posode in da se amfore, ki so v njih hranili določen proizvod, tudi po sto let ne v tehnologiji ne v obliki niso spremenile. Kadar pa obravnavamo najdišče z več odlomki amfor, pa vendarle vidimo, da so rumene amfore, pa amfore z ostrimi kleki ramen in ročajev in ostrimi robovi ustij rajši starejše kot mlajše (seve ne vse!) rajši pozne, mlajše pa so amfore s slabo pripravljeno glino ali prečno nažlebljenimi stenami. Zelo mešana s peskom je glina manjših amfor. Zdi se, da so bile namenjene vsebini, ki jo je bilo treba dobro zapreti in ki je bila občutljiva na temperaturne spremembe, tako da so mogoče v njih hranili eterična olja.

Zanimivosti o amforah lahko nizamo še dalje. Na neki ptujski amfori je npr. napisano, da so bile v njej v med vložene bele olive.³ Na amforah je zelo mnogokrat odtisnjeno ime lastnika proizvoda, ki je bil v amfori. Pri nas srečujemo imena lastnikov istrskih

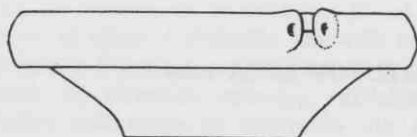
veleposestev (npr. Laekanius Bassus, Ael. Crispina), ime lastnika iz srednje Italije, pa tudi oznako cesarskega veleposestva, prav tako bržčas iz Istre.⁴ Ob tem naj omenimo, da so znani dokazi, kako je npr. vinorodna Dalmacija, polna oljk, nekaj časa uvozila precej španskega olja in vina, kot pričajo pečati z amfor v Splitu in Solinu⁵ — tudi tedaj včasih tako nerazumljiva logika dnevnih zahtev trgovine! V naše kraje pa so amfore z vsebino vozili z zahoda, iz Ogleja. V Oglej



Izbor amfor iz Slovenije

je vino in olje in garrum prihajal po morju iz zahodne Istre pa vzdolž morskega toka z vzhodne obale srednje Italije. Kar zdaj vemo, nabavljachi za naše kraje dalj niso segli.

Po vseh najdbah sodeč so amfore in njih vsebina prišle k nam takoj skupno z Rimljani. V največji razprostranjenosti po deželi so bolj zanesljivo znanilec starejših rimskih stoletij kot mlajših. Večkrat ugotovljeno je dejstvo, da je poznorimski čas v široki potrošnji vse bolj zamenjeval le dobrine znotraj posameznih, dasi ne zelo majhnih pokrajinskih enot. Nikakor sicer ni pogrešal tudi od daleč pripeljanih dobrin, saj je npr. Rim v poznem cesarskem času šele na veliko uporabljal orientalske dišave, svilo itd. A te dobrine so bile vendarle omejene na trg v večjih mestih. Tako najdemo, kot smo rekli, odlomke amfor v Emoni še v zelo poznih plasteh. Ker kažejo nekaj posebnosti (pred-



Mortarium

vsem slabšo obdelavo glin), skoraj ne moremo misliti, da so ostanek starejših časov. Vsekakor so še dokaz širše trgovine, ki pa je slabela po obsegu in kvaliteti.

Ne moremo pa nehati govoriti o amfori, ne da bi posvetili besedo ali dve amfori kot zbirateljski trofeji. Nič ni slabega, če želimo s tem lepim izdelkom obogatiti zasebno zbirko. Toda poiščimo pot do predmeta s pomočjo zakonite, nadzirane trgovine ali zbirke in ne tako, da v divji, kaznivi trgovini podpiramo delo »divjih«⁶ ribičev amfor. Ti so uničili že mnogo enkratnih sledov ladij in z njimi povezanih podatkov zaradi prodaje amfor, samo neznatnega dela zgodovinskega bogastva podmorskih ležišč v Jadranu.

Nadalje smo se želeli pomuditi pri terilnici, melnici. Po obliki velika plitva skleda (široka vsaj 32 cm, včasih pa tudi še enkrat toliko) s širokim izvihanim robom in debelimi stenami je iz rumeno ali rdeče pečene glin. Istemu namenu so služile marmornate plitve skleda s čepki na rabu ali nekaj manjše, pa bolj globoke in včasih po robu lepo okrašene skleda iz temnordeče lončenine, ki so jo po rimski državi vozili iz sedanje srednje Francije. Posode iz navadne lončenine, ki jih najdemo zlasti v Ptujju pri nas, so večkrat blizu dulca v robu označene ž žigom izdelovalca. Površina je utrjena mnogokrat z rde-

čim premazom, pri vseh lončenih posodah pa je notranjost skleda posuta s kremenčevimi zrnici in pogosto še steklasto glazirana.

Arheologi so dolgo ugibali čemu je služila ta razmeroma daleč razširjena starina. Po ugotovitvah raziskovanja je bila povezava z mortarijem, znanim iz rimskih pisanih virov, bolj ali manj na dlani.⁶ Zagotovo vemo, da je služil mortarij drobljenju začimb, domnevali pa so, da je bil za čiščenje in pripravo kaše, mešanje mezgastih jedi in za sirjenje mleka.⁷ Vsaka utemeljitev posameznih razlag ima nekaj zase, pa bi tako rekli, da so v posodi mešali in drobili razne sestavine jedi.

Pri nas jo najdemo malone povsod, kjer so rimski sledovi, dasi ne posebno v velikih količinah, (ta podatek ni brez pomena!). Najdbe v Emoni in še posebej v Poetoviu nam tudi za naše kraje dokazujejo trditev, da so površino začeli utrjevati z raznimi premazi pretežno šele konec 2. stoletja, steklasta glazura hrapave notranjosti pa je značilnost poznih obdobij po začetku 4. stoletja. Med slovenskimi najdbami so daleč v večini izdelki poznega časa. Posebno pozna najdišča⁸ so dala razmeroma mnogo odlomkov marmornih terilnic. V Poetoviu so našli zlasti v nekaterih okoliših zelo veliko odlomkov terilnic v boljši in slabši izdelavi in to že iz zgodnjega 3. stoletja.

Vsi ti nametani strokovni podatki nekaj povedo o vsakdanjem življenju rimske dobe. Prav gotovo je mortarij orodje značilnega rimskega pripravljanja hrane in dokaz za določeno porimljanje vsakdanjih navad. V prvih dveh stoletjih je doma v večjih naseljih in mestih, kjer je bilo več prišlekov, pozneje pa ga srečamo povsod po deželi do zadnjih zavetij staroselcev do prihoda Slovanov. To nas utrjuje v veri, da je mortarij služil za več delovnih procesov pri pripravi hrane, le z eno izmed razlag ne moremo zajeti vse njegove razprostranjenosti, saj npr. v poznem času ne moremo verjeti večjim količinam tujerodnih začimb v vsakdanji rabi. Tedaj so v mortariju gotovo pripravljali tudi kaj, kar je rodilo domače polje ali gozd.

Še to bi dodali. Velike količine odlomkov mortarijev na Zg. Bregu v Ptujju, ki smo o njih govorili, pričajo o pripravi večjih količin hrane v stavbah, ki so v 3. stoletju stale tam. Ta ugotovitev pa lepo sodi v okvir ugibanja, da so morala biti na Zg. Bregu (zaradi tam najdenih napisov, ohranjenih razporedov prostorov v ohranjenih tlorisih stavb, grobnih in drugih drobnih najdb) tik poleg reprezentančnih prostorov tudi stanovanja vojaških oddelkov, sestavin provincialne in cesarske uprave, ki je bila delež Poetovia.⁹

Tako se nam kaže nekaj iz vsakdanjosti časa pred dvema tisočletjema s pomočjo lončenih odlomkov in trenutki, ko zaživi drobec davnega življenja zaradi zbranih podatkov, dajejo ceno pregledovanju in analizi stotin in stotin črepinj iz naših arheoloških najdišč.

OPOMBE

1. Obsežna zavarovalna izkopavanja je po letu 1961 vodila dr. Ljudmila Plesničar. Zahvaljujem se ji, da sem mogla obdelovati keramične najdbe na Ferantovem vrtu, Čemažarjevem in Jakopičevem vrtu ter na prostoru pri šoli Majde Vrhovnik. Osnovno informacijo o najdiščih in drugih najdbah daje L. Plesničar, Varstvo spomenikov 9, 1965, 194, ista, VS 10; 1966, 150 s in 200,

ista VS 13—14, 1970, 188 in ista Arheološki vestnik 23, 1972, 367 ss. Ista avtorica je obdelala amfore iz emonskih grobišč v Keramika emonskih nekropol, Diss. et monographiae 20, 1977, 57. — 2. M. H. Callender, Roman Amphorae, London 1965, XXII ss. — 3. I. Mikl, AV 11—12, 1961, 156. — 4. M. H. Callender o. c. šte. 39, 103, str. 65. J. Šašel AV 23, 1972, 427. — 5. N. Cambi, AV 26, 1976, 115 ss. — 6. D. Baatz, Acta rei cretariae Romanae fautorum 17—18, Augst 1977, 147 ss. — 7. ibid. 148, A. Schörgendorfer, Römische Keramik der Ostalpenländer, Wien 1942, 180. — 8. Vranje pri Sevnici, kjer vodi še nedokončana izkopavanja dr. Peter Petru, in Svete gore nad Sotlo, kjer vodi dela dr. Paola Korošec. V podrobnosti je gradivo na obeh najdiščih seve še v obdelavi. — 9. Prikaz situacije v najdišču VS 21, 1977, 252, sklepi pa v tisku v AV 29.

AKROSTIHI V PIRANSKI KNJIGI STATUTOV LETA 1384

MIROSLAV PAHOR

V literaturi je akrostih zelo starega izvora. Po Diogenesu iz Halikarnasa, ki mu je dal to ime, so ga spoznali že stari Grki klasične dobe. Diogenes Laertius, ki ga je imenoval *Παροστίχης* trdi, da ga je prvi uporabil Epidarmos z otoka Kosa. Taisti Diogenes navaja, da so včasih akrostih uporabljala tudi preročišča, da so bolj zakomplicirala odgovore prosilcev. Najstarejši akrostih, ki ga poznamo, je ohranjen na nekem grško-egipčanskem papirusu, ki je nastal med leti 193 in 190 pr. n. št. Vertikalno bran se glasi *Ευδοξου τέχνη* kar pomeni »Evdoksova umetnost«. Evdoksij je bil v svoji dobi znan astronom. V helenični dobi se akrostih uporablja tudi na nagrobnih spomenikih.¹ V rimski literaturi ga je uporabljal Plautus. V nekaterih njegovih delih začetne črke posameznih argumentov, brane vertikalno, dajo naslov komedije. Po Ciceronu pa je v Rimu prvi uporabljal akrostih Ennius v neki pesmi, v kateri prve črke posameznih verzov, brane prav tako vertikalno, pokažejo besedilo: »Q. Ennius fecit«. Pogosteje so akrostih uporabljali latinski pesniki v stoletjih tako imenovane literarne dekadence, ko se opaža bolj igračkanje z verzi, kakor prava poezija. V zgodnjekrščanski literaturi opazimo alfabetski akrostih, ki je orientalnega izvora. V takem primeru dajo posamezne kitice celotno abecedo. Temu pravijo akrostih ali kitice v abecednem redu. V srednjeveški literaturi so akrostih

prvi prevzeli Provansalci. Sledili so jim francoski pesniki. V Italiji sta ga prva uporabljala Dante da Majano in pisatelj Dekameron Giovanni Boccaccio. Od Francozov so akrostih prevzeli Angleži in Nemci.² V Nemčiji ga je prvi uporabljal Gottfried iz Strasbourga, ki mu je sledil Rudolf von Enns.³

V stari makedonski in srbski literaturi so ga prav tako poznali. V Makedoniji je akrostih dobil tudi svoje novo krajevno ime tj. »krajegranesija«. V Dalmaciji sta ga poznala predvsem renesančna pesnika Džore Držić (1461—1501) in Šišmundo Menčetić Vlahović (1457—1527)⁴ Vse to v literaturi.

Ni mi znan primer, da bi akrostih zašel v pravne dokumente in v pravno strokovno literaturo ali celo zakonodajo pred letom 1384, ko se kar štirikrat pojavi v tedanji piranski knjigi statinov,⁵ ki je bila sprejeta kot četrta redakcija statinov tega mesta v XIV. stoletju.

Piranska oligarhija, ki je že leta 1358 s tedanjimi statini trajno zagotovila oblast in upravo mesta in občine Piran najvažnejšim mestnim družinam, se je leta 1383 odločila — kakor so ji pač narekovali stari občinski zakoni in običaji — ponovno pregledati in reformirati svoje statute. V času podestata Luke Viadra in sodnikov Markvarda Apollonia, Krištoforja de Mafeja, Petra Foie in Almerika Gojne, ki so vladali najbrže v prvi tretjini leta 1383, je bil v velikem svetu izvoljen »svet modrih«, ki mu je bila popolnoma zau-

pana sestava novih statotov. V prejšnjih obdobjih je imel »svet modrih« po enajst članov, ker pa so to pot imeli reformiranje statotov, ki naj bi dokončno sankcioniralo in ustoličilo oligarhično oblast, za izredno važno, so napravili izjemo in v svet izvolili devetnajst piranskih patricijev. To so bili Krištofor Apollonio, ki je bil član tega telesa tudi leta 1358, Peter de Asalono — v drugih virih imenovan tudi de Salono —, Juri Bano, Nikolaj Cavaça, Marko Caviano, Dominik Colomban, Nikolaj Dapretto, Odorik Dethemario, Matej Foia, Nikolaj Gojna, Jurij sin Ambroža, Jurij de Mafeo, Janez de Masono, Markvard Petrogna, Henrik Petrogna imenovan tudi Barcaça, Gualterij Tensio, ki je bil v to telo izvoljen že drugič, ker je bil član tega sveta tudi leta 1358, Garofolus Vedorno in Janez Venier. Med njimi je najmanj deset pravnikov in notarjev.⁶

V uvodu, ki so ga omenjeni gospodje sestavili, je rečeno, da je preteklo 25 let, v katerih se ni smel v statutih, zakonih in predpisih mesta Pirana napraviti noben popravek, dodatek ali ukinitvev oziroma razveljavitev.⁷ Svetnike niti malo ni zanimalo, da so si s tem stavkom privoščili dokajšnjo netočnost, ker so leta 1367 izdali nič manj kot 51 dodatkov k statutu leta 1358, ki jih je bilo treba upoštevati in vključiti v nove statute.⁸ Že to je bila huda kršitev določil starih statotov, kar pa skušajo z molkom prikriti. To v Piranu ni bilo nič novega.

Dalje je v uvodu rečeno, da je treba vnesti v nove statute več običajnih zakonov, ki še niso bili kodificirani ali odobreni v javni obliki, in da je treba vnesti nove in potrebne zakone. Na drugi strani so svetniki dobili naročilo, da ukinejo »nepotrebne zakone«, da nekatere deklarirajo, druge prezrejo. Potemtakem je imel imenovani »svet modrih« več kot dovolj dela. Zaradi tega so se sestajali celo leto in morda nekaj mesecev več (*mutatis pluribus manibus iudicum*, ker so sodniki vladali po štiri mesece).

Iz enega od zadnjih stavkov uvoda, izvemo, da je sicer šlo za spremembe, dopolnitve in ureditev knjige statotov, da pa je šlo tudi za eleganco statotov samih. Tudi ta stavek daje slutiti, kakšen bo odnos sestavljalcev statutarne knjige, do tiste zakonodajne celote, ki so jo imenovali enostavno »statuta« ali »liber statutorum«. Zato bijejo v oči tudi formalne spremembe, ki so tako obširne, da terjajo določenih raziskav in pojasnitev. Dalje izvemo, da statuti niso mogli biti dovršeni pod vlado podestata Viadra, temveč da jih je dokončal in deklariral podestat Janez Gabriel leta 1384.⁹

Zaradi teme v naslovu se postavlja vprašanje, kaj si je »svet modrih« predstavljal pod eleganco in kdo je prišel do take ideje in do takega predloga, kajti to je moralo imeti neki globlji, a tudi neki formalni smisel. O eleganci namreč govorijo tudi kasnejši piranski dokumenti, predvsem tisti, ki so jih v XVII. stoletju vklesali v kamen.¹⁰ O statutih samih lahko rečemo naslednje: Vsi piranski statuti od leta 1274 do vključno leta 1358 so se začeli z besedo »statuimus« — zakonujemo. To je sicer za vsak posamezen zakon stvarno in enostavno, ni pa elegantno. Vsaj po pojmih tedanjega »sveta modrih« ne. Zato je bilo treba najti lepše, dovršenejše, manj toge, predvsem pa raznolične in elegantne formulacije, ki bi povedale isto, kar je v starejših redakcijah statotov povedala in predpostavljala beseda »statuimus« posebno pa formulacije, ki bi ustrezale željam in namenom sveta ali tistega izmed njegovih članov, ki je to predlagal.

Pričakovali bi, da bo knjiga preformulirana drugače. Sredi XIV. stoletja so se namreč v obrežnih in drugih mestih Istre uveljavili statuti, ki so vso obstoječo zakonodajo posameznih mest razvrstili v štiri smotrno urejene knjige, kjer je navadno na prvem mestu oblastno upravna ureditev z vsemi potrebnimi predpisi o oblastnih organih, upravnih uradih, z omejitvami in podobnim. Sem spadajo tudi vse prisege uradnikov in svetnikov. V drugi knjigi je navadno zbrana kazenska zakonodaja, v tretji civilno pravo in v četrti vsa druga zakonodaja, ki je bila takšnemu mestu potrebna tako za odnose znotraj same občine, kakor za odnose s tujino, pri čemer razumemo pod tujino vse, kar je bilo onkraj občinskih meja. Piranski statuti XIII. in XIV. stoletja pa so bili razvrščeni v deset knjig. Takšna razvrstitev je terjala bolj razdrobljeno obravnavo snovi. Prav zaradi tega bi pričakovali, da se bodo piranski svetniki odločili slediti drugim mestom in tudi v tem pogledu popolnoma preuredili knjigo statotov. Vendar se to ni zgodilo. »Svet modrih« se je odločil za tradicionalno tj. piransko razvrstitev snovi.

Poleg tradicije pa je za ohranitev stare porazdelitve zakonov v deset knjig še drug razlog. Notar, ki je bil dejanski — recimo trenutno vsaj jezikovni — sestavljavec in oblikovalec te knjige je, kakor bomo videli, potreboval staro razdelitev, da bi dokazal nekatere nove možnosti, ki si jih je ali sam zamislil ali spoznal drugje. Prvič je hotel dokazati, da je eleganca možna, drugič pa, da se lahko snov smotrno in brez škode porazdeli kakor je zahteval mestni statutarni obi-

čaj. Njegov pravi namen je bil seveda popolnoma drugačen.

Snov je razvrstil takole: Prva knjiga je v celoti posvečena oblastnim normam in organom ter upravi občine. Sem je vključil tudi tiste posebne zakone o vladanju, ki so bili prej raztreseni v drugih knjigah. V drugi knjigi je zbral vse kazensko pravo, ki je bilo v mestu tisti čas potrebno. Do tu je torej vse v skladu z drugimi istrskimi mesti. Razlike se začno pri civilnem pravu. Temu sta posvečeni tretja in četrta knjiga, kjer so zbrani zakoni o zaščiti posesti. To temo nadaljuje peta knjiga s posebnih vidikov v odnosih do dolgov, dolžnikov, garantov in tujcev. Šesta knjiga vsebuje vse predpise o kupoprodaji in zopetni pridobitvi ali rešitvi prodanih posestev. V sedmi knjigi imamo predpise o dedovanju, varuštvu sirot in zaščiti njihovih posesti. Osmo knjiga je namenjena najemninam, fevdom, posebnim oblikam trgovanja z mesom, kruhom, vinom, oljem in sadjem. V deveti knjigi so zbrani predpisi o kmečkih posestvih na savudrijskem Krasu, o vinogradih, solinah in oljnih mlinih. Deseta knjiga obravnava zakonodajo o ribištvu, ribjih loviščih oziroma rezervatih, nadzorni in pazniški službi znotraj in zunaj mesta, predvsem v vinogradih. Tu so tudi predpisi o prepovedi posojanja orožja tujcem. Zakone, ki ne spadajo naravnost v omenjeno razvrstitev je sestavljalec statutov vključil tja, kjer jih je potreboval za svoje čisto določene namene ali potrebe. To pa je storil tako, da je razvrstitev še vedno smotrna. Pogrešamo sicer zakonodajo o obrtih in obrtnikih, vendar je bila ta ukinjena že leta 1307.¹¹

Monotonosti, ki jo je pomenila glagolska oblika »statuimus«, se je svet modrih leta 1384 izognil s tem, da je poiskal 36 imperativnih glagolov, ki naj bi nadomestili staro, dolgočasno obliko. Tako se v piranski zakonodaji prvič pojavljajo oblike »mandamus«, »ordinamus«, »decernimus«, »firmamus«, »affirmamus«, »providimus«, »volumus«, »nolumus«, »prohibemus«, »disposuimus«, »declaramus«, »constituimus«, »censimus providendum«, »iubemus« in podobne. Poleg takšnih imperativnih oblik je svet modrih, oziroma njegov jezikovni oblikovalec, poiskal še druge glagole, kakor so na primer: »addimus«, »habeat libertatem eligi«, »eligantur« in tem sorodne. Kako je te glagolske oblike uporabil, povedo same knjige statutov. Povedano po resnici, se je izognil monotonosti, da bolje skoraj ni mogel.

V prvi knjigi je kot začetne besede zakonov (uvod je vštet) uporabil po vrsti sledeče besede: Gratia, Recte, Addimus, Constitu-

mus, Iubemus, Ad constituedum, Similiter, Ad hoc, Nolumus, Constituimus, Teneatur, Iurare, Solemniter, Providimus, Item, Ratificantes, Iurare, Teneantur, Volumus, Simili, Ad eligendum, Supra, Singula, Item, Teneantur, Privatus, Recte, Iuste, Constantes, In introitu, Precones. Združene inicialke teh besed dajo stavek: GRACIA SANCTI SPIRITVS ASSIT PRICIP. Ker je poslednja beseda le okrajšava za »principio«, je prevod jasen: Milost svetega duha bodi prisotna na začetku. Popolna invokacija v stilu srednjega veka v obliki akrostiha.¹² Ali je hotel sestavljalec statuta samo to? Po tem, kako nadaljuje naslednje knjige, je dobro razvidno, da je hotel statute oblikovati tako jezikovno kakor umetniško.

V drugi knjigi se je poslužil ene same glagolske oblike. V prvem zakonu je uporabil glagol »ordinamus«. (Blasfematores, transgressores mandatorum nostrorum invadentes et opprimentes eorum quosvis in hoc secundo libro punire curantes, »ordinamus« etc.). V vseh drugih zakonih in predpisih te knjige pa je glagol nadomestil s prislovom »item«. Na primer: »Item quod nullus civis vel habitator Pirani vel forensis audeat« etc. ali »Item si quis virginem vel maritatam vel iam corruptam mulierem violaverit« in podobno.¹³ V vseh zakonih tretje knjige uporablja glagolsko obliko »mandamus«, s katero, razen v prvem poglavju, začne prvi stavek: Mandamus quod — ukazujemo, da ... itd.¹⁴

Četrto knjigo je zasnoval tako, da je zakone začel po starem z obliko glagola statuere, tj. »statuimus«, s čimer je želel dokazati, da zna upoštevati tudi tradicijo. V peti knjigi se ta red neha. Za 42 zakonov je uporabil 30 različnih besed brez določenega reda. Različnih inicialk je 12. Isto velja za deseto knjigo, ki je peti po jezikovni konceptiji zelo podobna. Tu je hotel dokazati, da se dá oblikovati tudi brez skritih namenov.

Skrite namene pa je imel v šesti, sedmi, osmi in deveti knjigi. Šesta knjiga vsebuje 32 zakonov, ki se začenjajo s sledečimi besedami: Modus, Ad utilitatem, Recuperationes, Cupientes, Vt venditiones, Statuere, Cessantes, Advertentes, Vtiliter, Intendentes, Adde-re, Ne in quantitate, Ordinem, Studentes, Complere, Rectas, Iuste, Publice, Sine dubio, Iuvat, Terminare, Hec, Omnimodo, Conveni-enter, Stabiliter, Temere, Ad comune, Terretoria, Vestigia, Terminare, Vere, Mandamus. Sledeč istemu postopku, ki smo ga uporabili pri prvi knjigi, dobimo stavek: MARCVS CAVIANO SCRIPSIT HOC STATVTVM. Torej: Marko Caviano je napisal ta statut.¹⁵ Ni treba posebej poudarjati, da gre za istega

Marka Caviana, ki smo ga zabeležili v uvodu h knjigi statutov med člani »sveta modrih«. Torej je bil on tisti član sveta, ki si je prizadeval, da bi ustvarili *elegantne* statute. V tem prizadevanju pa je Caviano nadmodril »svet modrih« in se na ta način ovekovečil kot dejanski ustvarjalec statutov leta 1384.

Sedmo knjigo je zasnoval tako, da nam inicialke posameznih zakonov dajo celotno latinsko abecedo od A do U. Ker je uporabljal U tudi kot V in ker je namesto Z v tekstu uporabljal C, gre za celotno njemu potrebno abecedo. Gre torej za popoln abecedni akrostih. Ostali so mu trije zakoni, za katere je rabil črke A (addimus), I (iuris) in C (carere). Priznati mu je treba, da je tudi sedmo knjigo mojstrsko izvedel.¹⁶

Že vse to ga je moralo stati precej napovrov, kajti začetne stavke je moral preoblikovati tako, da je kljub začrtani smotrnosti statuta in brez škode za predpis sam, dobil potrebno besedo oziroma določeno črko za začetek. O tem kasneje.

Osma in deveta knjiga skupaj nam pokažeta še en akrostih. Da ga je dosegel, je na začetku zakonov osme knjige uporabil sledeče besede: Gubernationibus, Eque, Reformamus, Inventoribus, Volumus, Statuimus, Bona, Admonemus, Nove, Ordinamus, Providimus, Etiam, Terminamus, Ratificamus, Volumus, Sine dubio, De firom, Et ordinamus, Similiter, Ad comodum, Late prohibemus, Omnino, Nolumus, Obviantes, Etiam, Gesta, Ordinamus, Ratificamus, Gradientes, Item, Volumus, Statuimus. Torej dvaintrideset začetkov, kjer je imel pri izbiri besed precej sreče. Začetne formulacije devete knjige pa so takšnele: De novo, Et ordinamus, Mandamus, Addimus, Firmamus, Etiam, Ordinamus, Convenienter, Ad hoc ut, Providimus, Item, Terminamus, Ad utilitatem, Similiter, Tabellionibus, Admonemus, Terminamus, Veraciter, Terminamus, Addimus, Recte, Item, Ordinamus, Rursus, Volumus, Mandamus. Tudi tu ga sreča ni zapustila, ker je lahko uporabljal glagole. Kakor je razvidno iz celotnega zapisa, dajo omenjene inicialke naslednji stavke: GERIVS BANO. PETRVS DE SALONO. EGGORIVS De MAFEO CAPITA STATVTARIORVM. Jurij Bano, Peter de Salono in Jurij de Mafeo glave statutov.¹⁷ Tu je Caviano skrajšal Banovo ime. Namesto Georgius je rabil krajšo obliko Gerius, kar je v piranskem dialektu še danes običajno. Prav tako je skrajšal drugi priimek. Namesto Asalono je napisal Salono. Ker v drugih virih dobimo ta priimek v polni in skrajšani obliki, je razumljivo, da si je hotel na ta način pomagati. Napaka se mu je vrnila v tretjem imenu.

Namesto pravilno Georgius, je napisal Egorius, kar dokazuje, da je pri prepisovanju preskočil en zakon, to takoj opazil in ga vključil za komaj prepisanega. Če primerjamo vsa tri imena s seznamom članov »sveta modrih« v uvodu, se prepričamo, da gre za tri člane sveta tj. Jurija Bana, Petra de Asalona in Jurija de Mafea. Vsi trije so imenovani tudi v drugih dokumentih te dobe.

Vprašanje je samo, kaj je hotel Caviano povedati, ko jim je tako rekoč naprtil »glave statutov«. Predvsem so glave statutov pravzaprav inicialke posameznih zakonov. Podrobno opazovanje izdelave le-teh pa nam odkrije tri roke. Prva, in sicer zelo vešča, je bila roka risarja. Druga, nekoliko manj vešča, vendar še vedno na dokajšnji umetniški višini, je bila roka slikarja. Končno je tu še tretja roka. To je bila najbrž roka pozlatarja — skorajda nevešča, ker je zlatenje pravzaprav slabo izvedeno. Tako je delo potekalo po vrsti. In tako ga je Caviano tudi predstavil. Torej lahko rečemo, da je bil Jurij Bano risar. Peter de Salono ali Asalono slikar in Jurij de Mafeo pozlatar. Umetniška analiza črk nam pove, da Jurij Bano ni dopuščal ostalima dvema, da bi svoje umetniške sposobnosti pokazala v polni meri, ker ju je s pretirano bogato risho omeil tako v prostoru, kakor pri svobodni izbiri motiva. Kljub vsemu pa so črke za istrske razmere zelo dobre. Vse to pa nam pove, da Caviano ni hotel ovekovečiti samo sebe. Nasprotno, oblikovalce inicialk je obravnaval sebi enakovredno in jim s tem dal priznanje za umetniško delo, ki so ga opravili.

Da je vse to dosegel, se je moral Caviano noslužiti pravnih miselnih akrobacij. Ker je le redko našel ustrezen glagol, da bi stavke začel vsaj v skladu s tradicijo, je navadno stavke začel s podrednimi stavki in šele potem prihajal na glavno misel. Na primer: *Quelibet nefanda prohibentes, mandamus* itd. Vendar je bil ta primer zelo lahek. Včasih — ne zelo poredko — se je moral poslužiti neprimerno težjih in bolj kompliciranih: *«iustas dillationes in iure comparentibus tribuentes, volumus»* itd. ali *Solvere expensas qui earum causa fuerit dignum noscitur, curare, providimus* itd. Ponekje začenja še bolj komplicirano. Na primer: *«In differentiis rerum immobilium qualiter testes examinari debeant declarantes, ordinamus»* etc. ali *«Caritati vel naturali descendentium nostrorum subventioni publice indulgentes, firmamus»* in podobno. Takšne akrobacije niso bile vedno potrebne. V nekaterih primerih je pred glavnim glagolom potreboval le kak prislov ali pridevnik, kdaj pa kdaj je lahko uporabil

enega od 36 glagolov; vendar se je moral pri večini zakonov zelo potruditi, da je prišel do zelene črke. Da se mu je trud izplačal, je razvidno iz vsega, kar je dosegel. Če govorimo o eleganci celotne izvedbe, potem lahko mirno trdimo, da je med vsemi piranskimi statuti prav Cavianov tisti, ki zasluži takšno karakteristiko tako glede pisave kakor celotne zasnove.

Če govorimo o njegovem skritem namenu, potem se moramo pomuditi pri željah, ki jih je lahko imel ambiciozen človek tistega časa. Želja po denarju? Najbrž ne, ker bi enostavnejše delo opravil v krajšem času za isti denar, kajti plačevali so po točno določenih statutarnih tarifah. Komplicirano delo pa mu je vzelo le več časa. Statutarni predpisi niso bili tako širokosrčni, da bi dovolili obogatitve s prepisom dveh enakih kodeksov s skupnim številom 228 listov. Želja po takojšnjem uspehu? Najbrž tudi ne, ker je pač moral uvideti, da se njegova družina po pomembnosti in številčnosti ni mogla meriti z rodbinami, kakor so bile Apollonio, Petrogna, Vidali in druge. Te bi ga kaj kmalu prezrle in potlačile navzdol, kar pomeni, da bi lahko ostal brez občinske službe. Tega se je najbrž zavedal. Zanimivo pri tem je, da si je za sooblikovalce izbral prav tako člane manj pomembnih družin, celo takšnih, ki so bile po svoji številčnosti pravzaprav obsojane na izginitve. Torej ga je lahko gnala pri tem delu le želja po slavi, nesmrtnosti, želja torej, da bo njegovo delo nekdo nekoč odkril in ga ocenil kakor zasluži. Želja po slavi in nesmrtnosti pa ni bila v tem času nič kaj redka. Z enako željo so šli poveljniki piranskih čet tistega časa v boj za beneške, ne svoje, koristi, tako proti Trstu, kakor proti Ogleju, kakor tudi proti nasprotnikom Benetk v notranjosti Istre. Enako željo najdemo pri pesnikih in pisateljih. Caviano ni bil vojak, niti pesnik, bil je pravnik, notar, in kot tak si je lahko zagotovil slavo le z edinim orožjem, ki ga je znal sukati tj. peresom kakor pesniki, in z edino armado, ki jo je dodobra poznal, tj. z zakonodajo. Da mu je to uspelo, smo se lahko iz rečenega prepričali. Napaka pri Juriju de Mafeu ni tako huda, da bi se iz Egorgija ne dal spoznati Georgij, ali tretji oblikovalec inicialk.

Če dalje govorimo o črkah, ki jih je Caviano v akrostihu imenoval »capita statutario- rum«, in o njihovih oblikovalcih, lahko le povemo, da sicer niso tako umetniško izoblikovane kakor na primer inicialke v tržaških statutih iz sredine XIV. stoletja, kjer je oblikovalec upodobil med drugim tudi vse poklice in obrtnike tiste dobe, da pa ne ponav-

ljajo že znanih motivov in so zato izvedene originalno, kar je treba piranskim oblikovalcem priznati. Na splošno so te inicialke miniaturne umetnine, ki jih z užitek pogledamo.

Piranski statuti XIV. stoletja so bili vsi napisani v dveh originalih. V našem primeru bi bilo zanimivo primerjati izvedbo enega z izvedbo drugega. Žal pa se drugi izvod ni ohranil. Verjetno se je izgubil nekje v Benetkah proti koncu XVI. ali na začetku XVII. stoletja, ko je vlada zahtevala dokumente v pravadah piranskega plemstva proti popularom. Le malo je upanja, da bi ga še našli.

Kljub temu pa si moramo ob ugotovljenih akrostihih postaviti vprašanje: Ali je Veliki svet leta 1384 vedel za Cavianovo početje? Ali je to vedel vsaj »svet modrih«? Trenutno nimamo nikakih elementov, ki bi nam dovolili odgovoriti pozitivno. Lahko rečemo le, da Apollonio, ki je ta statut predpisal leta 1542, tega ni opazil. Napake v prepisovanju inicialk jasno pričajo, da notica o akrostihih ni prišla do njega. Prav tako tega ni opazil Nikolò Petronio Caldana, ki je leta 1606 prevedel statute v italijanščino in dal tiskati latinski tekst in italijanski prevod. Napake v branju inicialk, ki jih je deloma povzema po Apolloniu ali po kakšnem drugem tekstu, in druge napake v prepisovanju nerazumljivega teksta, nam povedo, da se v original ni potrudil prodreti. Tako je na primer bral Volumus tam, kjer bi moral brati Nolumus. Pri prebiranju njegovega teksta naletimo še na več takih in drugih napak. Torej se tudi v družini Petronio Caldana ni ohranil spomin na akrostihe. Zato lahko sklepamo, da je Caviano, ki mu je treba priznati, da je bil »spiritus agens« novega statutarnega kodeksa, svoje želje in namene skrival tako pred velikim svetom, kakor pred »svetom modrih«. Najbrž niti njegovi najožji sodelavci, ki so oblikovali inicialke, niso vedeli, da jih je v akrostihu ovekovečil. To bi pomenilo, da so bili akrostihi v Cavianovi knjigi statotov izključno le njegova skrivnost. Gotovo je to naredil v upanju, da bo skrivnost nekoč razkrita.

Čudno se zdi, da akrostihov v Cavianovi knjigi statotov niso odkrili piranski zgodovinarji, kakor sta Kandler in Morteani. Morda je to razumljivo za Morteana, ki se ukvarja z zgodovino mesta le priložnostno. Toda za sistematičnega Kandlerja to ni razumljivo. Še bolj čudno je, da te skrivnosti ni odkril tako prodoren duh in dober opazovalec, kot je bil Camillo De Franceschi, ki se je lep kos svojega življenja ukvarjal prav s statuti mesta Pirana. Attilio Tamaro in Antonio Alisi, ki

sta obdelovala piransko umetnost, ništa našla za inicialke in obliko Cavianovega statuta niti besede. Isto je z drugimi avstrijskimi in italijanskimi avtorji, ki so se ukvarjali z zgodovino mesta Pirana. In vendar celotna izvedba naravnost terja, da bi si stvar podrobneje ogledali.

Na koncu lahko rečemo naslednje: Res je, da je notar in pravnik Marko Caviano delal s skritim, egoističnim, morda celo egocentričnim namenom. Res je, da celotna oblikovna izvedba statuta priča, da mu je bilo delo tako pri jezikovnem oblikovanju kakor pri doseganju ciljev skritega namena v osebno zadovoljstvo. Pri prepisovanju teksta iz delovne predloge ni napravil toliko napak kakor prepisovalci statutov leta 1307, 1332 in 1358. Torej je tudi po tej strani statut dovršenejši kot vsi prejšnji. Zaradi opisanih dejstev pridobiva Cavianov statut na vrednosti. Z vsemi njegovimi značilnostmi in razkrito skrivnostjo ni več samo knjiga zakonov in suhoparnih predpisov, temveč tudi likovno oblikovna mojstrovina, kakšne redko srečamo.

OPOMBE

1. Enciclopedia Italiana Treccani. Milano 1929. Vol. I. str. 445. — 2. Prav tam. — 3. Der grosse Brockhaus. Leipzig 1928. Pod Akrostihon. — 4. Enciklopedija leksikografskog zavoda. Zagreb. 1956. Vol. I. str. 51. — 5. Statuta comunitatis Pirani 1384. Piranski arhiv pod Statuti. — 6. Prav tam fo. 1. — 7. Prav tam fo. 1. — 8. Additiones in statuta 1367. PA pod Statuti M 1. — 9. Kakor v op. 6. — 10. Prim. B. Kovič-M. Pahor: O zgodovinskem in arhitektonskem razvoju Tartinijevega trga v Piranu. Kronika VIII/1 1960. str. 21. nasl. Gre za napis na vratih bivšega fontika, ki je bil restavriran leta 1638. Tu je govor o elegantnejši formi, ki so jo vrata dobila po restavraciji. Za podobno stvar gre tudi pri vratih Sv. Jurija, ki so vodila iz pristanišča v mesto; ta so bila restavrirana leta 1660. Tudi ta so dobila elegantnejšo obliko. — 11. Statuta comunitatis Pirani. Pa pod Statuta M 1. Tu ni več obrtniških zakonov, ki so jih nedvomno vsebovali statuti leta 1274. — 12. Kakor v opombi 6. fo. 2—29. — 13. Kakor v opombi 6 fo. 30—34. — 14. Prav tam fo. 34—40. — 15. Prav tam fo. 60—74. — 16. Prav tam fo. 74—90. — 17. Prav tam fo. 90—107.

FUŽINARSKÉ CERKVE IZ ZAČETKA SEDEMNAJSTEGA STOLETJA NA JESENICAH

BLAZ RESMAN

Pridobivanje železa, ki se je na različnih krajih slovenskega ozemlja uveljavilo kot postranska in občasna domača obrt kmetov-tlačanov že zgodaj v srednjem veku, se je v poznejšem času začelo vse bolj koncentrirati na gorenjskih tleh, na območju loške, blejske, belopeške in radovljiške zemljiške gosposke, to je, ob vznožju Jelovice, v Bohinju in v zgornjesavski Dolini. Zaradi številnih ugodnosti in svoboščin, ki so jih uživali fužinarji, se je v 12. stol. tudi pri nas začela železarska obrt osamosvajati iz dotlej mešanih kmečko-obrtniških gospodarstev: v procesu, ki je trajal do 16. stoletja, je na omenjenem ozemlju nastalo 30 fužin, med prvimi v Železnikih, na Planini, v Kropi in v Stari Fužini. Važno vlogo pri tem pa so imeli tudi tujci, za katere so bili surovinski pogoji in fužinarski privilegij pri nas zelo privlačni. Doseljevanje tujih fužinarjev, zlasti Italijanov, je postalo posebno močno v 16. stoletju, ko doživi naše fužinarstvo tudi prvi veliki razcvet. Zdi se, da so v času prodirajočega protestantizma, ki je mnogokrat našel številne privrženca tudi

med fužinskimi delavci, deželne oblasti favorizirale prav naseljevanje fužinarjev iz sosednje katoliške Italije.

V Italiji so bila tri močno razvita železarska središča, kjer so predelovali rudo z otoka Elbe: v Toskani, v Liguriji in v podalpskem pasu med jezeroma Como in Garda, to je, na področju mest Milana, Brescie in Bergama. Prav to zadnje središče pa je bilo tudi najpomembnejše za ekspanzijo italijanskega železarstva po Srednji Evropi, saj se je od tod že v 16. stoletju, ko je bila proizvodnja na višku, razselilo večje število fužinarskih družin predvsem v Švico, na Koroško in na Kranjsko. Med prvimi kovaško-fužinarskimi družinami, ki so se priselile na Gorenjsko, so bili Bergamski Bucelleniji.¹ Leta 1526 se je kovač Bernard Bucelleni naselil na Planini pod Golico, kjer dotlej tujcev ni bilo. Ker je spoznal, da Planina zaradi pomamkanja vodne sile ni perspektivna za razvoj obrti, je že kmalu po prihodu nakupil zemljišča v dolini ob Savi. Leta 1538 je dobil od cesarja Ferdinanda I. dovoljenje, da se preseli s Planine



Risba Barbarine cerkve na Plavžu iz pontifikalnih protokolov škofa Hrena v ljubljanskem nadškofijskem arhivu

na Savo in tu postavi plavž in fužine italijanskega tipa. Takrat je začel Bernard Buccelleni graditi tudi savsko graščino. Za savsko topilnico, zgrajeno do leta 1544, je Buccelleni s sinovi zgradil nove peči tudi na Javorniku (1557) in na Plavžu (1584). Planina, kjer je obratovala nekaj časa le še stara talilna peč, pa je še naprej ostala njihova rudna in surovinska baza. Z gradnjo novih plavžev je postal Buccelleni kmalu najmočnejši lastnik fužin na Gorenjskem. Po fužinskem seznamu iz leta 1581 so imele fužine na Savi skupaj z onimi v Železnikih že največjo proizvodnjo na slovenskem ozemlju. Bernardovi potomci in dediči so svojo posest postopoma širili. Posledica novega tehnološkega postopka, ki so ga prinesli Buccelleniji iz Italije, je bila visoka kvaliteta njihovih proizvodov, ta pa jim je omogočila poslovne uspehe tudi še v času, ki za veliko večino ostalih fužin pri nas nikakor ni bil ugoden. Ob koncu verskih bojev na prehodu v 17. stoletje njihova savska fužina edina na Gorenjskem ni bila na robu propada, ampak je lepo uspevala in prinašala dobiček. Vrh gospodarskega razcveta so doživeli v prvi polovici 17. stoletja, nato pa se je stanje začelo spreminjati, zašli so v dolgove

in začeli počasi prodajati v prejšnjem stoletju pridobljeno posest. Zaradi pomanjkanja surovin so kupovali vedno nove rudarske pravice, a jim tudi to ni pomagalo. Zaradi prezdolženosti so morali na začetku 18. stoletja dati savske fužine zakupnikom, ki pa so slabo gospodarili in jih spravili pod prisilno upravo. Zato so številni upniki zahtevali prisilno prodajo, ki se ji Buccelleniji kljub mnogim poskusom niso mogli izogniti: leta 1764 se je za savske fužine 240-letna posest Buccellenijev končala in dve leti zatem so jih priposestvovali Ruardi, pod katerimi so znova uspešneje zaživele.

V času svojih največjih obrtnih uspehov in bogastva v začetku 17. stoletja pa Buccelleniji niso bili pomembni samo za gospodarski razcvet gorenjskega fužinarstva, ampak tudi kot umetnostni naročniki. Z njihovim prizadevanjem in denarjem so v 17. stoletju zrastle tri cerkve — nekdanje podružnice jeseniške farne cerkve: Marijina cerkev na Savi na Jesenicah, Barbarina cerkev na Plavžu in cerkev sv. Križa na Planini pod Golico.

Zadnja od cerkva — ustanov Buccellenijev je nastala podružna, od 1899 dalje farna cerkev sv. Križa na Planini. Ob njej smo pravzaprav bolj upravičeni govoriti o rudarski kot o fužinarski cerkvi, kajti čeprav ustanova jeseniških fužinarjev, je cerkev nastala v okolju, kjer fužine že več kot sto let niso delovale, ki pa je bilo še vedno glavna rudarska in drvarska baza fužin v dolini. Pa tudi čas njenega nastanka že daleč presega naš okvir začetka 17. stoletja.

Kot poroča Valvasor, je namreč cerkev zgradil grof Oktavij Buccelleni leta 1684, posvečena pa je bila 1685.² V pontifikalnih protokolih škofa Tomaža Hrena najdemo sicer zapisek, da je ob obisku na Jesenicah 6. oktobra 1624 zaznamoval prostor za novo cerkev, posvečeno sv. Križu, angelom varuhom in sv. Justinu, za kar sta ga prosila »Nobilissimi ac pii Domini Paulus ac Horatius Buccelleni«,³ vendar do gradnje cerkve takrat ni prišlo. O tem, da je mesto, na katerem cerkev stoji, za gradnjo zaznamoval »per S. Crucis positionem« škof Tomaž Hren leta 1624 in da jo je slovesno posvetil ljubljanski knezoškof Žiga Krištof Herberstein, govori tudi plošča, vzdana v južni steni cerkvene ladje, podobna plošča na severni ladijski steni pa nam pove, da sta cerkev, ki je bila leta 1683 posvečena, »a fundamentis« zgradila Oktavij, ljubljanski stolni prošt, in Janez Andrej Buccelleni, brata-barona, gospoda na Savi.⁴ Da je današnja cerkev res nastala šele v 80 letih 17. stoletja, prepričljivo kaže njena slo-

govna stopnja.⁶ Pa tudi kakšne druge cerkve na tem mestu prej ni bilo, kajti cerkev Povišanja sv. Križa se v vizitacijskih zapiskih prvič pojavi kot četrta podružnica jeseniške fare šele leta 1685: zgradila da sta jo šele z novim dovoljenjem škofa Jožefa (Jožef Rabatta, ljubljanski škof 1664—1683) gospoda barona Bucellenija.⁶ Da pa je verjetno pravilna Valvasorjeva letnica posvetitve 1685 in ne tista na napisni plošči v cerkvi, nam pove zadnji stavek v vizitacijskem zapisku o cerkvi: »Expectat gratiam consecrationis suo tempore consequendam.«

Baje sta brata Bucellenija obljubila kmetom in rudarjem na Planini, da jim postavita cerkev, če odkrijejo nova nahajališča rude. In ker so jih res našli, sta obljubo izpolnila.⁷ Vsekakor pa je res, da je fužinar Bucelleni, ki so ga v tem času že hudo pestili dolgovi in drugi gospodarski problemi, z novo cerkvijo priklenil nase in na kraj svoje delavce ter jih močno izoliral od dogajanj v dolini.

O podružni cerkvi sv. Barbare, nekdanji kapeli Bucellenijeve druge graščine na Plavžu, poroča Valvasor, da jo je ustanovil in postavil Orfej Bucelleni, posvetil pa jo je ljubljanski škof Tomaž 9. aprila 1617.⁸ Hren pa je 21. avgusta 1614 posvetil in položil že tudi temeljni kamen za novo cerkev,⁹ ob zapisu o posvetitvi cerkve »ad Ferrifodinarum Furnum Novum in Jesseniza« in njenih treh oltarjev pa je cerkev tudi narisal. Hkrati je prepisal tudi ustanovno pismo zakoncev Orfeja Bucellenija in Camille, rojene Corennia.¹⁰

V novejši literaturi cerkev malo več kot samo omenja edino Lavtižar, ki med drugim pravi o njej: »Leta 1763 je cerkev še stala, sedaj je ni več. Toliko sledu se še nahaja, da je bila dolga 15 m.«¹¹ Točnejših podatkov o tem, kdaj so cerkev podrli, nisem mogel najti, verjetno pa v času po jožefinskih reformah. Leta 1774 so namreč zaradi pomanjkanja kuriva opustili fužine na Plavžu, nato pa tudi staro graščino in jo podrli.¹² Tako je tudi cerkev — graščinska kapela izgubila svojo funkcijo in pomen.

Hren nam o tem, kakšna cerkev je, ne pove ničesar drugega, kakor da ima zvonik (v katerem je posvetil dva zvonova); njegova shematična risba cerkve pa nam kaže precej dolgo pravokotno ladjo z dvokapno streho, ki ji je na vzhodu prizidan očitno mnogokotno zaključen prezbitarij, v kotu med njima na severni strani pa stoji zvonik s preprosto piramidasto streho. V južni steni ladje so štiri precej ozka in visoka, šilasto ali polkrožno zaključena okna, na zahodni fasadi pa je nad vrati v osi le manjše okroglo okno precej visoko v čelu.

Podobo cerkvene zunanjsčine, precej drugačno sicer, vendar verjetnejšo, pa nam je ohranil tudi Valvasor, na bakrorezu plavške graščine v svoji topografiji Kranjske.¹³ Kaže nam pogled na cerkev od severovzhoda: v vzhodni steni ravno zaključenega prezbitarija je lunetno okno, ob prezbitariju pa je na jugu zvonik z vrati, dvojnimi linami za zvonove in nizko usločeno piramidasto streho, na severu pa zakristija; vsi trije imajo vzhod-



Savska cerkev na bakrorezu v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske



Fasada savske cerkve pred restavracijo (foto arhiv tehniškega muzeja železarne Jesenice)

no steno skupno, skupaj pa so tudi enako široki kot ladja, tako da noben del stavbe ne izstopa iz tlorisnega pravokotnika. Celo stavbo pokriva dvokapna streha, na vzhodu zaključena na čop. V severni cerkveni steni so vidna vrata in manjše okno tik ob vzhodnem vogalu, očitno v zakristiji.

Od vizitacijskih zapisnikov, hranjenih v ljubljanskem nadškofijskem arhivu, nam o sami stavbi Barbarine cerkve malo več povesta le tista iz let 1668 in 1685. Iz prvega izvemo, da je stavba čista in dosti svetla; kor je trdno obokan, na njegovi desni (severni) strani je zakristija, na levi pa zvonik. Ladja je razen razpok ob oknih dosti trdna, ima lesen strop, dvoje vrat, dve velikji okni ob stranskih oltarjih in dve ob strani glavnih vrat ter tretje okroglo nad njimi. Zidu okoli cerkve ni.¹⁴ Zapisnik iz leta 1685 se strinja glede oboka v prezbitერიju ter zakristije in zvonika; govori o šestih oknih (štiri se dajo odpreti, dva ne), o arhitekturi ladje pa skuša biti konkretnjši, vendar je precej nerazumljiv: »Corpus Ecclesiae (est) rotundum in quadro.«¹⁵

Tako se izkaže, da je Hrenova risba resničnemu videzu cerkve podobna le po okroglem oknu nad glavnimi vrati, Valvasorjevi podobi pa smemo kar verjeti. Kljub temu pa ne vemo prav, kako bi si razlagali oznako »rotundum in quadro« — morda hoče povedati samo, da je ladja kvadratna, da bi šlo za v kvadratu skrit centralni tloris, pa je v tem času prav malo verjetno, saj se prvi centralni tlorisi v naši arhitekturi pojavijo šele proti sredini stoletja. Ravno zaključeni prezbitერიj, ki je bil verjetno banjasto obokan, pa se v tem času pojavlja v glavnem samo še pri ka-

pucinskih cerkvah, zato je čisto mogoče, da so na obliko naše cerkve vplivali prav kapucinski zgledi. Njihove cerkve pa imajo redno banjasto obokano tudi ladjo in morda jim je bila Barbarina cerkev tudi v tem podobna, le da je bil njen banjasti »obok« izveden v lesu — vizitatorjevo oznako bi s tako obliko vsaj za silo lahko povezali. Taka pa bi lahko veljala Barbarina cerkev v primerjavi z drugimi cerkvami svojega časa za dokaj napredno, saj sta prav ravno zaključen kor in banjasti obok najvažnejša elementa tudi v tisti italijansko orientirani smeri, ki bo v našem stavbarstvu nekaj pozneje izvedla korenit prelom s tradicijo in pripeljala do zmage barok.¹⁶

Kaj točnejšega in podrobnejšega pa bi bilo o arhitekturi te že zdavnaj podrte cerkve trenutno težko povedati.

Kot prvo pa so Bucelleniji na samem pragu 17. stoletja sezidali *Marijino cerkev na Savi*. Drugače kot Barbarina se nam je savska cerkev — z nekaterimi poznejšimi prizidavami in prezidavami sicer — ohranila do danes; restavracija, ki teče od leta 1965 dalje, pa ji bo v marsičem vrnila prvotni videz in razkrila njeno stavbno zgodovino.¹⁷

V umetnostnozgodovinski literaturi se je cerkev pojavila dokaj pozno: uvedel jo je Nace Šumi kot prvo arhitekturo pri nas, ki je »uveljavila urejen, trdno obzidan in kot pot v prostoru zasnovan prostor« in po še neznanih poteh prehitela podobno občutene protireformacijske cerkve, ki pa so zasnovane in izvedene v »italijanskem jeziku.«¹⁸ V knjigi o naši arhitekturi 17. stoletja označuje Šumi cerkev kot triladijsko obokano dvorano

z emporami nad stranskima ladjama ter v zadnji četrtini stoletja prizidanim prezbiterijem. Cerkev po njegovem predstavlja vezanje italijanske formalne govornice s tradicijo; s podrejenostjo stranskih ladij glavni in njeni prostorski poti pa je značilen uvod v arhitekturo 17. stoletja.¹⁹

Po napisu na plošči, vzdani v severni steni glavne cerkvene ladje, je cerkev, ki sta jo v čast Marijinemu Vnebovzetju sezidala in okrasila brata Julij in Oktavij Bucelleni, posvetil ljubljanski škof Tomaž Hren 26. novembra 1606.²⁰

Valvasor nam o sami cerkvi pove isto kot napis v njej, pa še to, da je z lesenim mostovžem povezana s savsko graščino,²¹ veliko bolj pa smo mu lahko hvaležni za bakrorez Save, na katerem je poleg graščine in nekaterih fužinskih objektov videti tudi cerkev.²²

Hren nam je v svojih protokolih zapustil dovolj izčrpne zapiske o posvetitvi temeljnega kamna in o končni posvetitvi cerkve. Temeljni kamen je Hren posvetil in položil 15. septembra 1606. Potem ko je položil temeljni kamen za cerkev v Sebenju pri Bledu, sta prišla k njemu »Nobiles Domini ac Veneti Ferrifodinarum in Assling possessores« brata Julij in Oktavij Bucelleni, »viri egregie pii ac Catholici«, ki sta želela na primernem kraju ob svojem domu zgraditi novo cerkev. Cer-

kev sta že začela zidati, toda »per ignorantiam« nista poskrbela za blagoslov temeljev, potem pa da sta jo nameravala podreti, ker sta se je bila lotila v nasprotju s predpisi in brez škofovskega dovoljenja. Hren pa jima je to nepravilnost spregledal in kljub vsemu kamen slovesno posvetil in vložil v temelje.²³ Cerkev, o kateri piše, da je bila »liberaliter aedificata ac dotata«, je Hren posvetil že čez dobra dva meseca, 26. novembra istega leta, skupaj z edinim oltarjem.²⁴

O tem, kakšna cerkev je, ni Hren ničesar napisal, in ne dosti več Peter Ricchardi, zapisnikar škofa Rainalda Scarlichija ob vizitaciji leta 1631: cerkev imenuje zaradi rožnovenske bratovščine, ki jo je leta 1623 pri njej ustanovil Hren, dosledno rožnovenska kapela (Barbarino cerkev na Plavžu pa nasprotno stalno cerkev), v njej omenja en sam oltar in zakristijo, ki da jo je treba pozidati.²⁵ Zelo izčrpno pa govori o savski cerkvi protokol naslednje vizitacije, ki jo je leta 1668 opravil Filip Terpin. Ta pravi, da je bila kapela nekoč posvečena, zdaj pa je ostale del starega prezbiterija, ladja pa je povečana, vsa na novo zgrajena, tako da potrebuje novo posvetitev. Cerkev ima tri oltarje, vendar dva še nista posvečena. Prezbiterij so v zadnjem času podaljšali, tako da se nadaljuje še za oltarjem v nekak oratorij, podobno kot pri kapucinskih cerkvah, a se še vedno zdi v disproporciju z dovolj veliko cerkvijo, zato se mora podreti, povečati in dvigniti. Vsa ladja je obokana; stebri in loki jo dele v tri dele. Je dovolj svetla in ima štiri okna in dvoje vrat. Ob straneh glavnih vrat sta dve veliki štirikotni okni, skozi kateri se da od zunaj med mašo videti v cerkev. Nad vrati je lesen kor, na katerega se da priti po lesenem mostovžu iz hiše baronov Bucellenijev, da le-ti lahko pridejo k maši, ne da bi jim bilo ob navalu ljudstva treba prenašati gnečo pri vratih.²⁶ Ob vizitaciji leta 1685 pa je ljubljanski stolni prošt Oktavij Bucelleni o savski cerkvi zapisal, da je dobro zgrajena, vsa obokana in posvečena in da ima dve zakristiji: eno za shranjevanje paramentov, drugo pa za duhovnika.²⁷

Bakrorez Save v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske nam kaže pogled na cerkev od jugozahoda. Telo cerkve se zdi skoraj kvadratnega tlorisa; dvokapna streha je nad fasado zaključena na čop. Na fasadi je na vsaki strani vrat po eno kvadratno okno, nameščeno precej visoko, nad njima pa sta še na fasadnem čelu dve malo višji pravokotni okni. Pred portalom stoji lopa na stebrih, nad njeno streho je na fasadi večje ovalno okno in v osi nad njim, pod robom strehe, še eno



Fasada savske cerkve — današnje stanje



Pogled na savsko cerkev od severovzhoda pred restavracijo (foto arhiv tehniškega muzeja železarne Jesenice)

manjše okno enake oblike. Na južni steni, ki jo delno zakriva poslopje v ospredju, je proti zahodnem robu pomaknjeno kvadratno okno, postavljeno nekoliko više kot spodnji okni na fasadi. Morebitna druga okna v isti višini niso vidna, pač pa sta na tej steni še više in bolj proti vzhodu dve ležeči pravokotni okni. Kornil del cerkve ni viden. Iz prvega nadstropja savske graščine, ki leži severozahodno od cerkve, vodi lesen pokrit hodnik, ki se končuje nekje v višini strehe nad severno ladijsko steno, precej više od zgornjih oken na fasadi. Stolpič, ki se zdi, da stoji nekje ob severni steni ladje, je odločno premajhen za pravi zvonik: verjetno gre samo za strešni stolpič nad zahodnim delom ladje, čeprav nikakor ne daje vtisa, da stoji na strehi, ampak nekje za njo.

Savska cerkev, kakršna se je ohranila do danes, se nam na zunaj kaže kot 13 m široka in 18 m dolga stavba pravokotnega tlorisa, iz katere je na vzhodu izbočen navidez kvadratni prezbiterij s stranico 5,80 m, za njim pa je v osi prislonjena še nekoliko širša in okoli 4 m dolga pritlična zakristija z vhomom v severni in dvema velikima pravokotnima oknomoma v vzhodni steni. Telo cerkve je pokrito

z enotno dvokapno streho, prav tako tudi enako visoki prezbiterij. Nad vzhodno steno prezbiterija se dviga majhen stolpič s polkrožno zaključenimi linami in številčnicami na vseh štirih straneh, pokrit z rahlo konkavno srednje visoko piramidasto streho. Na prezbiteriju je v severni in južni steni po eno pravokotno okno, pomaknjeno proti vzhodni steni ladje, v njegovi vzhodni steni pa je nad streho zakristije polkrožno okno.

V zgornjem delu severne in južne ladijske stene sta po dve veliki lunetni okni, v spodnjem delu pa sta bili pred restavracijo po dve večji pravokotni okni. Pri restavraciji pa so tu odkrili oziroma rekonstruirali po tri ozka, šilasto zaključena okna z žlebasto profiliranimi kamnitimi okvirji, katerih lijakasto ostenje je polkrožno zaključeno. Četrti — vzhodni — par oken je obdržal pravokotno obliko, vendar so ga (neustrezno) zmanjšali na velikost novo odkritih. Tudi v nadstropju vzhodne ladijske stene so odprli manjši kvadratni okenci v empore.

Zahodna fasada cerkve je med restavratskimi deli doživela največ sprememb. Ob trikotno zaključenem portalu sta bili nekdanj dve nižji in manjši pravokotni okni ter bolj proti robu stene še dve večji in višji, nad njim pa veliko lunetno okno. V trikotnem fasadnem čelu, oddaljenem od spodnjega dela s plitvim zidcem in zaključenem s profiliranim podstrešnim vencem, je bilo približno na sredi majhno okroglo okno, ob njem pa na vsaki strani po ena polkrožno zaključena niša. Pri restavraciji so zazidali okni ob portalu, preostali par oken v pritličju pa zmanjšali. Veliko lunetno okno so spremenili v manjše ovalno in ob njem odprli okni v emporna hodnika. Tako so fasado močno približali videzu, ki ga je dokumentiral Valvasor, manjkata ji le še zaključek strehe na čop in lopa pred portalom.

Znotraj se savska cerkev izkaže za triladijsko stavbo, katere glavna ladja se s tremi pari okroglobočnih, a na obeh straneh poznogotsko »na ajdovo zrno« obrezanih arkad odpira v ožji in nižji stranski ladji. Nad njima so empore, ki se odpirajo proti glavni ladji s po štirimi razmeroma majhnimi, zgoraj segmentno zaključenimi odprtinami, namesto petega para pa sta prehoda na leseni pevski kor nad vhomom. Glavna ladja ima banjast obok s sosvodnicami, stranski ladji pa sta križno grebenasto obokani. V vzhodnih stenah stranskih ladij so pri restavratskih delih odkrili po eno precej veliko zazidano pravokotno okno. Na vzhodu preide glavna ladja preko plitvega slavoloka v enako širok in visok prezbiterij. Ta obsega

štiri obočne pole, vendar segata nekako do polovice te dolžine še stranski ladji, v kateri sta — očitno pozneje — iz prezbiterja prebiti arkadi v velikosti onih v ladji, a brez porezanih robov. Čeprav sta emporna hodnika enako dolga kot stranski ladji pod njima, vanju iz prezbiterja niso prebite odprtine, ampak je zgoraj prezbiterij v vsej prvotni dolžini enako oblikovan: s sosvodnicami, ki slone na nekakšnih konzolah, preko katerih poteka enako kot vzdolž cele stene trojen, navzgor v dimenzijah in bogatosti profilacije stopnjevan venčni zidec. Obok prezbiterja je značilno prepreden s štukaturno mrežo, ki imitira rebrovje, vmes pa so s štukom oblikovani medaljonski okvirji. V vzhodni steni prezbiterja so vrata v zakristijo. Prezbiterij je danes skrajšan na dve traveji in pol tudi s tem, da je ob koncu četrte, novejša arkade njegov tlak zvišan za dve stopnici.

Pri restavraciji je bila odkrita in po ohranjenih vzorcih obnovljena tudi dekorativna poslikava cerkvene zunanjščine. Do višine oboka stranskih ladij so na vseh vogalih ladje in prezbiterja naslikani šivani robovi iz diagonalno predelanih sivo-rumenih pravokotnikov, nad to višino pa preprostejši iz enotnih sivih polj (tudi na vogalih zvonika). Motiv sivo-rumenih pravokotnikov pa se v alternaciji z belimi polji, v katerih so vrisani rumeni križi, ponovi še na meji med stranskima ladjama in emporama na severni in južni steni ladje ter okoli polkrožno zaključenih okenskih odprtih stranskih ladij.

V severni steni ladje so odkrili in dokumentirali vgrajen starejši zid, dolg okoli 5 in visok okoli 3 m, ki sega do konca vzhodne traveje stranske ladje malo dlje kot do konca naslednje. Pri (slučajnem) izkopavanju v tleh znotraj cerkve pa so našli tudi del temeljev stene, ki je tekla v prečni smeri od vzhodnega konca tega zidu; v teh temeljih so ob severnem slopu našli tudi Hrenov temeljni kamen.

Poskusimo zdaj podatke iz virov, zlasti vizitacij, in dejstva, ki nam jih kaže sama cerkev, povezati v logično podobo njene stavbne zgodovine.

Novo odkriti starejši zid, vključen v steno severne stranske ladje, in v notranjščini odkriti temelji, ki tečejo pravokotno od njegovega vzhodnega konca, ter v njih najdeni Hrenov posvetilni kamen z letnico 1606 nas dobesedno izzivajo, da bi vse tri označili kot edine ostanke prvotne kapele, o kateri pravi vizitacija iz leta 1668, da ni od nje ostalo nič razen prezbiterja. V tem primeru bi morala današnja ladja nastati kot plod

prezidave, o kateri govori omenjena vizitacija, pred letom 1668, očitno pa po letu 1631, ko po vizitaciji iz tega leta sodeč na cerkvi ni bilo še nič novega. Toda slogovna stopnja cerkve, kakršna se nam kaže zlasti po tej restavraciji, tako pozne datacije nikakor ne dopušča: šilasto zaključena okna z žlebasto profiliranimi okvirji in »na ajdovo zrno«
porezane, čeprav okroglobočne arkade tudi za čas nastanka leta 1606 ali malo pred tem niso napredni, ampak dokaj konservativni elementi. Vendar se s splošno slogovno stopnjo arhitekture časa okoli 1600, začetka Hrenove dobe, dobro ujemajo. V poznejšem času pa cerkev taka, kakršna je, ne bi mogla več nastati, zlasti ne tako pozno, kot bi hoteli navedeni podatki.

Najdeni temelj je vsekakor ostanek prvotne vzhodne stene ladje, ki je bila ob poznejši povečavi podrti; v cerkveno steno vključeni zid pa je očitno ostanek neke starejše stavbe na tem mestu. Čeprav je malo verjetno, da bi v kapelo vzdali ostanek kake profane stavbe, to v našem primeru ni izključeno, saj je cerkvena oblast, ki bi sicer tega ne dopustila, zvedela za cerkev šele, ko je bila ta že skoraj dokončana. Lahko pa gre tudi za starejšo graščinsko kapelo, o kateri v virih nimamo



Pogled na savsko cerkev od jugovzhoda — današnje stanje

podatkov: prvi graščinski kaplan Ivan German se namreč omenja že leta 1597,²⁸ morda pa so biti tu tudi že prej.

O kakšni prezidavi tedaj govori vizitacija iz leta 1668? Glavna ladja in obe stranski v dolžini treh travaj so že od začetka stale z današnjimi arkadami in zunanji stenami, prezbiterij pa je v današnji obliki nastal precej pozneje, hkrati z njim pa tudi podaljška stranskih ladij in empornih hodnikov. Zdajšnja restavracija pa je pokazala, da so bile empore, ki so doslej veljale za sočasno z ladjo, prizidane pozneje.²⁹ To dejstvo, razvidno iz strukture stene, je podprla tudi poslikava zunanjsčine čeprav očitno še poznejša, iz časa pozidave sedanjega prezbiterija ali ko je ta že stal. Pa tudi po sami konstrukciji se zdita enotno oblikovana emporna hodnika v celji dolžini ladje samo prilepljena in ne kot pri drugih cerkvah z emporami izraba nadstropnega prostora med notranjimi oporniki dvorane in njeno zunanjo steno. V prezidavi, izvedeni po vizitacijah sodeč nekje med leti 1631 in 1668, o kateri vizitator govori, da je bila v njej cerkev razen prezbiterija »ampliata, tota de novo constructa«, je cerkev morala dobiti res precej drugačen videz: zvišali so jo (vsaj na zunanji), zaradi novih razmerij in oken v emporna hodnika pa se je povsem spremenila tudi fasada. Kako pa je bilo z obokanjem, (še) ne vemo, ker v notranjsčini (še) niso bile izvedene ustrezne sonde: morda je sedajni obok nastal že na začetku, morda pa je bila prvotno cerkev drugače obokana ali celo ravno krita. Vsekakor pa je šlo za zasnovno stopnjevano dvorane, prekrite z enotno dvokapno streho, tako da srednja ladja ni imela lastne nadsvetlobe, ampak je bila osvetljena le posredno skozi stranski in pa skozi okna na fasadi. Prvotni prezbiterij, ki so ga ob tej prezidavi podaljšali, je bil verjetno tradicionalno tristrano zaključen, kakor je v tem času običajno.

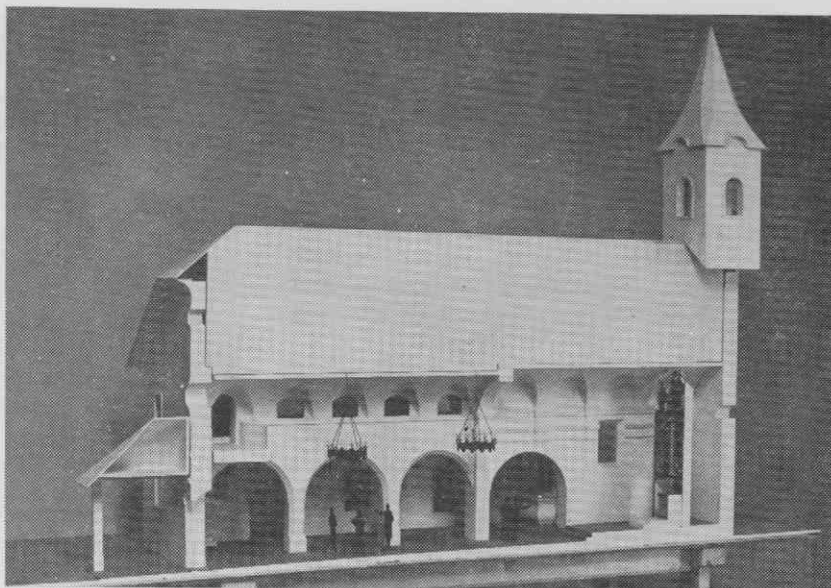
Tako je v omenjeni prezidavi nastala stavba, kakršno nam je na svojem bakrorezu ohranil Valvasor: skoraj kvadratnega tlorisa s tripolno ladjo in s tremi okenskimi osmi v stranici. Da ima »Valvasorjeva« cerkev že empore, jasno kažeta fasada in južna stena z dvema vrstama oken. V tretji gradbeni fazi je nastal prezbiterij v sedanji obliki, dve zakristiji ob njem in nad njima podaljška empor. Najbrž pa je pri tem prezbiterij obdržal stari tloris, kakršnega je dobil ob prejšnji prezidavi, le povišali so ga in na novo obokali. Stil njegovega oboka kaže nastanek v zadnji četrtini 17. stoletja, podobno pojmovanje in občutenost ter celo štukaturni mo-

tivi kot pri oboku v ladji cerkve sv. Križa na Planini pa kažejo kar na isto delavnico in upravičujejo ožjo datacijo prezbiterija v osemdeseta leta.³⁰ Da sta bila podaljška stranskih ladij sprva od njiju oddeljena in imela funkcijo v zapisku iz leta 1685 omenjenih zakristij, dokazujeta tudi v njenih vzhodnih stenah za novejšima oltarnima nastavkoma odkriti veliki pravokotni okni. Zazidali so ju ter prebili steno, ki je prej ločila zakristiji od stranskih ladij, in obe arkadi v prezbiterij ob eni poznejših prezidav, mogoče za fužinarja Valentina Ruarda 1766³¹ ali šele za Leopolda Ruarda 1828, ko so bile baje opravljene zadnje večje prezidave. Takrat je bila verjetno spremenjena tudi fasada in prizidana današnja zakristija. Mostovž, ki je cerkev vezal z graščino, pa naj bi podrli šele 1843, ko so tod mimo delali deželno cesto proti Kranjski gori.

Tako se nam kaže stavbna zgodovina savske cerkve v novi luči. Cerkev, ki vsaj v oblikovanju nadrobnosti ne bi mogla veljati za napredno, ampak prej za precej konservativno, tudi če bi razen prezbiterija v celoti nastala na začetku stoletja, se tako še trdneje uvršča v smer, ki pri nas še v 17. stoletju nadaljuje tradicijo prejšnjega, nakazano npr. s cerkvijo pri Treh kraljih v Slovenskih goricah, saj ni bila njena prvotna zasnova pravzaprav nič drugačna od tamkajšnje. Prvotna ladja je bila v tlorisu čisto kvadratna in tako vzdolžna prostorska pot v njej ni mogla biti kaj prida občutna, saj tudi ostenje glavne ladje ni ravno poudarjeno: poznogotski porez arkad namreč skuša steno »rešiti« njene materialnosti in teže, hkrati pa omogoča, da se prostor preliva med njimi tudi v prečni smeri skoraj enako močno kot v vzdolžni. Le banjasti obok z razmeroma plitvimi sosvodnicami kaže malo več razumevanja za vzdolžno usmeritev, če je seveda sploh nastal že v prvi fazi. Če je glavna ladja dominirala nad stranskima po višini in širini, pa je po osvetljenosti gotovo zaostajala za njima, saj je bila osvetljena skoraj samo posredno skozi njuna okna, pa še teh je bilo najbrž prvotno manj kot sedanjih rekonstruiranih — vizitator leta 1668 omenja samo štiri.

Novosti, ki so odlikovale savsko cerkev v dosedanjih interpretacijah, so se izkazale za precej poznejše in manj nove. Tako je cerkev izgubila prvenstvo, ki smo ji ga pripisovali, in iz tradicionalno občutene vrste naših renesančnih cerkva prejšnjega stoletja in svojega časa se skorajda ne odlikuje več — po merah in stopnji oblikovanosti pa se posebno pomemben spomenik tudi že prej ni zdel.

Model savske cerkve (po načrtovanih restavracijskih delih) v tehniškem muzeju železarne Jesenice (foto muzejski arhiv)



Cerkev, kakršna se nam kaže danes, se stilno in časovno uvršča med arhitekturo zgodnjega Hrenovega časa, torej pred skupino poznorenesančnih ali protibaročnih protireformacijskih cerkva, vendar pa bi kakšno tesnejšo zvezo s Hrenom pri njenem nastanku zaman iskali: nedvomno ni o cerkvi niti vedel ničesar do tedaj, ko so ga prosili, naj bi posvetil njene temelje. Dejstvo, da je bila dobra dva meseca po tem že dograjena in posvečena, pa nam zanesljivo kaže, da je bila cerkev tudi ob Hrenovem prvem stiku z njo v poglavitnem ali bolje skoraj v celoti že zgrajena in na njeno zasnovo nikakor ni mogel vplivati, čeprav so mu ravno ob primeru savske cerkve že skušali očitati, da je pri cerkvah svoje dobe sam zavestno izbral tip konservativne arhitekture.³² Znano je, da je imel Hren sicer z Jesenicami in tamkajšnjimi fužinarji dokaj pogoste stike, saj je bil mdr. tudi njegov oče Lenart še leta 1595 lastnik fužin (ki so sicer razpadale) na Jesenicah, za njim pa še tudi brat Andrej in so Bucelleniji pozneje s temi fužinami kupili del Hrenove rodbinske posesti.³³ Številne opravke na tem koncu pa je Hrenu dajalo tudi zelo trdno zakoreninjeno luteranstvo, zlasti med železarskimi delavci. Fužinarja Julija Bucellenija so npr. še leta 1598 dolžili, da ima pri fužinah okrog trideset luteranskih delavcev, in s cerkvijo, ki jo je zgradil, je gotovo tudi hotel dokazati, da je kljub takim obtožbam dober katoličan. A neposrednega vpliva pri cerkvi Hren očitno ni imel. Morda bi lahko našli njegov vpliv pri nastanku dobrih deset let mlajše Barbarine cerkve, še posebej, če je v resnici nastala po zgledu kapucinskih cerkva,

saj vemo za simpatije, ki jih je Hren do kapucinov čutil; kaj gotovega pa tudi o tem ne moremo reči. Verjetneje se zdi, da imajo za nastanek vseh treh cerkva zasluge predvsem donatorji Bucelleniji sami. Čeprav so se priselili iz Bergama kot preprosti obrtniški-kovači in fužinarji, so s svojo sposobnostjo in ambicioznostjo kmalu dosegli velike uspehe. Za bogastvom so jih zamikali tudi plemiški naslovi in z njimi visoke svetne in cerkvene službe. V času protireformacije, ko je deželo leta 1628 zapustilo okoli 800 pripadnikov starih plemiških družin, ki se luteranstvu niso hotele odpovedati, je bilo dokaj lahko priti med plemstvo.³⁴ Tako so bili Bucelleniji leta 1632 povzdignjeni v plemiški stan in 1634 med kranjske stanovce, 1651 so postali baroni »von Reichenberg« (s Savskih jam), nazadnje pa so leta 1686 dosegli grofovsko čast.³⁵ Lahko si predstavljamo, koliko je lahko njihovim prizadevanjem za poplemenitjenje v tem času, ko je novo trgovsko-industrijsko plemstvo nastajalo predvsem s pomočjo daril in ko je Cerkev hudo potrebovala in zato verjetno tudi znala ceniti podporo premožnih in kakorkoli vplivnih vernikov, pripomoglo tudi apeliranje na cerkvene oblastnike v obliki »libenter« in »ex aere suo« zgrajenih cerkva. Tudi primarnejših razlogov ne smemo zanemariti: s cerkvami ob fužinah so lahko močno priklenili nase in na kraj svojo delovno silo. Gotovo pa moramo poleg s praktičnimi potrebami do neke mere računati tudi s čisto umetnostnimi ambicijami, čeprav se te po zadnjih odkritjih zde manjše kot prej. Vendar pa je ob številnih gospodarskih in drugačnih stikih, ki so jih pri velikem obsegu obrti

Bucelleniji nedvomno imeli, vsaj za zdaj še težko povedati kaj določnejšega tudi o zvezah, ki so vplivale na nastanek cerkva — njihovih ustanov.

OPOMBE

1. Najvažnejše novejšo delo o zgodovini fužinarstva, ki govori tudi o Bucellenijih (vendar le z gospodarskega stališča), je knjiga Ivan Mohorič: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, I, Ljubljana 1969 (o Bucellenijih zlasti str. 81—88). Z istega vidika obravnava savske fužine in Bucellenije Jože Šorn v članku 'Bucelleniji in Ruardi na Savi pri Jesenicah', Kronika 24, 1976, str. 69—74. Izčrpen je tudi članek Aleksandra Rjazanceva 'Preteklost v senci Karavank' v jeseniškem zborniku Jeklo in ljudje, II, 1969, str. 22—31. Vse zgodovinske podatke v uvodu navajam po omenjeni literaturi. — 2. J. V. Valvasor: Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Nürnberg 1689 (v nadaljnjem Valvasor: Ehre), III, str. 394. — 3. Nadškofijski arhiv v Ljubljani (v nadaljnjem NŠAL): ŠAL/PP I/2, str. 357. — 4. Napisa z obeh plošč je objavil Jožef Lavtižar: Zgodovina župnij in zvonovi v dekaniji Radolice, Ljubljana 1897, str. 141. — 5. Nace Šumi: Arhitektura sedemnajstega stoletja na Slovenskem (v nadaljnjem Šumi: Arhitektura XVII), Ljubljana 1969, str. 136. — 6. NŠAL: ŠAL/viz V/8, str. 170. — 7. A. Rjazancev, o. d., str. 29. Ta pripoved živi tudi v ljudskem izročilu domačinov — poleg one, da so cerkev postavili zato, ker so rudarji v jami našli križ. — 8. Valvasor: Ehre VIII, str. 720. — 9. NŠAL: ŠAL/PP I/2, str. 81—82. — 10. prav tam, str. 175—180, risba str. 175; zapisek o posvetitvi tudi v Hrenovem koledarju za leto 1617 (a) v Arhivu Slovenije: 120r, f. 15r. — 11. o. d., str. 74. — 12. I. Mohorič, o. d., str. 89. — 13. J. V. Valvasor: Topographia Ducatus Carnioliae modernae, Bogenšperk 1679, sl. 184; na bakrorezu v Ehre III, str. 391 je cerkev odrezana. — 14. NŠAL: ŠAL/viz II/4, str. 269—270. — 15. NŠAL: ŠAL/viz V/8, str. 169. — 16. N. Šumi, 'Gorenjsko stavbarstvo v baročni dobi', Gorenjska: revija za kulturo, I, Kranj 1957, str. 170. — 17. Poročilo o restavraciji je objavil I. Komelj v Varstvu spomenikov, IX, 1965, str. 221—222, in X, 1966, str. 223. — 18. N. Šumi, 'Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem', katalog Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem I, Ljubljana 1968, str. 74. — 19. Šumi: Arhitektura XVII, str. 11—17. — 20. Napis v kapitali se glasi: D.O.M. / DIVEQ. MARIE VIRGINI ASSVMPTAE ET / SANCTO ROCCO DICATVM AB / ILLMO AC RMO THOMASIO KHREN EPSCO / LABACEN: CONSACRATV SVB DIE / XXVI MEN: NOVEMBRIS MDCVI / N. D. D. IVLLIVS ET OCTAVIVS FRATRES / DE BUCELLENIS AERE SVO A FVNDA / MENTIS EREXERVNT AC ORNAVE / RVNT. — 21. Valvasor: Ehre VIII, str. 720, in Ehre III, str. 392. — 22. Valvasor: Ehre III, str. 393, sl. 298; pred tem objavljeno že v Topographia Ducatus Carnioliae modernae, sl. 213. — 23. NŠAL: ŠAL/PP I/1 (prepis; original v zagrebškem nadškofijskem arhivu), str. 165—167. — 24. prav tam, str. 178—179. — 25. NŠAL: ŠAL/viz I/1/1, str. 283—284. — 26. NŠAL: ŠAL/viz II/4, str. 271—274. — 27. NŠAL: ŠAL/viz V/8, str. 169. — 28. France Torkar, 'Restavriranje Save v bodoči muzejski kompleks', Železar: Glasilo delovnega kolektiva železarne Jesenice, V/47—48, Jesenice 27. 11. 1963, str. 11. — 29. po izjavi Ivana Komelja. — 30. V 80-a leta datira kor tudi Šumi (Arhitektura XVII, str. 128'; F. Torkar (o. d.) navaja letnico prezidave 1684. — 31. F. Torkar, o. d. — 32. I. Komelj: Gotska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1973, str. 274. — 33. I. Mohorič, o. d., str. 84. — 34. Branko Reisp, 'Oris zgodovinskega razvoja v 17. stoletju na Slovenskem', kat. Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem I, str. 25. — 35. I. Mohorič, o. d., str. 83.



ODNOSI MED LJUBLJANSKIM MAGISTRATOM IN DRŽAVNIMI OBLASTMI
OB TEREZIJSKIH UPRAVNIH REFORMAH

VLADO VALENCIČ

POD OBLASTJO VICEDOMA

Z reorganizacijo državnih upravnih organov in s širjenjem njihovih funkcij so se spreminjali odnosi med njimi in ljubljanskim magistratom. Intenzivnejši posegi države na razna področja javne uprave in družbenega življenja so prizadeli staro mestno avtonomijo. Mestni organi so se upirali takim posegom, kar je večkrat privedlo do medsebojnih trenj. Višja državna oblastva so ponovno obravnavala spore mesta z državnimi organi, ker so posegali v področje, ki ga je mesto imelo za svoje.

Prvotno so bila mesta pod kompetenco vicedoma kot zastopnika deželnega kneza. Njegovo poseganje v mestno upravo je bilo omejeno. Ohranjeni spisi iz prve polovice 18. stoletja kažejo, da je vicedom uveljavljal predvsem nadzorstvo nad mestnim finančnim gospodarstvom in volitvami mestnih organov ter je posloval kot posredovalna oblast med mestnim magistratom in med notranjeavstrijsko vlado v Gradcu oziroma dvornimi oblastmi. Pristojen je bil tudi za sodstvo v mestnih zadevah. V mestno finančno gospodarstvo in izbiro mestnih organov ni posegal vedno na lastno pobudo, temveč pogosteje na pritožbe prizadetih meščanov.

Ko sta se zunanji svet in občina meščanov pritožila zaradi raznih pomanjkljivosti pri ljubljanski mestni upravi, zlasti glede slabega gospodarstva z mestnimi dohodki, je posebna komisija, v kateri sta bila tudi dva svetnika notranjeavstrijske vlade, pregledala poslovanje. Komisija je ugotovila zanikrno hrambo spisov, dokumentov in privilegijev, podeljevanje služb po priporočilih in sorodstvu ne oziraje se na sposobnosti ter zlorabe in nered v finančnem gospodarstvu. Notranjeavstrijska vlada je 10. julija 1697 izdelala navodila za poslovanje mestne uprave in odpravo ugotovljenih pomanjkljivosti. Navodila se niso upoštevala. Zunanji svet in občina meščanov sta se leta 1711 pritožila glede novih nepravilnosti in napak pri poslovanju ljubljanskega magistrata. Leta 1721 je tudi notranjeavstrijska vlada izrazila nezadovoljstvo, ker je že toliko let preteklo, navodila pa še niso bila izvedena. Občina meščanov se je ponovno pritoževala proti zlorabam in nepravilnostim pri volitvi sodnika, pri izbiri članov občine, zlasti pa pri mutacijah zunanjega sveta. Pri tem se niso ozirali na sposobnosti, temveč so glasovali le glede na la-

stne koristi in prijateljstva. Dostikrat so pritegnili v občino branja in pisanja nevešče osebe, sposobnejše meščane pa so pustili ob strani.¹

Ljubljanski magistrat je večkrat pokazal, kako malo ceni oblast deželnih stanov, zlasti ni bil pripravljen, da bi se ji podredil. Stanovski odbor se je ob takih priložnostih obračal na vicedoma, da bi z njegovim posredovanjem uveljavil svoje zahteve proti magistratu. Leta 1704 je stanovski odbor dal zapreti na gradu dva mesarja, ki sta pri prodaji mesa prekršila predpise o dacu. Nato se je — tako je poročal stanovski odbor vicedomu — dvesto mož izmed meščanstva zbralo pred hišo podpredsednika stanovskega odbora in deželnega upravnika, okrog 50 jih je celo vdrlo v hišo. Zahtevali so, naj se izpustita zaprta mesarja. Stanovski odbor je vicedomu naročil, naj zadevo preišče, ugotovi, kdo so bili razgrajaci in njih kolovodje, ter krivce eksemplarično kaznuje, da bo zadoščeno žalitvi deželnoknežje in deželne oblasti. Obenem naj bi vicedom pozval meščanstvo, da poseben odbor predloži morebitne pritožbe. Magistrat je tedaj izpodbijal stanovom pravico, da zaprejo meščana, ki je bil pod instanco mestnega sodnika.² Nekaj let pozneje se je magistrat pritoževal vicedomu zoper deželo in deželne stanove zaradi njihovih ukrepov v škodo mestnih pravic. Pozivali so meščane pred stanovsko sodišče in z represalijami so nastopili zoper meščane, ko je mesto rubilo nemeščana, ki se je ukvarjal z meščansko obrtjo, pa ni hotel plačati predpisanega obrtnega davka, ter v primeru, ko so meščanski trgovci odvzeli blago nemeščanu, ki je z njim trgoval. Meščani so bili prizadeti v svojih koristih, ker so posamezni plemiči opravljali meščansko dejavnost, čeprav niso bili pod mestno jurisdikcijo. Z meščansko obrtjo so se ukvarjali tudi nekateri, ki niso imeli meščanske pravice in so odklanjali mestno instanco. Obrt so opravljali na osnovi dekretov, ki jim jih je dala dežela ali pa stanovski odbor. Po trditvi magistrata so bili med takimi obrtniki slikarji, zlatarji, kiparji, ranarji, pivovarji, sedlarji, krojači in čevljarji.³ Po naredbah notranjeavstrijske vlade iz leta 1720 bi moral magistrat sporočati dnevno deželnemu glavarju in vicedomu imena in priimke tujcev, ki so prenočevali v gostilnah pod mestno jurisdikcijo. Isto je veljalo za druga zemljiška gospodarstva, ki so imela jurisdikcijo

v posameznih delih mesta ali predmestjih. V začetku leta 1721 je deželni glavar obvestil notranjeavstrijsko vlado, da magistrat in meščani ne izvajajo predpisov o prijavljanju tujcev. Od dneva, ko je bila izdana naredba, ni bil prijavljen še nobeden, prijavila pa jih je npr. nemška viteška komenda, čeprav imajo gostilničarji pod njeno jurisdikcijo le redko tuje goste. Deželni glavar je bil prepričan, da magistrat ravna tako iz nasprotovanja do njega in mu tudi zato ni poslal ob novem letu običajnega voščila kot glavnemu zastopniku vladarja v deželi. Poudaril je, da si ne lasti pristojnosti nad magistratom, ki sodi pod oblast vicedoma, ima pa krvosodno oblast nad mestom in iz tega razloga mu magistrat dolguje spoštovanje.⁴ Toda magistratni organi niso izkazovali vedno dolžnega spoštovanja niti svoji nadrejeni oblasti, vicedomskemu uradu. Tudi ob podobni priložnosti je bila enkrat krivda na deželnih stanovih. Magistrat je nekoč sam nastanil manjše število vojaštva, ne da bi se glede tega sporazumel z deželnimi uradniki. Da bi to zadevo uredil, je upravnik vicedomskega urada pozval k sebi župana Jakoba Herendlerja in člana notranjega sveta Janeza Karla Mallyja. Oba sta se zelo neskromno in drzno obnašala, proti njemu nista pokazala nikakega spoštovanja in sta dala razne za ugled vicedomskega urada neugodne in kaznive izjave. Zaradi njune predrznosti in da bosta v bodoče respektirala nadrejeno oblast, ju je vicedom kaznoval s suspenzijo njunih funkcij ter jima prepovedal udeležbo pri sejah toliko časa, dokler ne bosta dala zadoščenja upravniku vicedomskega urada.⁵

Sodeč po značaju ljubljanskih zadev, ki jih je vicedom obravnaval, ni šlo za kakšno večje vmešavanje nadrejene oblasti v poslovanje mestnega magistrata. Še v zadnjih desetletjih obstoja vicedomskega urada je mogoč vplivati le na omejena področja mestne uprave. Po instrukciji, ki jo je notranjeavstrijska vlada leta 1743 dala kranjskemu vicedomu, je bila glede mest njegova glavna naloga, da jih štiti pred šušmarskimi obrtniki in kmečko trgovino, da si sta imeli taka trgovina in obrt dostikrat zaslombo pri deželnih stanovih. Nadaljnja naročila instrukcije vicedomu so bila: V deželnoknežjem imenu naj podpira mesta in trge v njihovih pravicah ter jim jih ne omejuje, v Ljubljani pa naj uvede in vzdržuje dobro policijo, to je skrb za red, varnost in blaginjo (sem je sodila tudi preskrba s cenenimi živili in drugimi življenjskimi potrebščinami), zagotovi naj pri vicedomskem sodišču in v vseh deželnoknežjih mestih nepristransko razpravljanje in soje-

nje.⁶ Vicedomovo področje glede mest, kot kaže instrukcija iz leta 1743, ni bilo posebno obsežno.

REORGANIZACIJA DRŽAVNIH UPRAVNIH OBLASTEV

Odnosi med magistratom in državnimi oblastmi so se spremenili po reorganizaciji državne uprave, ki je uvedla nove oblastne organe. Po cesarski resoluciji od 8. aprila 1747 je bilo ustanovljeno v Ljubljani pod nazivom reprezentance državno upravno oblastvo za vso deželo. V njeno uradno področje so sodile vse zadeve kameralnega, komercialnega in političnega značaja. Teritorialno območje je obsegalo Kranjsko z delom Istre (pazinsko grofijo), Goriško, Gradiščansko in avstrijsko Primorje (Trst, Reka, Baker). Mesta in trgi so bili podrejeni reprezentanci v zadevah nje-nega uradnega področja. Kmalu se je pokazalo, da novo oblastvo ne bo moglo uveljaviti državne uprave v deželi. Zato je bilo reorganizirano s patentom od 6. oktobra 1748. Vojaške, davčne in kameralne zadeve (militare, contributionale et camerale) so bile prenesene na novo ustanovljeno deputacijo. Za opravljanje ostalih zadev (publica et politica) dotedanje reprezentance je bila reprezentanca združena z apelacijsko komoro (deželnim sodnim organom), ki so ji bili dodeljeni odvečni svetniki reprezentance. Po tej združitvi nastalo oblastvo je bila deželna vlada (Regierung). Toda tudi nova organizacija je imela pomanjkljivosti tako zaradi ponovne združitve uprave in sodstva kot tudi zaradi medsebojne rivalitete obeh upravnih oblastev za vso deželo. Deputacija si je lastila mesto najvišjega državnega organa v deželi, kar pa ji deželna vlada ni pustila veljati, ker je bila prepričana, da zavzema to mesto sama. Spore, ki so nastali med deputacijo in vlado, je rešila cesarica z odločitvijo, da je obema dana enaka avtoriteta, kar pa ne sme ovirati v korist službe potrebnega sodelovanja. Izrazila je prepričanje, da si bo vlada prizadevala s potrpežljivim obnašanjem živeti v boljši harmoniji z deputacijo, kar je do tedaj opustila. Najbrž je zaradi ponavljajočih se sporov cesarica že konec leta 1748 odredila, da naj v naprej vlada oskrbuje sodstvo (justitiale), politične zadeve (politicum) pa naj bi obravnaval predsednik deputacije skupaj z dvema svetnikoma. Naslednji korak je bil napravljen z resolucijo od 10. maja 1749, ki je uveljavila po deželah ločitev uprave od sodstva na način, kot je bilo istočasno urejeno pri vrhovnih državnih oblastvih, ter je določila le eno oblastvo za vodstvo uprave v deželi. Upravne zadeve so prevzele deželne

deputacije, ki so bile preurejene in preimeno-
vane v reprezentance in komore. Med
agende novo organiziranega oblastva so so-
dile tudi varnost, policija in druge zadeve sta-
tusa pri deželi in mestih, mestno gospodar-
stvo ter splošno urejanje cehovskih in roko-
delskih zadev. To so bile pristojnosti, na os-
novi katerih so državna oblastva razširila
posege na področje dotedanjih mestnih avto-
nomij.⁷

Obenem z vzpostavitvijo deputacije leta
1748 so bili imenovani okrožni glavarji kot
organi za izvajanje njenih nalog v posamez-
nih okrožjih. Ozemlje, podrejeno deputaciji
oziroma poznejši reprezentanci in komori, je
bilo razdeljeno prvotno na pet okrožij: Go-
renjsko, Dolenjsko, Notranjsko s pazinsko
grofijo, Goriško in Gradiščansko. Okrožni
glavarji so imeli sedeže v Kranju, Novem
mestu, Postojni, Gorici in Gradiški. Gorenj-
ski okrožni glavar se je že leta 1749 preselil
v Ljubljano, gradiščanski pa je bil leta 1754
ukinjen in je bilo to okrožje združeno z go-
riškim.⁸

Uradno področje okrožnih glavarjev je bilo
kot pri deputacijah prvotno omejeno na mi-
litare, contributionale in camerale. Na pr-
vem mestu je bilo urejanje vojaških zadev,
nadaljnje naloge so bile porazdelitev davka
na davčne zavezance in pobiranje oziroma
izterjevanje davkov ter skrb za urejen dot-
ok kameralnih dohodkov in preprečevanje
tihotapstva.⁹

Okrožni glavarji za Gorenjsko, Dolenjsko
in Notranjsko so bili imenovani s cesarsko
resolucijo od 9. oktobra 1748. Za gorenjske-
ga glavarja v Kranju je bil postavljen baron
Anton Nepomuk Taufferer, potem ko grof
Jožef Auersperg ni sprejel tega mesta.¹⁰ Ok-
rožno glavarstvo je bilo v Kranju le malo
časa. V avgustu 1749 je velik požar uničil
malone vse mesto, zato se je okrožni glavar
s svojim uradom preselil v Ljubljano, kjer je
potem tudi ostal.¹¹ Ko je bil baron Taufferer
leta 1762 imenovan za vodjo bankalne admi-
nistracije, ga je nasledil J. K. pl. Clafenau,
dotedanji glavarjev substitut.¹²

KOMPETENCE NOVIH DRŽAVNIH OBLASTEV IN MESTA

Kompetence, ki jih je imel vicedom nad
mesti, so prešle na novo postavljena oblast-
va. Vendar je prišlo do nekaterih sprememb,
ker so bila področja pri oblastvih drugače
razdeljena kot prej. To je bila predvsem
posledica ločitve sodstva od uprave. Leta
1747 je reprezentanca dovolila ljubljanske-
mu mestnemu svetu običajno izvolitev mest-

nega sodnika. Ni pa ji bilo jasno, kako je s
podelitvijo krvosodne oblasti, zato je pro-
sila za navodila na Dunaju. Dvorno oblastvo
je soglašalo z izvolitvijo sodnika, opozorilo
pa je reprezentanco, da sicer ostane doteda-
nji način tudi za podelitev krvosodne oblasti,
toda glede tega je dala navodila apelacijski
komori, ker sodne zadeve in kazenska jurisdik-
cija niso sodile v kompetenco reprezen-
tance.¹³ Sicer je reprezentanca nastopala pro-
ti magistratu kot nadrejena upravna oblast.
Njej je moral predložiti letni obračun do-
hodkov in izdatkov. Reprezentanca je izda-
jala razne policijske predpise, npr. glede iger
v kavarnah, odpiranja trgovin in drugih
javnih lokalev ob nedeljah in praznikih, za-
piranja gostiln in godbe v gostilnah. Dajala
je naloge za kaznovanje posameznih gostil-
ničarjev, ki se niso ravnali po izdanih pred-
pisih. Posegala je kot oblastvo druge stopnje
v obrtne zadeve. Na njeno zahtevo je moral
magistrat napraviti predlog za nastanjanje
vojaštva ter seznam hiš, ki so prišle za to
v poštev.¹⁴

Deputacija kot organ za vojaške, davčne in
kameralne zadeve je imela upravne stike z
mesti s posredovanjem okrožnih glavarjev.
Sprva so bili ti stiki omejeni na področje, ki
je bilo dodeljeno deputaciji in okrožnim gla-
varjem. Prvi nalog, ki so ga okrožni glavarji
dobili, ko so bili poslani na svoja mesta, je
bil, da poskrbijo za nastanitev vojaštva. Nekaj
dni nato je bil glavarjema v Kranju in
Postojni dostavljen načrt vojaškega pohoda.
Okrožnemu glavarju Tauffererju je deputa-
cija naročila, naj preišče gospodarske in
davčne razmere v Kamniku. Konec leta 1748
je moral s pritegnitvijo zastopnikov ljub-
ljanskega magistrata in deželnega uradnika
opraviti revizijo in napraviti seznam vseh
hiš, ki so bile podvržene vojaški nastanitvi.¹⁵

Potem ko je bila deputacija preurejena v
reprezentanco in komoro, so sodile v kompe-
tenco novega oblastva še druge upravne za-
deve. S tem so se uradni posli okrožnih gla-
varjev razširili še na druga področja, kjer
so bila prizadeta mesta. Leta 1752 je gorenj-
ski okrožni glavar reševal spor med pasar-
skimi mojstri v Ljubljani in Kranju ter nji-
hovimi pomočniki, ki so se jim uprli. Leto
pozneje je imel opravka s pritožbo ljubljans-
kega krznarskega ceha zoper podeželske
mojstre v Škofji Loki, Kamniku in na Vrhniki
ter zahtevo po odpravi šušmarjev. Vsi trije
okrožni glavarji so po nalogu reprezentance
in komore obravnavali vprašanje nastavitve
nemških učiteljev v kranjskih mestih.¹⁶ Sča-
soma so se državna oblastva začela vtikati
tudi v take mestne zadeve, za katere so prej

skrbeli le mestni organi. Leta 1759 je reprezentanca in komora s posredovanjem okrožnega glavarja dala magistratu naročilo za vzdrževanje snage na mestnih ulicah ter na Ljubljani. Magistrat je obenem dobil nalogo, naj v ta namen postavi posebno policijsko komisijo.¹⁷

Mesto ni vedno mirno sprejemalo naročila od nadrejenih državnih oblastev. Ko mu je okrožni glavar na dan Sv. Rešnjega telesa leta 1759 ukazal, da prestavi možnarje (verjetno za streljanje ob procesiji), ki so bili postavljeni tik c. kr. dvorca (prej vicedomskega), je dobil nespoštljiv odgovor, kot je potem poročal reprezentanci in komori.¹⁸

Ob ustanovitvi so nova državna oblastva naletela v nekaterih krogih prebivalstva na nezaupanje in odpor. Po poročilu reprezentance dvoru leta 1747 so se po deželi širile govornice, da bodo nova oblastva obremenila ljudstvo z velikimi davščinami. Namen deželnega objezda ali generalne vizitacije, ki je bila istočasno odrejena zaradi enakomernega obdavčenja, so mnogi videli v iskanju več davkov in dajatev. Ker so tedaj pripravljali pravilnik za plačevanje štolnine, so sumničili, da si jo bo vladar prilastil. Reprezentanca je naprosila škofa in deželnega glavarja, naj vplivata, prvi pri duhovščini, drugi pri podrejenih posvetnih, da se vzdržijo širjenja takih govoric, ter naj pojasnita, da so vladarjevi ukrepi v korist dežele. Opozorila je tudi na morebitne kazni, če svarila ne bi zalegla. Ljubljanskemu magistratu je naročila, da nadzoruje nemeščane, ki nepremišljeno govoričijo slabo in jih naznani zaradi kaznovanja, zoper podložnike magistrata pa naj nastopi mestni sodnik. Dvor je odobril postopek reprezentance za zajezitev hudobnih in nepremišljenih govoric nekaterih izprijenih in nemirnih oseb o novi upravni ureditvi.¹⁹ Kakor je mogoče posneti iz poročila reprezentance in komore, so bili kritiki vladarjevih ukrepov v krogih duhovništva, zemljiških gospodov ter morda tudi meščanov. Ti krogi so zastopali tiste partikularistične sile, ki so jim nova državna oblastva s širjenjem svoje dejavnosti odvzela ali vsaj okrnila področja, na katerih so do tedaj izvajali oblast.

Nič manj kot državni organi za vso deželo so bili nepriljubljeni okrožni glavarji. Predsednik reprezentance in komore grof Herberstein je leta 1754, to je šesto leto po njihovi uvedbi, v poročilu na dvor omenjal, da daje občinstvo na Kranjskem čutiti okrožnim glavarjem več nasprotovanja kot naklonjenosti. Na splošno so tudi višje cenili odbornika deželnih stanov kot okrožnega glavarja.

Zato je tedaj priporočal, naj se na izpraznjeno mesto okrožnega glavarja za Dolenjsko nastavi Franc Karel Schweiger pl. Lerchenfeld. Sodeloval je kot prisednik pri dvorni in deželni pravdi, več let je vodil komisariat za gradnjo dolenjskih cest, pri deželnem objezdu je bil vicedirektor in komisar ter je bil tudi stancovski odbornik in je užival zaupanje občinstva. Kot okrožni glavar bi se seveda odpovedal funkciji stanovskega odbornika. Grof Herberstein je imel Schweigerja za primerne tudi zato, ker bi njegovo imenovanje spremenilo zmotno misel javnosti o manjvrednosti okrožnega glavarja, okrožna glavarstva pa bi si v bodoče pridobila več spoštovanja za opravljanje svoje dejavnosti.²⁰

MESTNE PRITOŽBE ZOPER DRŽAVNO OBLASTVO

Ustanavljanje novih oblastev za deželo in okrožja je bilo v zvezi s širjenjem področja državne dejavnosti. Država si je glede na politični, gospodarski in družbeni razvoj postavljala nove naloge, opravljali pa naj bi jih njeni organi. Temu so bile v marsičem na poti fevdalne avtonomije, ki so si prizadevale, da bi si ohranile stare pravice in institucije. Ker so se državna oblastva nanje vse manj ozirala, je prihajalo večkrat do medsebojnega trenja. Ljubljanski magistrat se je ponovno čutil prizadetega zaradi ukrepov državnih organov in je iskal proti njim zaščito pri vladarju.

Leta 1748 je takratna deputacija odvzela mestu ključe mestnih vrat. Poročilo predsednika grofa Herbersteina dvoru, kamor se je magistrat pritožil, pojasnjuje, zakaj se je to zgodilo. Ključev ni imel v hrambi magistrat ali kak član magistrata, temveč so bili zaupani kakšnim starim ženskam v bližini vrat. Njim je bilo prepuščeno zapiranje in odpiranje. Ker ni bilo pri mestnih vratih nikakega nadzorstva, je bilo dezerterstvo vojaštvu zelo olajšano. Da bi se to preprečilo, je v sporazumu s polkovnikom prizadetega polka prevzel od magistrata ključe in jih je predal v varstvo mestnemu stražmojstru, ta pa bi jih izročil pri vsakih vratih postavljeni straži. Magistrat je sicer imel nekaj nepomembnih ugovorov, ni pa predložil nikakega deželnoknežjega privilegija, po katerem bi bil upravičen prepustiti mestne ključe starim ženskam, ko je v mestu vojaška posadka. Sicer mu je bilo dano na voljo, da prisostvuje odpiranju in zapiranju tudi kak meščan oziroma, da postavi svoje čuvaje.²¹ Na uporabo mi je bilo le Herbersteinovo poročilo; če bi bila mestna pritožba znana, bi verjetno

polkazala drugačno plat te zadeve. Nadzorstvo nad mestnimi vrati ni bilo čisto tako, kot ga je opisal grof Herberstein. Sredi 18. stoletja sta bila za vsaka od petih mestnih vrat postavljena po dva čuvaja, postavljali jih je mestni magistrat. Čuvaje je izbiral povečini med rokodelskimi mojstri.²² Za nadzorstvo mestnih vrat je bilo torej poskrbljeno. Drugo vprašanje je seveda, kako skrbno so čuvaji opravljali službo, morda so res včasih izročili ključ ženi, da je odprla ali zaprla vrata. Rerezentanca in komora pa je izrabila morebitne nerednosti in je okrnila magistrat v njegovi kompetenci. Pritožba zaradi odvzetih ključev najbrž ni dočakala uradne rešitve. V začetku leta 1750 je namreč polkovnik pozval stražmojstra, naj prevzame ključ, ker da mu niso več mar. Ko je bil magistrat o tem obveščen, je sporočil polkovniku, da jih ne more prevzeti, dokler mu rerezentanca in komora ne dasta takega ukaza, kajti izročil jih je po njenem naročilu. Polkovnik se je zadovoljil s tem odgovorom.²³ Zdi se, da je tedaj tudi magistratu bila odveč skrb za ključne mestnih vrat.

Z okrožnim glavarjem Tauffererjem je prišel magistrat navzkriž le nekaj mesecev po njegovi preselitvi iz Kranja v Ljubljano. Okrožni glavar je posegel v zadeve, ki jih je magistrat imel za svojo pristojnost. Kaznoval je dva gostilničarja, enega je dal zapreti, drugemu je naložil globo, ker sta pustila, da so gostje plesali čez določeno uro, županu in sodniku pa je predpisal hišni pripor. Vmešal se je tudi v posle vojaškega nastanjanja, ki jih je do tedaj opravljal magistrat sam. Mestnim tržnim organom ni dovolil, da bi določili cene rib iz njegovega posestva, ki naj bi bile prodane na ljubljanskem trgu. Zaradi teh zadev se je magistrat pritožil na dvor. Okrožni glavar je skušal svoj postopek opravičiti. Skliceval se je na ukaz, naj strogo izvaja patent o plesih. Glede vojaškega nastanjanja je opozarjal na pristranost mestnih funkcionarjev pri razporejanju tega bremena, običajno so prizanašali svojim hišam. Glede očitka, da ni pustil oceniti rib iz svojega posestva, pa je pozival nasprotnike pred sodno instanco, kjer bo podal svoj zagovor. V samozavesti, da je ravnal prav, je prosil, naj se njegovi obrekovalci zasluženo kaznujejo. Toda že rerezentanca in komora nista soglašali s Tauffererjem. Ker se je magistrat postavil na stališče, da je mesto z meščani odvisno neposredno od rerezentance in komore, ne pa od okrožnega glavarja, je obravnavala tudi to vprašanje. Ni pa hotela o tem odločati ter je odločitev prepustila dvornim oblastem. Ime-

la pa je pomisleke glede postopka okrožnega glavarja proti magistratu. Izvajanje predpisov o plesih je po njenem mnenju sodilo v kompetenco mesta. Takojšnje kaznovanje ni bilo upravičeno; tudi če bi mogli magistrat obdolžiti malomarnosti, ne bi bilo razloga za pripor župana in sodnika ter oškodovanja njihovega javnega ugleda. Okrožni glavar je s svojim postopkom posegel v kompetenco rerezentance in komore; njegova dolžnost je bila, da bi ji o tej zadevi poročal in počakal navodila. Zato naj bo posvarjen in naj se opraviči. V bodoče naj velja za rerezentanco in komoro še bolj pa za okrožnega glavarja, da sme le magistrat kot prva meščanska instanca zapreti meščane zaradi kaznovanja. Glede nastanitve vojaštva naj bi glavar dal magistratu le specifikacijo osebja, ki naj se mu oskrbijo stanovanja, magistrat pa jih mora nakazati. Dvorno oblastvo, ki je končno reševalo spor, je obsodilo glavarjev postopek. Brez razloga odrejeni hišni pripor župana in sodnika je označilo kot nepremišljeno dejanje, ki ga ni mogoče opravičiti s službeno vnemo in izvajanjem predpisov. Zdi se, da je okrožni glavar začel zlorabljati zaupano mu službo. Z dvorno resolucijo je bil Taufferer posvarjen in opozorjen, da nima pravice kaznovati meščane. Ob vojaških nastavitvah je njegova naloga le, da sporoči magistratu potrebo po stanovanjih ter preišče in popravi morebitne preobremenitve.²⁴

Glede vojaškega nastanjanja je župan Peer imel istega leta nadaljnje spore z okrožnim glavarstvom in rerezentanco. Po nalogu magistrata se je podal na Dunaj, da bi to vprašanje uredil pri najvišjih državnih oblasteh. Rerezentanca in komora sta ga, ker je nastopil zoper njun »nezaslišani« postopek, za nekaj časa suspendirali od opravljanja funkcije. Vendar je še naprej kljuboval pri nalogih, ki jih je magistrat prejemal v tej zadevi. Kmalu nato sta rerezentanca in komora dali okrožnemu glavarju nalog, da zaradi nastanitve vojaštva pregleda neko hišo in k temu pritegne zastopnike mesta ter dva stavbna mojstra. To je ustno sporočil županu, ki pa ustnega sporočila ni hotel sprejeti, zahteval je, naj stori to pismeno. Okrožni glavar se je nad »predrznostjo človeka, ki mu je v tej zadevi podrejen« pritožil rerezentanci. Pripomnil je, da je bila zadeva nujna, nima pa pisarniškega osebja. Rerezentanca in komora sta soglašali z glavarjem, da je bil županov odgovor predrzen, grajala je njegov postopek in že »običajno kaznivo nespodobnost, nagajivost in nepokornost«, v kateri vztraja magistrat in zavlčuje uradno poslovanje. Naročili sta, da

mora v vojaških zadevah izpolnjevati vsa ustna naročila okrožnega glavarja brez ugovora, sicer bo uradno suspendiran ali pa bo sta nastopili s še strožjimi ukrepi.²⁵

Kako velik obseg so zavzela trenja med magistratom in državnimi upravnimi oblastmi, kažejo pritožbe mesta iz leta 1759 in 1760 dvoru zoper reprezentanco in komoro ter okrožno glavarstvo. Pritožbe so navajale posege, zaradi katerih se je magistrat čutil prizadetega, podkrepljene so bile z 59 prilogami. Glavni očitke magistrata okrožnemu glavarstvu je bil, da tega preko svoje kompetence, ki ne vsebuje oblasti in sodstva nad deželno knežjimi mesti in njim podložnega meščanstva. Kljub temu se okrožni glavar vmešava v vse cehovske zadeve in med cehi nastale spore. Zdi se, da je odpravljena subordinacija rokodelcev njihovi nadrejeni gosposki. Okrožni glavar poziva meščane predse in jih stavlja v zapor brez zaslišanja. Potapljanje pekov in navezovanje mesarjev na križ spreminja v denarne kazni, ki pa nimajo vzgojnega uspeha. Magistrat ni več sodnik, ki razsoja, temveč le izvršilni sodnik okrožnega glavarstva. Z ukazi in grožnjami magistratnim organom ter z ukrepi, ki spreminjajo ali odpravljajo odločitve magistrata, mu jemlje avtoriteto pri meščanih. Leta 1759 je okrožni glavar poklical v svoj urad župana, sodnika, sindika, tri člane sveta, cehovskega mojstra mesarjev in ceem mesarjev. Cehovski mojster je moral v njegovi navzočnosti odstopiti in prisotni mesarji so morali izvoliti dva nova cehovska mojstra. Po osmih dneh pa je mesarski ceh na lastno pobudo izvolil novo cehovsko vodstvo. Lahko si mislimo, kako je postopek okrožnega glavarja vplival na meščanstvo in na cehe, ki opravljajo po svojih privilegijih volitve mojstrov javno ob odprti skrinji, in kako vpliva na subordinacijo mojstrov proti njihovim gosposki. Kako naj se v takih razmerah ohrani pokorščina in izvaja pravica, je vpraševal magistrat v svoji pritožbi. Okrožno glavarstvo je obtoževal še drugih nepravilnosti. Po trditvi magistrata okrožni glavar ni enakomerno razdeljeval bremen za potrebe vojaštva. Kmečki mestni podložniki so bili s pripravo bolj obremenjeni kot podložniki sosednjih zemljiških gospodov. Pozive za dostavo pripreznih voz so dobivali v zadnji uri, zaradi česar so le s težavo ustregli takim zahtevam. Vojaško nastanjanje je glavar izvajal v škodo magistrata. V nasprotju s pravilnikom je vsilil vojaško nastanitev v mestni gostilni, urejeni za tujce. Magistratu je naročil, da plača stroške za oknice, ki jih je na svojo roko naročil stotnik za stanovanje

v mestni hiši. Ker se je magistrat uprl plačilu, mu je reprezentanca ukazala, da mora izpolniti vse naloge okrožnega glavarja in njene. Mesto se je tudi pritožilo, da okrožno glavarstvo neupravičeno pobira pristojbine za uradne posle.²⁶

Nič manj prizadet pa ni bil magistrat po ukrepih reprezentance in komore; kot je zapisal v pritožbi, so bili mnogovrstni in so postali tako splošni, da k njim ne more več molčati. Tak primer je bila zadeva čevljarškega ceha. Magistrat je dal zapreti štiri čevljarške mojstre, ki so se upirali izvršitvi cehu izrečene sodbe in se pri tem menda precej nespoštljivo obnašali. Na njihovo pritožbo je reprezentanca odredila, da morajo osebe, ki so izrekle sodbo, zaprtim mojstrom iz svojega povrniti škodo, ker so bili v času zopora brez zaslužka. Pogost predmet spora med reprezentanco in magistratom je postalo določanje cen kruha, mesa in drv. To je bilo do tedaj v kompetenci mesta, državna oblast običajno ni segala na to področje. Zato magistratu ni bilo po volji, da sta mu reprezentanca in komora začeli v tem pogledu dajati navodila in naročila, kaj in kako naj ukrepa, ter ga potem grajala, ko ni bilo uspeha, ker jih ni bilo mogoče izvesti. Tudi ni soglašal z ukrepi in predlogi za znižanje cen kruha ali za zagotovitev preskrbe z mesom. Odklonilno stališče in razloge za to je podrobneje razložil zlasti v zvezi s preskrbo mesta z mesom. Pritoževal se je, da mu hoče reprezentanca vsiliti druge misli in je zaključil: toda pustiti pa nam mora, da mislimo in smemo reči, da je stara metoda vedno najboljša. Ob zahtevi mesarjev za zvišanje cen je reprezentanca proti županu, sodniku, sindiku in mestnemu oskrbniku uvedla celo vojaško eksekucijo, ker ji magistrat ni pravočasno poslal zahtevanega poročila. Po trditvi magistrata je reprezentanca zakrivila, da je bila ustavljena dražba mestnih travnikov. Mesto so še naprej bremenili davki neprodanih travnikov, od katerih pa ni imelo nikakih koristi. Magistrat je imel za neupravičeno zahtevo, naj mestna opekarna prodaja opeko za deželno knežje hiše, šlo je za dvorni špital, po meščanski ceni, to je po nižji ceni, ki je veljala za meščane. Ugovarjal je tudi zoper ustavitve prisilne izterjave zaostalega davka od hiše, v kateri je bila orožarna.²⁷

ZAVRNITEV MESTNIH OBTOŽB

Na poziv dvornega urada so okrožni glavar Taufferer ter reprezentanca in komora pripravili svoje pripombe k magistratnim pritožbam. Okrožni glavar je proti njemu na-

perjene obtožbe označil za zlobna obrekovanja mestnega sindika Radiča in je menil, da drugi podpisniki pritožbe najbrž nič ne vejo o vsej zadevi. Prosil je tudi, da se mu preskrbi primerno zadoščenje od magistrata, zlasti pa od Radiča. K obtožbam je dal naslednje pripombe: Magistrat ni nikoli rad videl, da ima okrožni glavar vpogled v karte, s katerimi igra. Hotel se je odtegovati njegovemu nadzorstvu, čeprav so vsi mestni magistrati podrejeni okrožnim glavarstvom. Podložniki in zemljiška gospostva se zaradi priprave za vojaštvo niso pritoževali. Mnogokrat pridejo čete nenapovedano, zahteva po pripravi je nujna in je potrebno, da jo dajo podložniki, ki so najhitreje dosegljivi. Glede ukazane volitve mesarskih cehovskih mojstrov je okrajni glavar dopustil, da ni ravnal pravilno, vendar je menil, da magistrat zasluži grajo, ker ga ni obvestil o novi volitvi cehovskega vodstva. Zamikal je obdolžitev, da okrožno glavarstvo pobira pristojbine od uradnih poslov. Denar za objave potrjenih cehovskih statuten je dobil okrožni sel, ki jih je opravil; okrožno glavarstvo je v tej zadevi le posredovalo, ker so sicer bile stranke dolžne, da same oskrbijo objavo. K temu pojasnilu je Taufferer še dodal, da Radič ne bi smel soditi drugih po samem sebi, kajti on je bil tisti, ki so ga pisarniške pristojbine napravile za imovitega ter tudi nedostopnega in prevzetnega moža, kar bi mogli potrditi vsi uradi. Okrožni glavar je izpodbijal pravilnost nekaterih Radičevih pravnih argumentov in mu očital, da ne pozna predpisov.²⁸

Pri reprezentanci in komori sta pritožbe obravnavala dva referenta. Janez Krstnik Nemizhoffen jih je zavračal, nekatere tudi smešil, in jih je imel za neutemeljene. Očital je magistratu oponiranje in neizpolnjevanje nalogov. Poročilo je zaključil s predlogom, naj se obrekovalec in pisec pritožbe mestni sindik Radič v zadoščenje reprezentance in komore ter okrožnega glavarstva suspendira zaradi nedostojnih in sramotnih obdolžitev za četrletno službo in plače, ostalim podpisnikom pritožbe pa naj se izreče graja in svarilo, da se v bodoče vzdržijo takih neutemeljenih in neresničnih žalitev.²⁹ Drugi referat o magistratnih pritožbah je napravil baron Jožef Brigido, ki jih je tudi po vrsti zavrnil, je pa v posameznih primerih podrobneje utemeljeval pravilnost in umestnost ukrepov reprezentance in komore. Tako je imel postopek magistrata proti čevljarjem, ki jih je dal zapreti, za neutemeljen, prenačilen in protizakonit, zato je bilo le pravično, da je bilo članom magistrata naloženo, naj jim poravnajo povzročeno škodo. Spremembo kru-

šne tarife je reprezentanca zahtevala, potem ko se je prepričala, da so imeli peki nedopustno velik dobiček in so pri tem uživali zaslonbo magistrata. Ko pa je bila uvedena nova krušna tarifa, so peki že po nekaj dneh zahtevali, da se jih pusti pri starodavni ureditvi. Magistrat je njihovo zahtevo zagovarjal, čeprav je bila v škodo občinstva. Glede preskrbe mesta z mesom sta zastopala reprezentanca in magistrat različni stališči. Magistrat je predlagal, naj bi bilo le mesarjem dovoljeno nakupovanje živine na živinskih sejmihi. Reprezentanca se s tem ni strinjala, ker bi nasprotovalo značaju svobodnih sejmov, mesarji pa bi si pridobili monopol, ki bi bil škodljiv za splošnost. Zavrjnena je bila kot napačna trditev magistrata glede vojaške eksekucije proti županu in drugim magistratnim organom; bila je ukinjena, čim je prišlo magistratno poročilo. Povišanje cen drv, ki je po mnenju magistrata bilo posledica ukrepov reprezentance, je referat pojasnil s povečanjem rešete (mere za drva) s pripombo, da so pri določanju cene sodelovali zastopniki magistrata. Ustavitve dražbe mestnih travnikov ni povzročila reprezentanca; prodaja se ni mogla nadaljevati, ker je sodišče zavrnilo magistratno tožbo v tej zadevi. Ugovor magistrata zoper plačilo oknic v stanovanju stotnika je imel referent za neutemeljen, ker vsak hišni gospodar oskrbi stanovanja najemnikov z oknicami in je menda magistrat to tudi obljubil. Pripombe referenta k pritožbi zoper zahtevo, da mestna opekarna zaračuna dvornemu špitalu opeko po meščanski ceni, kažejo, da se je magistrat v odporu zoper državna oblastva spustil na precej negotova tla. Odklonil je prodajo opeke dvornemu špitalu po meščanski ceni, češ da bi opekarna imela pri tej ceni izgubo, čeprav so deželno-knežje hiše stale na mestnem zemljišču in plačevale mestni davek ter so prej dobivale opeko po isti ceni kot meščani. Reprezentanca je pristala na predlog, da bi posebna komisija določila primerno ceno, izjavila pa je, da bodo morali prizadeti meščani, če so bili mestni dohodki prikrajšani zaradi prenizke cene, poravnati škodo mestni blagajni. To seveda ni ugajalo magistratu, ki zaradi pomanjkljivega knjigovodstva ni mogel predložiti zanesljivega obračuna za ceno opeke. Ob tej priložnosti so se pri reprezentanci zavzeli za misel, da bi v okolici Ljubljane vsakomur dovolili postavljati opekarne in prodajati opeko, ker ni bilo razloga, da bi imel le magistrat to pravico. Tudi pri izterjavanju zaostalih davkov je magistrat za deželno-knežjo zgradbo uporabil drugo mero kot za meščanske hiše. Potem ko si je preskrbel od okrožnega glavarstva

splošno pooblastilo, da na običajni način prisilno izterja zaostale davke, je dal sneti vrata in okna pri hiši orožarne, ki je imela 16 gl. 48 kr. davčnega zaostanka. Na pritožbo orožarja je reprezentanca ukazala magistratu, da hišo v dveh urah postavi v prejšnje stanje, sicer bo župana zadela vojaška eksekucija in zapor. Taka odločna reakcija je razumljiva, kajti obdavčitev prizadete deželno knežje hiše je bila sporna; zadeva je bila še nerešena pred dvornim oblastvom. Magistratu je bilo to znano, toda po mnenju referenta se je naveličal čakanja in je porabil priložnost, da si sam preskrbi pravico, za katero se je čutil prikrajšan. Reprezentanca mu je zlasti zamerala, ker je uvedel prvo eksekucijo prav pri deželno knežji zgradbi, ki je imela skoraj najmanjši davčni zaostanek, prizanesel pa je meščanskim hišam z več sto goldinarji dolga. Referent je menil, da bi postopek magistrata zaslužil kazen. Pripombe k obtožbam magistrata je baron Brigido zaključil s predlogom, da se zaradi preprečitve morebitnih bodočih takih obrekljivih in nesramnih obdolžitev preskrbi reprezentanci in komori zadoščenje. To se mu je zdelo toliko potrebnejše, ker se zanemarja sicer neobhodna subordinacija in hoče vsakdo biti nadrejen, nihče pa podrejen.³⁰

Nisem mogel ugotoviti, kakšna je bila usoda mestne pritožbe pri najvišji oblasti. Gotovo pa je, da si magistrat ni izboljšal svojega položaja proti državnim oblastvom. Razvoj državne uprave, skupaj z uvajanjem novih pravnih norm, je bil usmerjen k pridobitvi popolne oblasti nad starimi fevdalnimi avtonomijami ter k njihovi likvidaciji. Tega razvoja niso mogli zavreti argumenti magistrata, ki se je zavzemal za ohranitev starih pravic in običajev ter nasprotoval spremembam, ki jih je prinašal politični in pravni absolutizem. V bistvu se je spremenilo tudi razmerje med magistratom in državnim uradom, ki je imel kompetenco nad mestom. Ukinjeni vicedomski urad je — kot je zapisal magistrat v eni svojih pritožb — ščitil mesta kot vladarjevo komorno premoženje pred deželo, da jim ni kratila njihovih pravic, zastopal jih je ter zanje posredoval pri oblastvih. Za razmerje med magistratom in novimi državnimi oblastvi pa je bila značilna podrejenost oziroma nadrejenost, uradništvo absolutističnega državnega aparata jo je stalno poudarjalo v medsebojnih stikih. Sprva je bila podrejenost mestnih organov državnim oblastvom omejena na določena upravna področja, ki jih je državna uprava razglasila za svojo kompetenco. Pozneje so se taka področja razširila. Mestni organi so se — dokler

so bili še voljeni — v zavesti stare avtomije splošni podrejenosti upirali. Toda končno je v absolutistični državi tudi mestna uprava postala del državnega uradnega aparata in je bila v vsem podrejena državnim oblastvom.

OPOMBE

1. A SRS (Arhiv SR Slovenije) Vic zap. št. 186: VicA fasc. I-104a, VI; Vic zap. št. 188: VicA fasc. I-105, VIII-3. — 2. A SRS Vic zap. št. 188: VicA fasc. I-105, VIII-1. — 3. A SRS Vic zap. št. 191: VicA fasc. 105a, XIV-2. — 4. A SRS Vic zap. št. 193: VicA fasc. I-106, XVI-4. — 5. A SRS Vic zap. št. 191: VicA fasc. I-105a, XIV-4. — 6. A SRS Vic zap. št. 91: VicA fasc. I-52, XXIII. — 7. A SRS RK (Reprezentanca in komora) zap. št. 179, Resolutions Buch 1747, str. 5 sl., 33; zap. št. 180, Resolutions Buch (reprezentanca) 1748, str. 445 sl.; Resolutions Buch (deputacija) fol. 10' sl.; zap. št. 181, Resolutions Buch 1749 fol. 109' sl., 112; zap. št. 14, fasc. VII, patent od 6. 10. 1748; zap. št. 114, fasc. XXXVII, resolucija od 10. 5. 1749; zap. št. 115, fasc. XXXVII, vloga vlade cesarici in rešitev od 18. 12. 1748; zap. št. 117, fasc. XXXVII, 14. 12. 1748. — 8. A SRS RK, zap. št. 14, fasc. VII; zap. št. 180, Resolutions Buch (reprezentanca) 1748 str. 445 sl.; Resolutions Buch (deputacija) 1748 fol. 10 sl., 22. — 9. A SRS RK, zap. št. 14, fasc. VII; instrukcija od 26. 10. 1748. — 10. A SRS RK, zap. št. 165, Herbersteinova poročila 2. 6. in 24. 10. 1748; zap. št. 14, fasc. VII, 27. 10. 1748. — 11. A SRS RK, zap. št. 167, Herbersteinova poročila II. del. 22. 9. 1749; zap. št. 168, Herbersteinova poročila 25. 2. 1750. O požaru gl. J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 232. Po upepelitvi mesta sta se reprezentanca in komora ukvarjali z mislijo o preložitvi Kranja na kraj, kjer bi se lažje napeljala tekoča voda. Okrožni glavar Taufferer pa je odsvetoval tak načrt. — 12. A SRS RK, zap. št. 149, Registr. knjiga 1762, fol. 200, 209, 216. — 13. A SRS RK, zap. št. 139, Registr. Knjiga 1747, fol. 30; zap. št. 163, Herbersteinova poročila I. del, 19. 7. 1747; zap. št. 179, Resolutions Buch 1747, str. 191. — 14. A SRS RK, zap. št. 139, Registr. knjiga 1747, fol. 30, 30', 31, 45'; Register. knjiga 1748, fol. 19, 35. — 15. A SRS RK, zap. št. 139, Registr. knjiga 1748, fol. 83' sl., 88', 90, 121'. — 16. A SRS RK, zap. št. 141, Registr. knjiga 1752, fol. 135 138'; zap. št. 142, Registr. knjiga 1753, fol. 65. — 17. A SRS RK, zap. št. 146, Registr. knjiga 1759, fol. 146'. — 18. A SRS RK, zap. št. 146, Registr. knjiga 1759, fol. 210'. — 19. A SRS RK, zap. št. 163, Herbersteinova poročila I. del, 25. 5. 1747; zap. št. 179, Resolutions Buch 1747, str. 67. — 20. A SRS RK, zap. št. 173, Herbersteinova poročila, 10. 5. 1754. — 21. A SRS RK, zap. št. 167, Herbersteinova poročila, 24. 10. 1749. — 22. Vlado Valenčič, Pregled ljubljanske obrti od začetka 18. stoletja do obrtnega reda iz leta 1859 ter njen gospodarski in družbeni razvoj. Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Razpra-

ve zvezek 4, Ljubljana 1977, str. 153. — 23. ZAL Lj. Cod. I/89-1750, str. 50. — 24. A SRS RK, zap. št. 168, Herbersteinova poročila 1750, I. del, 11. 4. 1750; zap. št. 127, fasc. XLII, 11. 4. in 25. 4. 1750. — 25. ZAL Lj. Cod. I/89-1750, str. 366; A SRS RK, zap. št. 127, fasc. XLII, 14. 12. 1750. — 26. A SRS RK, zap. št. 128, fasc. XLII, 31. 3. 1759,

12. 5. 1759, 2. 6. 1761; zap. št. 129, fasc. XLII, 23. 6. 1760. — 27. A SRS RK, zap. št. 128, fasc. XLII, 12. 5. 1759, 2. 6. 1761. — 28. A SRS RK, zap. št. 129, fasc. XLII, 26. 8. 1760. — 29. A SRS RK, zap. št. 129, fasc. XLII, 6. 10. 1760. — 30. A SRS RK, zap. št. 128, fasc. XLII, 2. 6. 1761.

OBNAVLJANJE ZALOŠKE CESTE V LETIH 1782—1784

JOŽE SORN

Navidezno ni naslov nič kaj obetaven, saj so v 18. stoletju popravljali in zboljševali pomembnejše ceste povsod v Evropi, torej tudi v habsburških deželah in s tem na slovenskem ozemlju.¹ Vsaj v tem delu države so večja cestna dela opravili v treh širokih zamahih: prvi se je pričel v letih okoli 1720 in je zajel vse glavne trgovske ali komercialne ceste; dela so potekala potem neprekinjeno skozi vse 18. stoletje in se nadaljevala v naslednji dobi. Drugi zamah je razširil cestna dela na poti, ki so jih do takrat imenovali stranske ceste; pripadal je letom po 1760 in tudi zanj velja ugotovitev, da ni bil kratkotrajnega značaja. Tretji zamah je obsegel lokalne ali krajevne ceste, potemtakem ceste, ki so bile komaj kaj več kot vaške poti, za nekatere bi mogli reči skoraj poljske poti. Uveljavil se je okoli 1790.

Ena izmed krajevnih cest v ljubljanski okolici je bila posebnega pomena, saj se je po njej odvijal tudi meddeželni, da ne rečemo, mednarodni promet. Zato so jo okrog leta 1780 dvignili na stopnjo komercialne stranske ceste, torej že kar ugledne ceste. Treba jo je bilo obnoviti in zboljšati prej in z večjo pozornostjo kot druge ceste iz obsega tretjega zamaha. To je bila naša Zaloška cesta. Ni le povezovala sosesk med seboj in te z Ljubljano, temveč je bila tudi najkrajša zveza med rečnima pristaniščema v Zalogu in na Bregu v Ljubljani. Od tod njevalja.

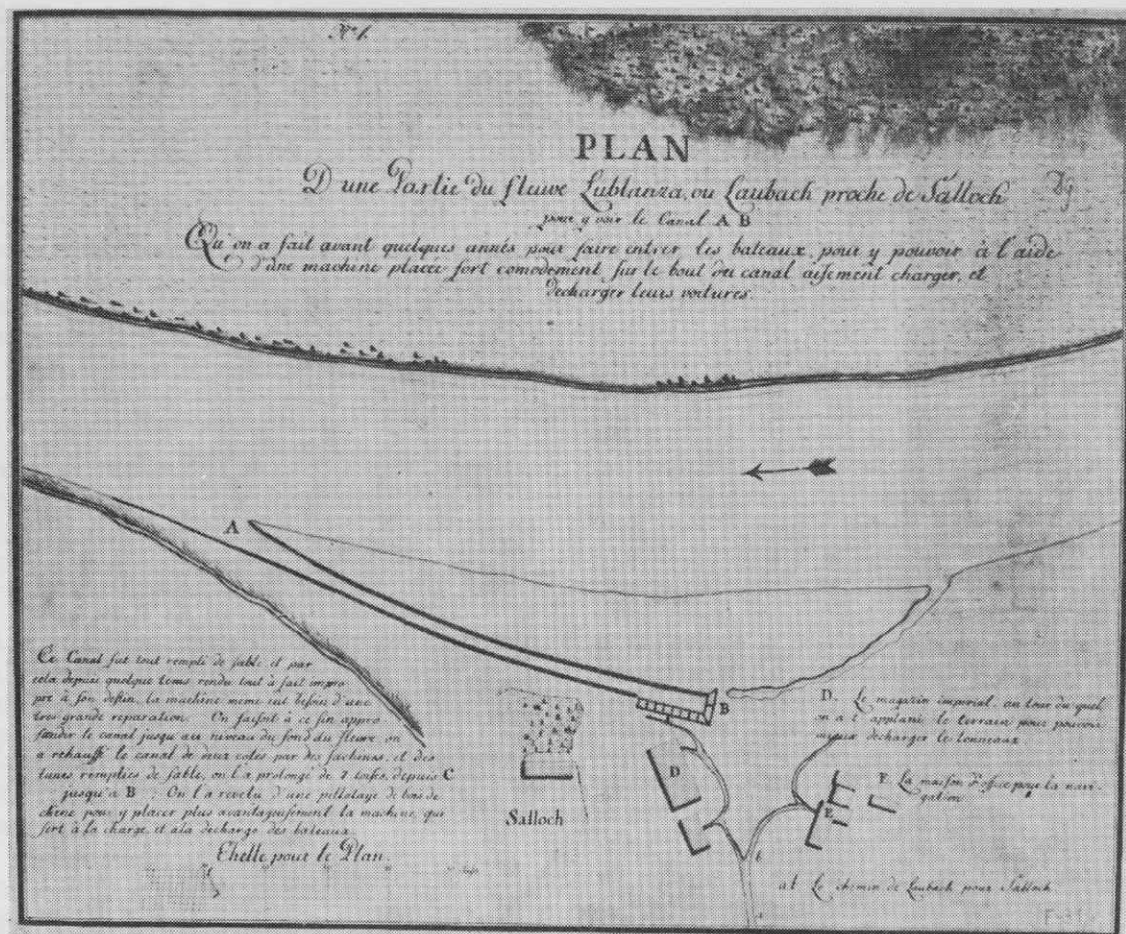
Pristanišče za čolne v obliki ožjega stranskega rokava ali kanala oziroma zaliva Ljubljance so izkopali in dodelali menda v tretjem desetletju 18. stoletja.² Polnila ga je voda te reke. Iz načrta, ki ga je veliko pozneje, leta 1779 zrisal inženir za vodna in cestna dela Jožef Šemerl, razberemo dolžino in širino kanala, opazimo prostor za škripec ali manjši žerjav, vidimo položaj skladišč (danes spremenjenih v stanovanjska poslopja),

zaznamo začetek ceste, ki je z manjše ravnice vodila iz pristana proti Ljubljani. V zaloškem pristanišču so v drugi polovici 18. stoletja v ugodnih obdobjih prometa po Savi in Ljubljanci iztovorili dnevno več deset ton blaga, namenjenega v Trst ali na Reko, seveda tudi v Ljubljano, in v obratno smer, od tod na Hrvaško in v Banat. Blago so iztovarjali in natovarjali težaki, ki so jim tako v Zalogu kot v Ljubljani in na Vrhniki rekli kar enostavno fakini, čeprav se je terminus nanašal le na nakladalce in izkladalce na barke v morskih pristaniščih.

MOSTNI DENARIČ

Ohranjanje in obnavljanje cest je bil kaj drag posel tako za dežele kot za mesta. Zato se ne čudimo, če so v pretežnem delu 18. stoletja opravljali cestna dela pomanjkljivo da ne rečemo površno. Šele ko so utemeljili posebni fond za ceste, ustanovili gradbene direkcije in pritegnili k cestnim delom izsolane in profesionalne inženirje, zaznamo res pravo sistematiko na tem področju. To se je v naših deželah dogajalo v sedemdesetih letih navedenega stoletja. V tem prispevku se moramo omejiti le na Ljubljano in na njene težave z obnavljanjem cest in mostov v območju mestnega pomerija ali pomirja. Predvsem se moramo seznaniti z nekaterimi finančnimi viri, namenjenimi tem opravilom.

Kot vsa mesta v Evropi je tudi Ljubljana uvedla prispevek za uporabo cest in mostov že v srednjem veku. Dokumenti iz 18. stoletja dajejo velik pomen zlasti privilegiju iz leta 1477, po katerem je smel mestni magistrat pobirati mostni denarič ali nemško Brückenpfenning pri vseh štirih mestnih vratih z določbo, da bo vestno skrbel za svoje mostove in ceste.³ Ko je magistrat leta 1782 trdil, da skrbi za 18 mostov, ni mislil s tem mostov v današnjem pomenu besede, temveč tudi



Načrt pristajalnega kanala in drugih pristanskih naprav na Ljubljani pri Zalogu. Pristajalni kanal so napravili že v prvi polovici 18. stoletja. Ker ga je zasipal pesek, so ga leta 1779 očistili, bregove okrepili in ga podaljšali za sedem sežnjev. Podaljšani del kanala so obdali s piloti, da bi ga tu nameščeni škripec (la machine) ne zasipaval. A—B dolžina kanala (približno 150 metrov, s piloti obdani zaključek približno 20 m), D cesarski magazin, E pisarna navigacijskega urada, a—b cesta iz Ljubljane v Zalogo. Načrt je zasnoval Jožef Semerl, narisal Andrej Semerl dne 14. decembra 1779 (Original v Arhivu dvorne komore, Dunaj, Zbirka kart, karta s signaturo F 31/1)

mostiče in brvi, skratka vsak prehod prek tekoče ali stoječe vode in prek praznih jarikov pred mestnimi vrati.

Torej od leta 1477 dalje je smel magistrat pobirati pri vseh štirih mestnih vratih po en pfenning ali »ain Denaritsch« od vsakega konja, ob semanjih dneh po dva denariča od konja. Tako je ostalo skoraj 140 let, ko so mu leta 1614 pristojbino podvojili.⁴ Povečanje je bilo v zvezi z nekim povsem drugim netrgovskim dogajanjem, čeprav ne negospodarskim. V korist stavbe za jezuitski kolegij so morali podreti nekaj privatnih hiš in opraviti nekaj drugih komunalnih del. Da ne bi mestna blagajna trpela škode zaradi zmanjšanja davčnega vira, so odobrili podvojitve, ki ji je — kot vse kaže — kar dobro pomagala na noge. Z dohodki je opravil magistrat vrsto novih komunalnih nalog in — že proti sredini 18. stoletja

— obnavljal tiste odseke komercialnih cest ki so tekli po njegovem območju ali pomeriju. Prav v tem času je mostni denarič postal tisti izpostavljeni del mestnih dohodkov, za katerega sta se pričeli zanimati tako dežela kot država.⁵ Vladar ga je mestu odobril še v letih 1728 in 1731. Sicer je res, da so naslednjega leta mostnino nekoliko zmanjšali, da bi promet proti Trstu čim bolj narastel, — tako so zahtevala merkantilistična načela, — a mestnih financ s tem še niso preveč hudo prizadeli.

Približalo se je četrto desetletje 18. stoletja ali začetek velikih reform, kakopak tudi finančnih. Dobi klasičnega mestnega gospodarstva, zaprtega samega vase, so se približale znatne spremembe in utesnitve. Ko je ljubljanski mestni magistrat napravil oktobra 1741 tradicionalno gesto, — novi vladarici Mariji Tereziji je poklonil vsoto 20.000 gol-

dinarjev — se mu je ta še obrestovala: vladarica mu je dovolila, da sme spet pobirati polni dvojni mostni denarič kot nekoč pred odškrtnjenjem. To je bila poslednja boniteta. Novi gospodarskopolični sistem, ki se je imenoval kameralizem (Die Kammer, komora = deželnoknežja, vladarjeva zakladnica), načelno ni dopuščal izjem, ker je hotel finance vse monarhije urediti po enotnih kriterijih, ki so jih izdelali za bistveno večje ozemlje kot so bili dosedANJI mestni pome-riji.

Znano je, kako so poleg koroških tudi kranjski deželni stanovi zelo malomarno upravljali finančna sredstva, ki jim jih je morala zaupati vsa dežela. V Ljubljano so z Dunaja poslali grofa Haugwitza s pooblastilom, da napravi v stanovskem računovodstvu red v duhu kameralističnih načel. V marcu 1747 se je grof pomudil še na magistratu in pregledal tudi njegovo finančno poslovanje. Reformatorjeva glavna naloga na magistratu ni bila zgolj inšpekcija, temveč veliko bolj ugotavljanje donosnosti nekaterih knjigovodskih postavk. Kaj hitro je videl, da je mostni denarič izdaten vir dohodkov. Verjetno je že v svojem poročilu, ki ga je 20. marca 1747 poslal iz Ljubljane na Dunaj,⁶ priporočil, naj dvor in kamerala ta vir dohodkov. Inkamerirati je pomenilo odtegniti mostni denarič magistratu in ga odstopiti komori ali deželnoknežjemu fondu, nikakor pa ne morebiti se snujočemu posebnemu cestnemu fondu v deželi ali v državi.

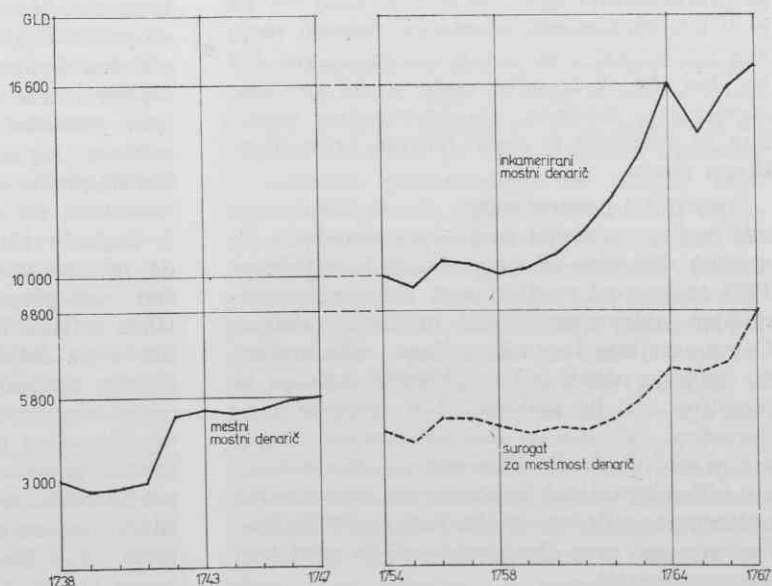
Koliko mostnega denariča se je nabralo v posameznih letih? Na voljo imamo podatke

za dolgo vrsto desetletij,⁷ a tu bo zadoščalo, da strnemo v diagram le vsoto za desetletje pred Haugwitzevim poročilom na Dunaj (1738—1747), to je, seštevek dohodkov pri vseh štirih mestnih vratih.

Iz virov razberemo brez posebnih težav, da se je pri špitalskih vratih nabralo 90 odstotkov mostnega denariča, sledila so starotrška vrata s petimi odstotki, zaostajala kloštrska s tremi odstotki, poslednja so bila nemška vrata z dvema odstotkoma. Drugo dejstvo, ki ga moramo poudariti, je velik skok tovrstnega dohodka v letu 1742 glede na prejšnje leto. Dvig znaša nekaj manj kot 60 odstotkov, čemur ni vzrok samo povečani promet proti Trstu, temveč tudi vladaričino dovoljenje za ponovno pobiranje polnega mostnega denariča.

Z ukazom z dne 25. aprila 1753 je dvorna finančna administracija odvzela mestu njegov mostni denarič in ga pritegnila v svoje območje. Poteza dokazuje, da nekatere uvedne finančne reforme kameralizma še niso bile drugega kot posvojitve določenega dela virov pri raznih avtonomnih korpusih z motivacijo, da je vladar nekoč prej sicer dovolil mestom pobiranje mitnin, da pa sedaj dovoljenje preklicuje, prenaša pravico nase in pobira dohodke v lastni režiji. Kot nadomestilo za odtegnjeni mostni denarič je finančna uprava ali bankalna administracija, kot se je po novem imenovala, nakazovala ljubljanskemu mestnemu magistratu (kompenzacijo v višini letnih 3000 goldinarjev. Bolj kot nezadostno subvencioniranje mestnega proračuna v obliki citirane vsote je meščane prizadelo spoz-

Diagram donosnosti mostnega denariča. Leva polovica kaže donosnost pred Haugwitzevim poročilom, ko je bilo vse še v magistratovih rokah. Desna polovica diagrama dokazuje, da je bila štartna osnova deželnoknežjega inkasa za 42 odstotkov višja kot maksimum mestnega inkasa, kar pomeni, da je trgovski promet v vmesnem času zelo porasel. Štartna osnova nadomestka za mostni denarič je bila nižja od citiranega maksimuma, je pa inkaso surogata že prej kot v desetih letih presegel višek nekdanjega originalnega mostnega denariča



nanje, da nova politika ruši staro strukturo s tem, da se bolj ali manj očitno vtika v gospodarsko in politično življenje mesta in da v tem ne misli popustiti. Kameralizem kot gospodarskopolitična doktrina je bil na pohodu, postal je tudi učni predmet na univerzah in od vseh višjih uradnikov so odslej zahtevali, da poznajo njegova načela in se po njih ravnavajo.

Dejansko je pričel novi fiskalni sistem veljati s 1. januarjem 1754. Kot nadomestilo za izgubljeni mostni denarič je postavil magistrat leta 1755 dve novi mitnici, prvo v šentpetrskem, drugo v poljanskem predmestju. Smel je še naprej pobirati tako imenovane male urbarske mitnine in cestnino, ki so jo takrat imenovali popotino (Wegmauth oder Popothina). Toda ti in drugi podobni prejemki v resnici niso odtehtali izgubljenega mostnega denariča. Popotino so plačevali po 3 krajcarje od konja in po poldrugi krajcar od vola. Da ne bi navajali števil, smo za leta od 1754 do 1767, torej za čas od prve mitninske reforme do uveljavitve novega notranjeavstrijskega mitninskega sistema ali do druge reforme, izrisali diagram. Črtkana črta je seštevek malih urbarskih mitnin in popotine, ki ju je magistrat odslej tretiral kot surogat za nekdanji mostni denarič, neprekinjena črta kaže donosnost inkameriranega mostnega denariča. Vidimo, da je mostni denarič vrgel dvakrat do dvainpolkrat več dohodka kot male urbarske mitnine in popotina skupaj. V splošnem kažeta obe krivulji smer navzgor, kar je glede na vse večji trgovski promet razumljivo.

Vsota, ki jo je kasiral magistrat na primer leta 1764, nam zelo približno nakazuje — če jo preračunamo zgolj na število konj —, da je v teh 12 mesecih prestopilo mestno mejo več kot 61.000 konj ali nekaj manj kot 170 na dan. Delež Zaloške ceste je bil pri tem sorazmerno skromen, glavna množica voznikov je prihajala iz smeri Trojan prek črnuškega mosta.

Nadaljnja poenostavitev in modernizacija mitninskega sistema se je spet obregnila ob mestne dohodke od prometa. S 1. oktobrom 1767 so namreč vpeljali nov, bolj enotno zamišljen notranjeavstrijski mitninski sistem. Če se omejimo le na Ljubljano, moramo reči, da ji je ukinil male urbarske mitnine in popotino ter ju nadomestil z enotnim plačevanjem mitnine po šest krajcarjev od sleherne vlečne živali.⁸ Obe odpravljeni mitnini sta bili odpravljeni le po imenu, ker je nova uniformna mitnina imela sedaj seveda isto funkcijo kot prej obe skupaj ali še pred tem mostni denarič.

Novi notranjeavstrijski mitninski red je posredno terjal boljši pregled nad transportnim, uvoznim in izvoznim prometom. Po Zaloški cesti je potekal predvsem transportni promet; zato so v šentpetrskem predmestju vzpostavili nov carinski revizijski urad, ki naj bi registriral in mitninil promet po tej cesti kot komercialni stranski cesti. Rezultat 15-letnega mitninjenja je bila med drugim tudi ugotovitev, da se je prejemek sukal med 517 gld in 806 gld,⁹ kar je predstavljalo osmi do deseti del vsega transporta prek Ljubljane. Potemtakem cesta ni bila zelo prometna; po drugi strani pa tudi ni kazalo, da bi jo pustili zanemarjeno še nekaj časa in jo pričeli popravljati skupaj z drugimi lokalnimi potmi. Vsem se je zdelo potrebno, da jo obnovijo, le mudilo se ni preveč, — ker ni bilo denarja. Še najmanj zanimanja je kazal magistrat.

SPLOŠNA SKRB ZA CESTE

Zadoščalo bo, če se opis omeji na drugo polovico 18. stoletja. Močna oporna točka za študij prometnih razmer na naših cestah v tehničnem pogledu je patent, ki je bil tiskan v Ljubljani z datumom 17. marca 1778.¹⁰ Veljal je za vso deželo, tudi za mesto z njegovim pomerijem. Večji del določb je le ponovitev starejših predpisov, nekaj je tudi novosti. Več kot 30 let star je bil ukaz (prvič 12. avgusta 1747), da se vozovi ne smejo preobremenjevati. Kaj kmalu so vozniki nanj pozabili — če so ga sploh kdaj upoštevali — in vozili po cestah z vozovi, obloženimi z več kot 5600 kg blaga. Ponovno naj bi nihče ne smel naložiti več kot 3360 kg ali 60 centov bremena, pri čemer so morala biti — novost! — pri težkih vozovih kolesa oziroma njihova platišča široka 16 cm (šest col). Zahteva po omejitvi teže blaga na 60 centov je najbrž spet pretežno ostala le v mejah teoretične zahteve, saj so še leta 1805 enako prepovedovali preobremenitev vozov. Razlika je bila tokrat ta, da so dostavili, kako bo moral od 1. avgusta 1805 dalje vsak voznik dovoliti, da mu na primernih mestih stehtajo naloženi voz; presežek teže bo moral razložiti. — Ukaz iz leta 1778 je dalje ponovil staro zahtevo (iz leta 1759), da je pri vožnjah po klancu navzdol prepovedano zavirati s pomočjo verige, in novejšo, da morajo biti pri takšni vožnji kolesa opremljena z leseno ali železno zavorno coklo, dodal pa, da mora biti pri vozovih, težjih od 1680 kg, cokla široka 18 cm (sedem col). — Že precej časa so zahtevali, naj bodo ceste, kjer je le mogoče, široke od 6,6 m do 7,6 m in naj imajo na obeh

straneh po 0,95 m ali tri čevlje širok pas za pešce; jarka na obeh straneh naj bosta — tudi to je novost — široka enako tri čevlje.

Zapoved glede uporabljanja zavorne cikle so leta 1795 razširili s komercialnih cest še na tiste stranske ceste, ki so bile podobne chausséejam (= moderneje in zato solidneje dodelanim cestam, ki so imele dvignjeno cestišče in ob straneh odtočne jarke). Tokrat so dodali pretnjo sankcij, ki je prav karakteristična: če te zapovedi ne bo ubogal podložnik, stanujoč blizu ceste, bo vsak prestopnik plačal z enim dnevom vozne tlake ali z dvema dnevnoma ročne tlake; bolj oddaljeni podložniki in tuji vozniki bodo plačali 1 gld kazni v korist tistih podložnikov, ki jim je nadzor nad cestami dolžnost. Sankcija je bila kar huda, saj je za podložnika ni bilo nadloge, ki bi bila zoprnejša od vozne ali ročne tlake na cesti, tudi plačilo goldinarja kazni ni bilo kar tako! Toliko je zaslužil vsak dninar v petih dneh, ljubljanski pomočnik Matija Kumerdej za kamnoseška dela pri mostovih v treh dneh, mestni cestni nadzornik Luka Karlovič je pa moral kar ves mesec opravljati svojo dolžnost, da je zanj prejel 3 gld nagrade.

Mestna avtonomija je segala do meja pomerija; popraviljanje cest takšnih meja ni vedno priznalo. Uveljavila se je težnja, zadeti čim več skrbi in stroškov s cestami magistratu na pleča. Po tradiciji, je ljubljanski mestni pomerij segal le do Jernejeve cerkve v Šiški, do Krištofove cerkve (danes do bližine Gospodarskega razstavišča), do Žegnanega studenca nedaleč od Rakovnika. V dogovorih — ki so pa bili podobni diktatu — podpisanih 1747, 1750 in 1754, so določili, da mora mesto v svoji režiji popravljati ceste do Lavrice, Save in onstran Jernejeve cerkve. Po tej varianti je pripadlo magistratu v oskrbo deset kilometrov komercialnih cest. Leta 1798 so to stanje potrdili in se sklicevali na prejšnje nekakšne pogodbe med obema partnerjema. Magistrat se je branil, da mu niso znane nobene pogodbe v pravnem smislu te besede, ker je šlo takrat za vsiljeni posel, in da — ker nima več mostnega denariča — cest prek pomerija ne bo popravljaj. Pri vseh težavah je šlo še za dodatni problem: nekoč so določili, da bo stalo popravilo klawtre ali 1,9 metrov ceste 18 krajcarjev, po novem 30 krajcarjev. Zanka je bila v tem, da so nekoč računali popravila cest po dolžinskih klawtrah, po letu 1770 so inženirji preračunavali stroške na kvadratno klawtro. Potemtakem je dolžinska klawtra ceste obsegala poprečno dve kvadratni klawtri cestišča. Magistrat je dobro

vedel, da ga bo to drago stalo, če bo že priznal takratno dogovarjanje za pravnoveljavne pogodbe, saj se bodo stroški za dolžinsko klawtro ceste skoraj podvojili. Zadevo je pribral po več letih razpravljanja tako daleč, da je moral leta 1807 okrožni arhitekt inženir Matevž Poll, sicer zastopnik deželne gradbene direkcije, vendarle ponovno izmeriti pomerij in ugotoviti, da spada v magistratovo kompetenco le 2706 dolžinskih klawter ali 5,1 kilometrov komercialnih cest. Za magistrat je bila to kar sprejemljiva varianta.

Prišlo je še do neke novosti, ki pa magistratu finančno ni prav nič koristila. Posebnost je vpeljala državna oblast dne 1. novembra 1791 in hotela z njo uvesti večjo načrtnost, boljši red pri oskrbovanju prevoza blaga z vozniki na velike razdalje.¹¹ Kot v drugih mestih habsburških dežel so tudi v Ljubljani vzpostavili »kanclijo za zapisovanje furmanov«, kot so v nemško-slovensko tiskanem patentu uradno poslovenili terminus Gütterbestätteramt. Patent je določal, da se morajo vsi vozniki, ki pripeljejo v Ljubljano ali nameravajo odpeljati iz nje, zglasiti v uradu, kjer so jih zapisali v posebni tako imenovani roló protokol (priimek, ime, kraj bivanja, mesto, od koder so pripeljali v Ljubljano, mesto, kamor bodo peljali blago). Niso zapisali prav vseh, temveč le tiste velike, ki so prevažali transportno blago. Če so pripeljali v Ljubljano prazni, so se enako morali zapisati v roló protokol. Kanclija za zapisovanje furmanov, ki je bila sicer podrejena okrožnemu uradu, se ni obnesla in s 1. novembrom 1794 so jo ukinili, prevozniske posle pa spet prepustili svobodnemu dogovoru med trgovcem in prevoznikom.

OBNAVLJANJE ZALOŠKE CESTE

Bolj natančni bi bili, če bi zapisali: Obnavljanje Zaloške ceste in drugih poti v ljubljanski okolici. Vendar je večji poudarek na Zaloški cesti, ker je bila s stališča trgovskega prometa pomembnejša od drugih cest. Zgoraj nekje smo zapisali, da Zaloška v primeri z drugimi komercialnimi cestami ni bila zelo prometna, da pa tudi ni kazalo, pustiti jo zanemarjeno. Zato so jo tudi pričeli najprej obnavljati in jo temeljiteje popravili kot druge ceste v ljubljanski okolici.¹² Po tej cesti so največ prevažali, pravijo poročila iz let okoli 1780, ogrsko žito in tobak, dalje štajersko žito in vino, vse v smeri proti Trstu. Proti Ogrski in Hrvaški so vozili gorenjsko platno, loden in izdelke iz železa. Tranzitno so vozili iz Trsta in Reke proti Zagrebu, Zemu in Turčiji prehranjevalno in špecerijsko blago. Toda trgovanje iz ogrskih dežel proti

morju je popustilo, ko je leta 1773 prenehala z delom Temišvarska trgovska kompanija.¹³ Ker je bil promet po Zaloški cesti vendarle samo promet na kratke razdalje, je razumljivo, da so bili vozovi izbrani takemu komuniciranju primerno: mitničarji so kar vsi po vrsti izjavljali, da prevažajo le enovprežni in dvovprežni vozovi, ki so imeli šibko oje; največ so mogli nanje naložiti 1680 kg blaga.

Prvi modernejši načrt za popravilo Zaloške ceste je izdelal kranjski deželni inženir Leopold Lieber leta 1782. Do nastopa inženirjev za gradnjo cest so takšna dela temeljila na izkušnjah, na empiriji. Misel, da je ceste treba popravljati bolj strokovno kot v petindvajsetletju 1719—1744, se je izoblikovala morda spomladi 1745. Najpozneje takrat so trdili v Ljubljani, da bi bilo dobro oddati cestna dela v zakup eni sami osebi. Tako bi odstranili neenotnost zamisli in izpeljave obnovitvenih del. Odločili so se, da bodo zaupali popraviljanje cest najboljšemu ponudniku kar na licitaciji. Prvič so določili licitacijski dan na 22. septembra 1745 v Ljubljani. Ker postopek ni uspel, so ga prestavili na 14. december, a rezultat je bil podoben. Ob tem je prišlo do seje, ki so jo pozneje citirali kot konferenco o cestah. Njen rezultat je bil, da je kranjski deželni glavar, ki je bil vrhovni direktor cest zaradi svojega položaja, odložil direktorsko funkcijo. Ta je prešla na deželnega upravnika Leopolda grofa Lamberga, ki se je odločil, da bo opravljal cestna dela v obliki res pravega zakupa, pri čemer mu bo pomagal namestnik Ferdinand Egger, dalje dr. Ignacij Leopold Zorn pl. Mildeheim kot sekretar in Feliks Rozman kot upravitelj blagajne te »višje direkcije za ceste«, kot se je uradno imenovala. Vsaj poslednja dva sta nastopila službo aprila 1747.¹⁴

Lamberg ni bil malomaren pri svojem delu, vendar zelo enostranski: glavne komercialne ceste v deželi je popravljaval vestno, druge zapostavljal. Pri ocenjevanju takratnih cestnih del nikakor ne smemo pozabiti, da je bilo profesionalnih delavcev zelo malo, še manj strokovnjakov. Vodstvo del na terenu je pripadalo ljudem z izkušnjami, neposredni popraviljalci cest — tlačani — pa so premnogokrat bile ženske in otroci.

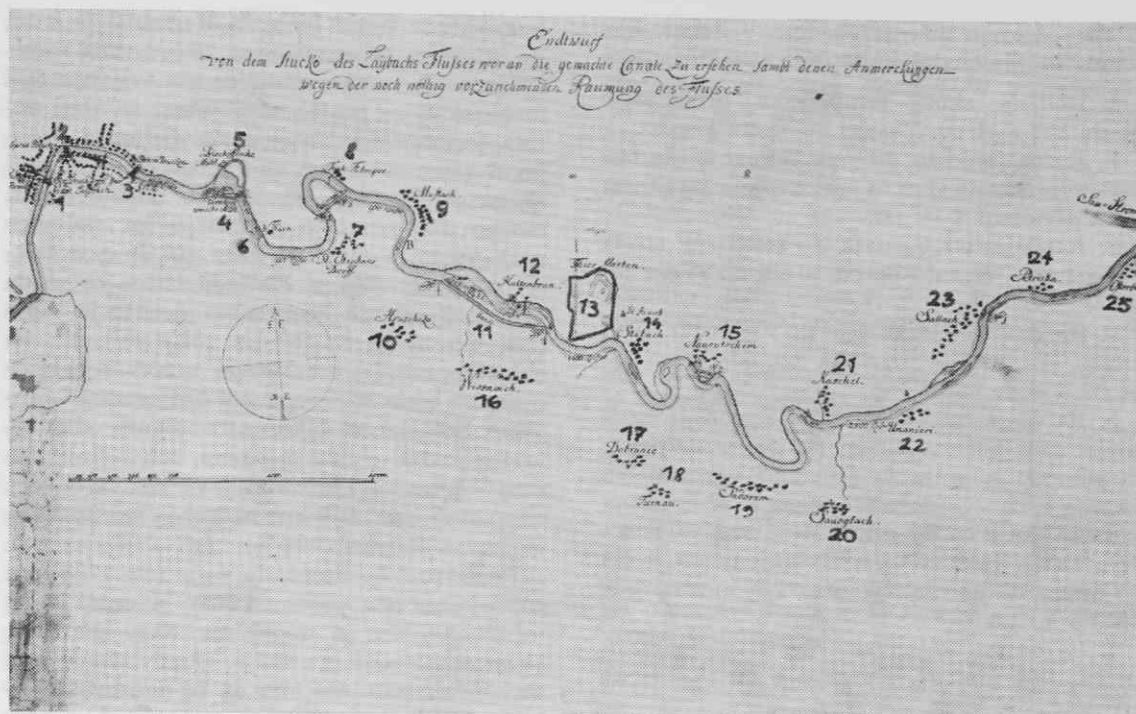
Na tem mestu nas predvsem zanima, kakšen je bil Lambergov odnos do komercialnih cest na mestnem pomeriju, bolje rečeno, koliko denarja mu je uspelo izvleči iz mestne blagajne na račun mostnega denariča. Kmalu po tistem, ko je grof Haugwitz pregledal magistratovo gospodarjenje, je namreč Lamberg zahteval od mesta (9. septembra 1747), da plača za ceste enkrat za vselej 1600 gld, po-

leg tega v bodoče zdržema letno po 150 gld. Magistrat se je plačilu upiral in predlagal (23. marca 1750), naj mesto plačuje 300 gld letno, drugega nič. Predlog je končno prodril in 9. aprila 1754 sta Lamberg in magistrat pismeno potrdila način financiranja cestnih del na območju mestnega pomerija. Dogovor je leta 1767 magistrat prezentiral okrožnemu uradu. Od tedaj dalje je moralo mesto — čeprav brez mostnega denariča — bolj zavzeto sodelovati pri cestnih delih. Vsota 300 gld je postala sistemska obveznost, čeprav so obnavljanja cest postajala dražja in dražja.

Lambergov zakup cestnih del na Kranjskem bi se moral izteči prav 31. decembra 1766. Ker je bil kljub vsem pomanjkljivostim vendarle primeren način delovanja — boljšega takrat še ni bilo — so njegov zakup podaljšali še za deset let, toda z bistveno novostjo prav v najobčutljivejšem sektorju: za ceste zbrani denar se bo od 1. januarja 1767 dalje stekal v tako imenovano blagajno za gradnjo cest, ki bo pod skrbništvom kranjskega deželnega glavarstva; le-to je prevzelo v lastno administriranje tudi vse mitnice. Tako se je končalo Lamberg-Egger-Zorn-Rozmanovo povsem neodvisno delovanje in kontrola nad finančnimi sredstvi.

Vrniti se moramo k Zaloški cesti! Zadnjičkrat so cesto nekaj popravljali leta 1764, ko so pričakovali cesarja. Kaj hitro so jo razdrapali do te mere, da so se 1773 vsi vozniki in trgovci po vrsti pritoževali, da je skoraj neuporabna. Nato so februarja 1777 iz deželnega cestnega fonda nakazali smešno nizko vsoto 500 gld za popravilo Zaloške ceste. Praktiki so takoj izračunali, da meri površina ceste take, kot je, 30.000 kvadratnih klafter (108.000 m²). Potemtakem bi morali popraviti kvadratno klaftro ceste za en sam krajcar oziroma še manj, kar je bilo čisto nemogoče. Izkušnje da kažejo, so trdili, kako se pri takšnih cestah, kot je Zaloška, potroši na kvadratno klaftro najmanj šest krajcarjev. Dela da se torej ne bo nihče lotil, če ne bo imel na voljo vsaj 3000 gld, pri vsem tem bo redno letno vzdrževanje stalo nadaljnjih najmanj 100 gld. Izkušnje da tudi kažejo, kako more en sam delavec dnevno popraviti 20 kvadratnih klafter (72 m²) cestišča, več nikakor ne.

Ob tem so nastopili še drugi izvedenci, ki so zahtevali, naj se Zaloška cesta razširi od 3 na 3,5 klafter ali danes od 5,7 na 6,6 metra. To bi dela podražilo tako, da bi obnova Zaloške ceste stala po 60 krajcarjev (1 gld) na dolžinsko klaftro. Vedeti je treba, so trdili ti, da kjer se pot močno približa Ljubljani, jo ta kaj pogosto poplavlja. Tu bo treba sezi-



Načrt Ljubljaničine struge in kanalov, ki naj skrajšajo nekatere meandre (pri številkah 8, 11 in 15). Načrt je bil narisani leta 1765.

Številke pomenijo: 1 — Cevljarski most, 2 — Spitalski most, 3 — Sentspetrski most, 4 — Forstlechnerjev mlin, 5 — Skofovski mlin, 6 — Codellijev grad (Thurn), 7 — Stepanja vas, 8 — Suknarna, 9 — Moste, 10 — Hrušica, 11 — Kanal, 12 — Studenec, 13 — Zivalski vrt, 14 — Slape, 15 — Vevče (Nauautéschem; vrisan je krajši kanal), 16 — Bizovik, 17 — Dobrunje, 18 — Na trnjavi (Turnau), 19 — Zadvor (Sadoram), 20 — Zavoglje, 21 — Kašel, 22 — Vnanjarji (Unanieri, danes Rože?, Na pesku?), 23 — Zalog, 24 — Petriska (danes Gradišče?), 25 — Podgrad (Ostervitz)

dati obrambni zid, visok 96 cm. Zelo draga da bi bila dela doli v Mostah, kjer poplavi reka cesto kdaj pa kdaj celo za 160 cm. Med Poljem in Zalogom je cesta na več mestih široka 19—23 metrov, ker se vozniki izogibajo lukenj sredi ceste. Vsa cesta od Friškova do Zaloga da je dolga 9329 m ali 4910 klafter in res temeljita obnova bi stala 6460 gld.¹⁵

Preteči je moralo še nekaj let, da je deželno glavarstvo proti koncu 1781 prosilo patera Gabrijela Gruberja, naj hitro pomaga ali pa pove vsaj svoje mnenje. Gruber je kar takoj povedal svoje mnenje: tistih 500 gld, kolikor je na voljo za obnovo ceste, je daleč premalo!

Priganjanje k obnovi te komercialne stranske ceste je poleti 1782 obrodilo prve sadove. Deželni inženir Leopold Lieber si je tedaj ogledal vso traso in zapisal, da je cesta res zanemarjena v vsej dolžini in da jo pri vsem tem poplavlja v določenih sektorjih Ljubljana, vozniki pa posebno blatna in jamasta mesta obvozijo, zaradi česar se tu cestišče širi na škodo njiv in pašnikov (da bi se to preprečilo, je 1789 odredil direktor cestnih gradenj inženir Jožef Šemerl, da morajo biti polja oddaljena vsaj 3 klaftre ali 5,7 metrov

od cestišča). Lieber je določil, da bo Zaloška cesta široka 4,75 metrov. Njegov točni opis del nam daje zelo dober vpogled v tehniko gradnje manj pomembnih cest in zaradi tega je vredno, da ponovimo nekatere posebnosti.

Inženir je določil, da bosta na obeh straneh ceste jarka, ki bosta široka 1,3 metra, globoka okoli 60 centimetrov, toda samo v tistih sektorjih, kjer je cesta zelo blatna, mokra. Temelj ceste bo sestavljen iz debelih okroglih kamnov (Kugelsteine), srednji sloj bo iz navadnega gramoza, superficialna ali površinska prevleka iz drobnega, zdrobljenega peska bo debela 5—11 cm. Starejše ceste so res imele temelj iz okroglih velikih kamnov, toda kaj kmalu so opazili, kako so se na tak način grajene ceste, če so bile močno obremenjene, nekako razlezle, ker so se okrogli kamni zaradi navpičnega pritiska odmikali drug od drugega. Zato so v osnovo pričeli vgrajevati skale nepravilnih oblik, z mnogimi robovi, ogli, mednje pa so vsipali drobni pesek; v tem primeru temelj ni bil tako živ kot pri okroglih kamnih. Lieberju se je vseeno zdelo, da bo za Zaloško cesto zadoščal temelj iz okroglih kamnov, ki jih ob bregovih Save ni manjkalo.

Vso cesto je inženir razdelil v devet sektorjev in jim dodal naslednjo karakteristiko:

1. Doližna skozi šempetrsko predmestje znaša 855 metrov. Nasuta bo 32 cm visoko.

2. Razdalja od tu do vasi Udmat znaša 665 metrov. Nasuta bo 64 cm visoko, jarek na obeh straneh.

3. Razdalja od Udmata do suknarne znaša 950 metrov. Nasuta bo od 16 cm do 95 cm visoko.

4. Razdalja od suknarne do Zgornjih Most znaša 475 metrov. Nasuta bo od 16 cm do 64 cm visoko.

5. Razdalja od Zgornjih do Spodnjih Most znaša 418 metrov. Drugi del te razdalje bo zaradi poplavljanja dvignjen (chaussiran) za 95 cm.

6. Razdalja od Spodnjih Most do živalskega vrta znaša 1672 metrov. Dvignjena bo za 32 do 64 cm, delno razširjena za 1,26 m na predpisano širino.

7. Razdalja od živalskega vrta do Polja znaša 1064 metrov. Dvignjena bo za 16—47 centimetrov.

8. Razdalja od Polja do zidanega znamenja križa znaša 1501 meter. Delno razširjena, dvignjena za 16—32 cm.

9. Razdalja od tega znamenja do Zaloga znaša 1425 metrov. Dvignjena bo za 16—32 centimetrov.

Skupaj 9025 metrov.

Lieber je računal, da bo za vso dolžino ceste od Ljubljane do Zaloga potreboval 1186 m³ debelih okroglih kamnov in 2998 m³ navadnega gramoza. Določil je, da bo delo trajalo 74 dni, če bo delalo vsega skupaj 50 delavcev dnevno (torej 3700 delovnih dni). — Zanimiv je račun za mezde. Po takratnih uzancih bi izplačali akordnemu delavcu dnevno 14 krajcarjev, tlačanskemu ali tlačnemu delavcu le 11 krajcarjev. Za kopanje jarkov, ki jih je bilo za 7296 metrov, je bilo določanje mezde drugačno: za dolžinsko klaftro ali 1,9 metrov jarka so plačali 4 kr mezde. Če je takemu delavcu uspelo, da je izkopal dnevno 3 klaftre ali 5,7 metrov jarka, je komaj presegel tlačno mezdo. Trenutno še ne vemo, koliko metrov jarka dnevno je poprečno izkopal en sam delavec.

Lieber je kalkulacijo zaključil takole: Za akordne delavce bodo potrošili 2010 gld 25 kr, za tlačne delavce 1825 gld 8 kr, in ker bo pisar ali računar zaslužil 51 kr dnevno, bo obnova Zaloške ceste v vsej dolžini stala 4243 gld 36 kr.

Ob vprašanju, kdo bo financiral ali vsaj sofinanciral obnovo te ceste, se je pričel od-

motavati že znani klobčič: Magistrat je trdil, da je s tem, ko so mu pred 28 leti vzeli mostni denarič, — glavni vir za obnavljanje cest in mostov, — postal nesposoben izvajati velika cestna dela. Nato je okrožni urad predlagal vsem soseskam od Zaloga do Šentpetrskega predmestja, ki so bile dolžne dajati cestno tlako, naj jo popravijo za polovico nižjo vsoto, namreč za 2214 gld, in pod vodstvom strokovnjaka. Kot oddolžitev za to, da bi soseske delale brezplačno (Lieber je vsoto njihovih mezd določil na 1825 gld), jih bo oblast oprostila vsakršnega plačevanja cestnine, ko bodo vozile po Zaloški cesti v Ljubljano. Soseske so nakazano varianto odklonile, ker zanje ni bila mikavna, češ, lastnih voženj v Ljubljano imamo tako malo, da odveza od plačevanja mitnine ni prava odškodnina za zastojkarsko delo.¹⁰

Prišlo je tako daleč, da se je leta 1783 lotil popravila ceste pater Gruber, a delal je le toliko, kolikor je dopuščala vsota 500 gld, ki so mu jo dali na voljo. Obnovitvena dela so končali šele leta 1784 in to na stroške deželne direkcije za cestne gradnje, ker drugega financerja niso našli.

Ostale ceste so popravljali, izboljševali, razširjali takole:¹⁷

Poleti 1786 so določili inženirja Andreja Šemerla, Jožefovega brata, za vodstvo del pri izboljšavi ceste Gradišče—Krakovo—Trnovo —mestna opekarna v korist te manufakture. Dosedanja vaška pot bo morala biti zgrajena v obliki chausséeje, torej ceste z dvignjenim, nasutim cestiščem in z jarkom na obeh straneh. Morda je tekla skozi drevored. Vsaj dvorna odredba iz leta 1763 je želela, da bi podobno kot v Franciji tudi v Avstriji ob chausséejah zasadili drevje, na primer lipo, creh, murvo, v hladnih krajih tudi rdečo jerebiko in druge divjake.¹⁸ Kot vse ceste so tudi to do opekarne gradili počasi in brez posebnega poleta. Spomladi 1787 je Andrej Šemerl zahteval, naj na cesti dnevno delajo po štirje moški ne pa ženske ali otroci. Kot vemo, so spomladi 1790 cesto še vedno izgrajevali. Ko so končali to, so se naslednjega leta lotili še drugih trnovskih in krakovskih poti. Dela je nadzoroval Jožef Šemerl.

Vaško pot od Štepanje vasi do Lipoglava so pričeli razširjati in izboljševati prav tako leta 1791. — Mnogo preglavic je povzročala cesta proti Polhovemu Gradcu zato, ker jo je Gradaščica dostikrat poplavila. Leta 1792 se še vedno niso mogli odločiti, ali bi popravili cesto od Bokalc proti Stranski vasi v Polhov Gradec ali pot prek Dobrove. Tam in tu so bile težave z mostovi, ki bi jih bilo treba obnoviti. Končno je obveljala druga varianta

in zboljšanja te ceste so se fizično lotili poleti 1793. — Dve leti pozneje so se opredelili za sistematično obnavljanje vseh cest v ljubljanskih predmestjih, medtem ko so v mestu dela opravljali že preje. Leta 1786 se je inženir Jožef Šemerl lotil popravila ceste med lontovžem in Auerspergovo palačo (današnja Gosposka ulica), medtem ko je Blatna vas ali današnja Kolodvorska ulica prišla na vrsto šele leta 1791. Delo je bilo tu manj temeljito: na debelo so nasuli trdega proda, ki so ga pripeljali s Posavja (za vsako vožnjo so plačali 6 soldov ali 3,5 kr). Nasprotno so se pa zelo potrudili pri gradnji ceste na grajski grič. Do konca leta 1792 je pot, ki je tekla od Florijanove cerkve navzgor do kastela, vzdrževal kar grajski čuvaj, za kar je letno prejemal 40 gld. Cesta je bila najkrajša zveza z orožarno oziroma smodnišnico na griču. Kresija je čuvaju odvzela vzdrževalnino in jo od januarja 1793 nakazovala deželnemu gradbenemu direktorju, to je inženirju Jožefu Šemerlu. Ta je vodstvo gradbenih del prevzel, medtem ko je okrožni inženir Münzel dela nadzoroval in mestni stavbenik Andrej Menini izvajal ter dokončal do septembra 1794. Za dela je prejel iz mestne blagajne vsoto 695 gld 29 kr. Tako vidimo, da je bila ta kratka pot zaradi tehničnih posebnosti in velike potrošnje smodnika veliko dražja od drugih cest. Iz vojaških razlogov je bila pomembnejša kot Kolodvorska ulica ali na primer Zaloška cesta. Bližnja bodočnost je to potrdila.

OPOMBE

1. Prispevek je smiselno nadaljevanje in dopolnitev referata z naslovom Modernizacija cestnega omrežja v času od 1720 do 1820 na področ-

ju današnje SR Slovenije, ki sem ga imel 6. julija 1977 na VII. mednarodnem kulturnozgodovinskem simpoziju Modinci '77 v Radencih. Ta tekst je v tisku. — 2. Ema Umek, Gradnja kanalov na Ljubljani v prvi polovici XVIII. stoletja, Kronika IV, 1956, str. 82—86; ista, Trgovski promet po Savi v XVIII. stoletju, Kronika XII, 1964, str. 194—200. — 3. Dokument objavlja v celoti Božo Otorepec, Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, IV. zvezek, Ljubljana 1959, listina št. 8. — Prim. še Vladislav Fabjančič, Ljubljanski sodniki in župani, II. knjiga, str. 921—922 (Tipkopis v Zgodovinskem arhivu mesta Ljubljane). — Magistrat se je skliceval predvsem na to listino iz leta 1477, čeprav obstajajo tudi že starejši podobni dokumenti. — Terminus denarič smo zasledili že v dokumentih iz 17. stoletja in so ga uporabljali kaj pogosto še konec 18. stoletja. — 4. O mostni veliki piše Ivan Vrhovec, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih, Ljubljana 1886, str. 123 do 133. — 5. Največ podatkov o mostnem denariču ter o popravilu cest in mostov je v Arhivu Slovenije, Ljubljana (AS), Dež. glav., št. 198 — in v Zgodovinskem arhivu (mesta) Ljubljane (ZALj), Reg. I. fasc. 36, 140, 141. — 6. ZALj, Reg. I, fasc. 36. — 7. ZALj, fascikel »Rokopisni elaborati...«, kar je izdelalo osebje nekdanjega Mestnega arhiva ljubljanskega, — in AS, Dež. glav., št. 198. — 8. ZALj, Reg. I, fasc. 32. — 9. AS, Dež. glav., št. 198. — 10. ZALj, Reg. I, fasc. 140 — 11. ZALj, Reg. I, fasc. 78. — 12. Poseben ovoj spisov o Zaloški cesti v AS, Dež. glav., št. 199, ovoj Lit. S, No 3, Vol. 1. — 13. AS, Dež., glav., št. 198. — Zaloški kompanijo, ustanovljeno leta 1759, prim. še Jože Šorn, Delovanje komercialnih koncesov, Zgodovinski časopis XXIV, 1970, str. 10. — 14. ZALj, Reg. I, fasc. 36. — 15. AS, Dež. glav., št. 198. — 16. ZALj, Reg. I, fasc. 36. — 17. Kolikor ni drugače citirano temelje podatki v naslednjih odstavkih na virih ZALj, Reg. I, fasc. 140 in 141. — 18. AS, Dež. glav., št. 197.



DVE POROČILI O KOROŠKEM ŠOLSTVU IZ LETA 1925

TONE ZORN

Kljub temu, da je bilo o vprašanju tako imenovane kulturne avtonomije za koroške Slovence že marsikaj povedanega,¹ ta problematika vendarle ni še do kraja izčrpana. K doslej znanemu naj tu dodamo povzetek dveh poročil iz srede dvajsetih let, namenjenih urejevanju odprtega manjšinskega varstva na avstrijskem Koroškem.²

Prvo poročilo je po naročilu koroškega deželnega glavarja pripravil takratni deželni šolski nadzornik Johann Benda. Njegova značilnost je dejstvo, da ne zajema le koroškega plebiscitnega področja, ampak obsega (očitno kot primerjalno gradivo) celotno deželo. Po poročilu je bilo dne 10. novembra 1925 na vsem Koroškem 373 osnovnih šol s 1093 razredi ter 44.499 učenci (od tega je odpadlo na večinsko slovenski politični okraj Velikovec 38 osnovnih šol z 91 razredi ter 4277 učenci). Od ostalih šol poročilo omenja še 12 javnih meščanskih šol z 88 razredi ter 3789 učenci; za nas poučen podatek pa je dejstvo, da je bila v času priprave poročila slovenščina prisotna še na treh meščanskih šolah, na velikovski, boroveljski in beljaški.

Ob tem daje poročilo pozornost tistim južnokoroškim občinam, na območju katerih so v šoli uporabljali dva »učna jezika«; po Bendi so se šele te vrste imenovala mešane, slovensko-nemške ali utrakvistične. Novembra 1925 jih je bilo 86 (ali nekaj manj kot petina vseh koroških šol). Na posamezne politične okraje je odpadlo naslednje število utrakvističnih šol: velikovski 33 šol (s 73 razredi ter 3492 učenci), Celovec — dežela 23 šol (56 razredov z 2219 učenci), Beljak — dežela 24 šol (56 razredov z 2762 učenci) ter na politični okraj Šmohor enako število šol z 61 razredi ter 535 učenci. Skupaj torej 205 razredov z 9008 učenci.

V nadaljevanju poročilo povzema deželne predpise glede pouka na utrakvističnih šolah. Še zlasti naj tu podčrtamo odlok koroškega deželnega šolskega sveta št. 3171 z dne 9. novembra 1891, po katerem se ima pouk slovenskega jezika prilagoditi »krajevnim razmeram«. Značilno je dalje tudi določilo o obveznosti pouka slovenščine na utrakvističnih šolah, vendar s takojšnjo omejitvijo, da imajo starši pravico odjaviti svojega otroka od pouka slovenskega jezika.

Izjemo med utrakvističnimi šolami so v tem času predstavljale le tri osnovne šole v Šmihelu pri Pliberku, Globasnici in v Selah. Za položaj pouka slovenskega jezika v prvem kraju je značilno, da je koroški deželni šolski

svet 3. septembra 1892 dotedanjo trirazredno utrakvistično šolo razdelil v dve samostojni šoli, v slovensko in »slovensko-nemško« (utrakvistično). Benda poroča, da sta obe šoli imele isto vodstvo, sama delitev pa je trajala do leta 1898, ko sta bili šoli znova združeni. Enako pot so ubrale oblasti tudi za globasniško šolo, saj so tudi to šolo razdelile na dva šolska zavoda. Do njune vnovične združitve (ali bolje povedano, do odprave čisto slovenske šole) je nato prišlo 9. novembra 1902. Istočasno je deželna šolska oblast izdala tudi poseben učni načrt za obe združeni šoli. Ta je v nasprotju z drugimi utrakvističnimi šolami, kjer so pričeli s poukom nemščine že takoj v začetku, določal slovenščino kot edini učni jezik v prvih dveh razredih. Od tretjega razreda dalje pa se je pouk tudi na teh dveh šolah priključil »metodi« pouka na ostalih utrakvističnih šolah. Gre za »metodo«, po kateri je bil za pouk slovenščine določen »brez izjeme« čas ob koncu dopoldanskega pouka, da bi se mogli tisti otroci, ki po volji staršev ne obiskujejo pouka slovenščine, odstraniti brez motenja šolskega reda (odlok koroškega deželnega šolskega sveta z dne 1. februarja 1891, št. 1.623-90).

Tretja izjema je bila selska šola. Kljub temu, da so Sele popolnoma slovenska občina, sta bili v tem kraju do leta 1917 dve enorazrednici, slovenska in utrakvistična. Po združitvi leta 1924 (odlok deželnega šolskega sveta št. 1.595 z dne 16. aprila 1924) je iz obeh šol nastala utrakvistična dvorazrednica. Benda piše, da je bil za to šolo predpisan »poseben globasniški učni načrt«.

Poleg tega je imela »poseben razvoj« (Benda) tudi osnovna šola v St. Jakobu v Rožu. Tu sta bili pred prvo svetovno vojno dve javni osnovni šoli: štirirazredna »jezikovno mešane« (utrakvistična) ter trirazredna s slovenskim učnim jezikom (zadnja je bila nameščena v poslopju slovenske privatne šole v bližnjem Št. Petru). Benda posebej podčrtuje, da je bila v času jugoslovanske uprave (1918—1920) utrakvistična šola zamenjana z osemrazredno »osnovno šolo s slovenskim učnim jezikom«. Po plebiscitu pa je deželni šolski svet »upoštevajoč prijavo 461 otrok ... še naprej pustil osem razredov« in to z razširitvijo utrakvistične šole v petletno, tej pa je nato priključil nadaljnje tri paralelke. Omeniti tudi velja, da je Slovenskemu šolskemu društvu konec leta 1922 uspelo v tem kraju odpreti razred »javne osnovne šole s slovenskim učnim jezikom«. V prihodnjih

dveh letih sta temu razredu sledila še dva. Benda poroča tudi o učnem načrtu za to šolo: po njem je bila polovica pouka v slovenskem ter druga polovica v nemškem jeziku. Značilno pa je, da so bili kaj kmalu oddelki »slovenske šole« priključeni kot posebne vzporednice ustreznim oddelkom utrakvistične šole (vzrok spremembi naj bi bilo »majhno« število prijavljenih otrok, v prvi razred 14, v drugi ter v tretji 20 (!). Že čez dve leti pa so oblasti ukinile tudi tako preurejeno »slovensko ljudsko šolo«.

Bendovo poročilo se nadrobneje dotika tudi vprašanja jezikovne usposobljenosti južnokoroških učiteljev. Iz njega izvemo, da morajo učitelji na nižji in srednji stopnji osnovne šole obvladati pismeno slovenščino, poleg tega pa učitelji na prvi stopnji še narečje prizadetih učencev (Benda »hišni jezik«). Na najvišji šolski stopnji pa se lahko »uporabi« »enojezičen« učitelj, ali drugače povedano, učitelj brez znanja slovenskega jezika. To da je »često« tudi težnja staršev, pogojena z željo, da bi se njihovi otroci čimbolje pričuli nemškemu jeziku.

Kot vemo iz drugih virov, je Koroška po plebiscitu izgubila vse slovenske učitelje; izjema je bil v času Bendovega poročila dejansko le en sam učitelj. Znana pa je tudi nemškonalna usmerjenost večine južnokoroških učiteljev, nastavljenih po plebiscitu leta 1920. V to vprašanje se Bendovo poročilo sicer ne spušča, pač pa se dotika jezikovnega znanja južnokoroških učiteljev. Po njegovem je bilo leta 1925 na utrakvističnih šolah 168 »dvojezičnih učiteljev«, med katere je Benda prištel učitelje s popolnim znanjem slovenščine pa tudi tiste, katerih znanje slovenskega jezika ustreza »učnim potrebam na določeni stopnji (= pomanjkljivo znanje našega jezika). Poleg tega naj bi bilo na teh šolah še 38 »enojezičnih« učiteljev. Pregled po posameznih političnih okraih daje naslednjo sliko: p. o. Šmohor 10 dvo- ter 5 enojezičnih učiteljev. Celovec — dežela (41, 15), Beljak — dežela (53, 9) ter Velikovec 64 dvo- ter 9 enojezičnih učiteljev.

Zanimive so dalje sodbje o »skrbni šolske uprave za naraščaj dvojezičnih učnih moči«. Medtem ko od drugod vemo, da so na celovško učiteljišče sprejemali le tiste slovenske učence, o katerih so bili prepričani, da bodo še pred koncem šolanja zatajili svojo narodnost.⁴ Bendovo poročilo podčrtuje, da na tem šolskem zavodu poučujejo slovenski jezik le kot prost predmet, poleg tega pa se »prizadevno goji slovenščina na privatnem učiteljišču« (ki ga vodijo uršulinke). To pa po Bendi lahko služi kot dokaz, »da je prosvetni

upravi dohovna in gospodarska blaginja Korošcev slovenskega jezika enako na srcu, kot to (velja) za nemške Korošce«.

Drugo poročilo, ki ga omenjamo, je pripravil vladni svétnik dr. Franz Ratzer, nanaša pa se na zakonsko ureditev koroškega manjšinskega šolstva. Pri tem poročilo upošteva tako zadevna zvezna kot deželna zakonska določila. Kot prvo tako določilo Ratzer omenja šolski zakon z dne 19. maja 1869, s katerim je bilo urejeno vprašanje javnih in privatnih šol. Izvedbena določila k temu zakonu so na Koroškem sprejeli 17. januarja 1870.

Kar pa se tiče jezikovnega vprašanja, Ratzer podčrtuje, da v bistvu še naprej velja znani člen XIX. decembrske ustave iz leta 1867, nanašajoč se na narodnostno enakopravnost vseh narodov avstrijske polovice habsburške monarhije (upoštevajoč pri tem seveda spremembe, ki so jih prinesla ustrezna manjšinska določila senžermenske mirovne pogodbe leta 1919). Za nas pa je še zlasti zanimiva trditev, da se avstrijska zakonodaja, nanašajoča se na jezikovno ureditev osnovnega šolstva s senžermensko mirovno pogodbo, ni spremenila, saj so — nadaljuje — načela te pogodbe zajeta že v »državnem osnovnošolskem zakonu« (!). Še nadalje pa veljajo tudi učni načrti iz konca preteklega stoletja (z dne 26. septembra 1890), namenjeni manjšinskemu šolstvu in ki »obsegajo (število) šolskih ur, (namenjenih) pouku slovenščine na utrakvističnih šolah«.

V nadaljevanju se poročilo ustavlja tudi ob tako imenovani »pravici staršev«, po kateri imajo starši pravico odločati, ali bo njihov otrok obiskoval pouk slovenskega jezika, ali ne. Kot je znano, gre pri tem za »pravico«, v imenu katere so že v času habsburške monarhije kratili slovenskim otrokom možnost, da bi se izobrazili tudi v materinem jeziku, še posebej pa se je razmahnilo poudarjanje te »pravice« po drugi svetovni vojni, ko je bila v njenem imenu leta 1958 celo odpravljena dotedanja obvezna dvojezična osnovna šola na celotnem prostoru južne Koroške. Ob tem Ratzerjevo poročilo opozarja, da je treba iskati začetke te »pravice« v že omenjenem šolskem zakonu iz leta 1869 (člen 6 tega zakona je med drugim določal, da je treba glede pouka drugega deželne jezika v okviru deželne zakonodaje »zaslišati« vzdrževalce prizadete šole).

Ta zakon je, kot smo omenili, koroški deželni zbor leta 1870 še nadrobneje opredelil. Po njegovem sklepu je od tega časa dalje obravnavala ustanovitev posameznih šol posebna komisija, ki so jo sestavljali vsi prizadeti; njena naloga pa je bila pripraviti po-

seben zapisnik, ki naj bi služil nadaljnjim odločitvam. Naslednji pravni akt, ki ga omenja Ratzler, je avstrijski šolski in učni red z dne 29. decembra 1905. Po njem je bilo treba pri upoštevanju zadevnega pouka pretehtati vse potrebne »okoliščine« ter »zaslišati vse, ki vzdržujejo šolo, še posebej pa zastopnike v celoti ali deloma v šolskih občin (prizadetega) šolskega okraja in dežele«. Ko poročevalec razpravlja o možnih interesentih za ustanovitev posamezne šole, se posebej ustavlja ob razsodbi pristojnega sodišča, ki je 3. julija 1907 razsodilo, da so to ob vzdrževalcih šole tudi starši prizadetih šolarjev. Omenja tudi, da je isto sodišče 15. oktobra 1889. poudarilo, da znani člen XIX. decembrske ustave ne daje posameznikom na jezikovno mešanem področju pravice zahtevati ureditev osnovne šole na podlagi svojih »individualnih« pravic.

Povzemajoč ta pravna določila Ratzler zaključuje: »Iz omenjenih predpisov ter spoznanj izhaja, da pripada na Koroškem odločitev o učnem jeziku deželnemu šolskemu svetu, ki (pa) mora pred tem obvezno zaslišati šolsko občino, deželo in starše ter v smislu čl. 1 šolskega ter učnega reda upoštevati poleg števila učencev tudi učne potrebe ter gospodarske razmere prebivalstva«. Za čas po letu 1919 Ratzler omenjenim pravnim aktom dodaja še ustrezno določilo senžermenske mirovne pogodbe, pri tem pa stavlja na prvo mesto tisto določilo, po katerem se imajo uveljaviti »določene olajšave« (Ratzler) v tistih mestih in krajih, kjer živi »sorazmerno znatno število nenemškega življa«.

Ob obeh povzetih poročilih so še posebej zanimiva programska izhodišča političnega in gospodarskega društva za Slovence v Celovcu, nanašajoča se na vprašanje manjšinskega šolstva. Tako kot Bendovo in Ratzlerjevo poročilo so bila tudi ta predložena tako imenovani šolski komisiji koroškega deželnega zbora.⁵ Za določitev šolskih območij s (tudi) slovenskim življenjem naj bi po tem dokumentu služili jezikovni podatki štetja leta 1910 (se pravi tistega štetja, ki je kot zadnje dalo kolikor toliko objektivno jezikovno podobo Koroške). Ustanovile naj bi se dalje komisije, namenjene ugotavljanju jezikovne strukture prizadetih otrok, sestavljali pa bi jih zastopniki ustreznih strank. Po slovenskem pred-

logu naj bi se ustanovila šola po slovenskem učnem načrtu povsod tam, kjer bi komisija ugotovila »večino otrok, ki razumejo slovenski«. Drugi tip šole pa naj bi bil v krajih, kjer so Slovenci v manjšini. Tu bi moral biti pouk slovenskega jezika v dopoldanskem času (in ne kot na večini utrakvističnih šole po končanem pouku). Učni načrt bi bil prvi dve leti izključno v slovenskem jeziku (predlog se je očitno nanašal na prvi tip šole), tretje leto pa bi imeli prehod k nemškemu jeziku, ki bi od četrtega leta dalje prevladoval. Glede učiteljev pa je predlog podčrtoval, da bi morali poučevati slovenske otroke le tisti učitelji, ki »se priznavajo k Slovincem«. »To je — nadaljuje predlog — prva zahteva, da se predružači duh v naših šolah«. O šolskih knjigah v predlogu beremo, da bi jih morala po gradiščanskem zgledu izdati vlada, gradivo zanje pa bi zbral slovenski učitelj Franc Aichholzer. Zanimiv je tudi konec vloge, kjer beremo: »Da se odbije podtikanje o nepravilnosti pri sprejemnih izpitih na učiteljske in srednje šole in za celo dobo šolanja, imajo starši pravico pooblastiti zaupnika, da zastopa njihove pritožbe«. Za reševanje morebitnih pritožb naj bi se po slovenskem predlogu ustanovila paritetna šolska komisija v Celovcu. — Kot je znano, koroške deželne šolske oblasti predloga niso sprejele.

OPOMBE

1. Na primer, Hanns Haas — Karl Stuhlpharer, Österreich und seine Slowenen, Wien 1977, 53—66. — 2. Gre za poročili o »slovenskem« (utrakvističnem) šolstvu ter o predpisih, ki so ga urejevali v letih po plebiscitu. Predpisa obeh poročil hranita arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani (f. 148) ter Arhiv Slovenije, fond IV. oddelka banske uprave (za slednje opozorilo se sodelavcem Arhiva Slovenije najlepše zahvaljujem). Obe poročili sta bili pripravljena za prvo sejo tako imenovane šolske komisije koroškega deželnega zbora z dne 4. decembra 1925. — 3. Tone Zorn, Koroški Slovenci v letih 1920—1930. Koroški plebiscit, Ljubljana 1970, str. 525. — 4. Theodor Veiter, Die Slowenen in Kärnten, Wien—Leipzig 1936, str. 70—71. — 5. Dokument hrani arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, f. 148.

GRAD POLJANE OB KOLPI

IVAN SIMONIČ

Grad Poljane ob Kolpi je stal na ravnici in deloma v bregoviti legi pod Predgradom z razgledom navzgor po Poljanski dolini in navzdol na Kolpo pod Dolom. Bil je zelo utrjen z visokim obzidjem s strelnimi linami in je bil nedostopen od Kolpe navzgor po strmem pobočju in od vzhodne strani po skalnati strmini iz Konjske drage. Po Valvasorjevem bakrorezu so grad sestavljale tri posebne stavbe: Štirinadstropni oglati stolp in dve dvonadstropni zgradbi. Grajski stolp je stal na visoki ravnici sredi z obzidjem obdanega dvorišča, niže od njega pa sta stali znotraj obzidja na zahodni strani grajska zgradba z oglatim in okroglim stolpom ter na vzhodni strani samostojna grajska hiša nad Konjsko drago. V pobočju pod okroglim grajskim stolpom je bil v voglu navzdol izbočenega grajskega obzidja zgrajen masiven okrogel obrambni stolp. Na zahodni strani obzidja je bil po pobočju navzdol vsekan v skalnata tla širok in globok jarek, čez katerega je zgoraj držal dvižni most in naprej čez drugi jarek pred vhomom v grajsko zgradbo še en dvižni most. Tretji dvižni most je držal čez globok jarek v visok grajski stolp na dvorišču.

V dobi turških vpadov je bil h grajskemu obzidju v pobočju pod gradom prizidan velik tabor, v katerega so se ljudje zatekali s svo-

jim imetjem ob turških navalih. V tabor-skem zidu so bili trije brezstrešni okrogli stolpi, in sicer dva na voglih spodnje stranice in eden sredi stranice nad Konjsko drago. Zahodni taborški zid je bil zaradi vijugavega in skalnatega pobočja nad Dolškim potokom razpotegnjen v treh stranicah. Največ strelnih lin, razdeljenih v treh vrstah, je imela spodnja taborška stranica, in sicer v zgornji in spodnji vrsti po osem ter v srednji vrsti med njima sedem lin. V taboru so si Poljanci zgradili nad 40 hišic, ki pa so bile — kot piše Valvasor — v mirnem času neposeljene in prazne. V 16. stol. se je v taboru razvil trg, ki je v razliko od mnogo starejšega Starega trga dobil ime Novi trg oziroma Novi tržič. Kot spomin nanj se je v Predgradu ohranil za hiše v pobočju pod cerkvijo sv. Florjana in Boštjana naziv Tržič.

Kdaj je bil grad Poljane — imenovan po Valvasorju Poeland ali Poellan in v slovenskem jeziku Polane — zgrajen, ni znano. Prvič se omenja šele leta 1325, a stal je že mnogo desetletij prej glede na Stari trg, v katerem se je ustanovila župnija že leta 1221, ko je še ni bilo nikjer drugod v Beli krajini niti v Kočevju. Vrh tega je bilo glede poljanskega in kostelskega gradu leta 1336 poudarjeno, da posedujeta svoje lastno sodišče že od nekdanj. Imela sta vsak svoje deželsko



1. Grad Poljane ob Kolpi po Valvasorju (Topographia Ducatus Carnioliae Modernaе — 1679)

in krvno sodišče. Poljanski grad je poskrbel za primer smrtne kazni za vislice, ki so bile postavljene na stelniku ne daleč od Deskove vasi. Zato še danes imenujejo Deskovčani in Kovačevščani svoje stelnike ob nekdanjih vislicah »Gavge«. Ko je proti sredi 19. stol. več hajduških band ropalo po Beli krajini, je bil v Poljanski dolini ujet zloglasni roparski vodja Roša, sicer imenovan tudi Mihor. Poljansko krvno sodišče v Predgradu ga je obsodilo na smrt z obešenjem na »Gavgah«. Ker so bili mnogi Poljanci osumljeni sodelovanja pri njegovih roparskih pohodih, so bili vsi odrasli moški z vojaško silo prignani iz poljanskih vasi k njegovemu obešenju, da bi jim bila njegova nasilna smrt v strašilno svrilo.

Za kaznovanje raznovrstnih manj hudih zločinov je bil postavljen na ravnici zraven gradu dva metra visok kamnat sramotni steber z verigo, s katero so priklenili zločince. Živinske tatove so pri tem sramotili tako, da so jim okrog vratu obesili čreva ukradene živali, ki so jo zaklali. Tako je na binkoštni ponedeljek leta 1805 grajski birič priklenil k temu stebru 20-letno dekle in ji obesil okrog vratu čreva zaklanega jagnjeta, da se je s takšno sramotivijo nad njo maščeval odklonjeni snubec Kovačič, ki se je priselil iz Hrvatske in kupil hišo v Predgradu potem, ko je obogatel kot sodelavec s hajduškimi roparji. Po njegovem naročilu je namreč domačin Muhvič, ki se mu je vdinjal za sodelovanje s hrvatskimi roparji, zanesel ponoči v hlev njene matere, osebenjke Bare Majetič, svoje jagnje in jo potem ovadil v gradu, kot

priča pred poljanskim grajskim sodiščem pa je nastopal Kovačič in dosegel obsodbo na priklenitev k sramotnemu stebru. Zraven priklenjenega dekleta je birič na ves glas označeval mimo idočim ljudem: »Marija Majetič iz Predgrada je obsojena k sramotnemu kamnu po jutranji in deseti maši eno uro in po litanijah do sončnega zahoda, ker je ukradla jagnje.« Še istega leta se je izkazala njena nedolžnost s tem, da je Muhvič, ki je bil kot pomagač hrvatskih roparjev ob napadu na trško župnišče smrtno ranjen, pred smrtjo izpovedal, da je on s Kovačičem sokrivec njene krivične obsodbe.

Grad je bil sprva last gospodov Poljanskih in za njimi grofov Ortenburških, katerim je oglejski patriarh Bertold leta 1247 dal v fevd ribniško gospostvo in vse še brezimno ozemlje južno od njega do Kolpe. Isti patriarh je leta 1248 izročil patronatsko pravico nad župnijo v Starem trgu v Poljanah grofu Hermanu Ortenburškemu. Po izumrtju Ortenburžanov, ki so znani kot kolonizatorji kočevskega ozemlja, so leta 1418 podedovali po dedni pogodbi iz leta 1377 vsa njihova gospostva s poljanskim vred Celjani. Friderik Celjski je v svoji naklonjenosti Poljancem leta 1321 podaril Tržanom Starega trga šest kmetij v Dragi pod Sinjim vrhom. Po izumrtju Celjanov leta 1456 so številna njihova gospostva po medsebojni dedni pogodbi iz leta 1443 podedovali Habsburžani, ki so dajali posamezna gospostva najprej v oskrbo, nato v najem in končno v prodajo plemiškim rodbinam. Poljansko gospostvo z gradom Poljane, Starim trgom, sodiščem, uradom, de-



2. Auerspergov grad s sramotilnim stebrom v Predgradu (1975)

setino in mitnino, ki so jo pobirali v Knežji lipi, je leta 1457 izročil cesar Friderik III. za posojilo 2000 ogrskih dukatov v oskrbo in dosmrtni užitek Erhardu Hohenwarthu in njegovima sinoma Andreju in Štefanu. Obenem jih je zadolžil, da od dohodkov od kmetij oddajajo cesarju letno 100 funtov in 100 veder vina. Proti sredi 16. stol. so grad Poljane z gospodvom dobili v najem gospodje Schnitzenbaumi, od katerih omenja Valvasor leta 1562 Viljema in leta 1612 barona Volka Schnitzenbauma. V najemu so ga imeli do leta 1618, ko ga je kupil od kralja Ferdinanda II. baron Janez Jakob Kisl ter ga pridružil h kočevskemu in ribniškemu gospodarstvu. Leta 1641 je Kislov pastorek Jurij Jernej prodal kočevsko in poljansko gospodarstvo Auerspergom, ki so v obeh gospodarstvih gospodarili do odprave fevdalnega reda z zemljiško odvezo leta 1848, grad v Kočevju in Poljanah pa so obdržali do svojega propada v drugi svetovni vojni.

Stari grad Poljane v Predgradu, ki je dobil svoje ime po legi od Jelenje vasi pred njim, so 16. oktobra 1809 požgali Francozi v svojem maščevanju, ker so Poljanci z grajskimi hlapci napadli francoske vojake, pobirajoče od Napoleona naloženi davek, pod Poljansko goro pri Brezniku in Gornjem Suhorju ter na Kočevskem pri Mali gori in v Kočevju. Od starega gradu in tabora se ni nič ohranilo, pač pa je ostal star sramotilni steber z verigo pri sedanjem združenem domu. Razvaline požganega gradu so deloma porabili Auerspergi, ki so zgradili v lepši legi manjši enonadstropni Auerspergov grad, preostali uporabni material pa so odpeljali kmetje za svoje zidave. Iz kleti novega Auerspergovega gradu je držal rov do zgornje hiše na Paki, kjer so njegov izhod v novejšem času zasuli. Leta 1942 so partizani ta grad požgali in s tem preprečili, da bi se v njem ponovno naselili Italijani in utrdili z belogardisti. Po osvoboditvi so obnovljeni grad spremenili v

zadružni dom in v njem namestili krajevni urad, trgovino, razne organizacije, kino dvorano ter šolo, ki so jo odprli leta 1947 in ukinili ob koncu šolskega leta 1976. V zunanjo steno združnega doma so vzdali eno ploščo v spomin na zbirni center VII. in IX. korpusa NOV leta 1944 in drugo ploščo v spomin padlim gasilcem za svobodo v času NOB gasilske čete Predgrad. Za domom so splanirali ter uredili telovadišče in plesišče.

Pod grad Poljane je spadalo obširno poljansko gospodarstvo, ki je obsegalo poleg Poljanske in Špeharske doline vso Poljansko goro z dolinskim robom Bele krajine od Damlja preko Tanče gore in Doblič do Jelševnika, na severozahodni strani je mejilo na kočevsko gospodarstvo, kjer je obsegalo južnovzhodni del Kočevske s Spodnjim Logom, Spodnjim Pckštajnom in Lapinjem — sedanjim Podlesjem — nad Bilpo v kanjonu Kolpe pa se je stikalo s kostelskim gospodarstvom. Po potoku Bilpi imenovano naselje je dobilo naziv Spodnja Bilpa kasneje po ustanovitvi Zgornje Bilpe, ki je stala z dvema hišama nad desnim bregom Bilpe do leta 1900, ko se je njen zadnji posestnik Franc Staudohar preselil v Laze v hišo s sedanjo hišno številko 5.

VIRI IN LITERATURA

1. A SRS, Neu Reformirtes Vrbar ober die Herrschaft Polan — 2. Johann W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Crain 1689, XI. — 3. Janez Vajkard Valvasor, Topographia ducatus Carnioliae Modernaе. — Bogenšpek na Kranjskem 1679. Spremnna beseda in redak. B. Reisp 1970. — 4. Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 139. — 5. Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana 1971, str. 239. — 6. Leopold Podlogar, Črtice o belokranjskih hajdukih. Dom in svet 1908. — 7. Ivan Simonič, Zgodovina kočevskega ozemlja. Kočevski zbornik 1939. — 8. Ivan Zupanec, Pri sramotnem kamnu. Dom in svet 1895.



IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

PRVA FOTOGRAFINJA V LJUBLJANI

MIRKO KAMBIĆ

GOSPA BREZ DOKUMENTOV

Ljubljanski magistrat je dne 5. maja 1864 naslovil na deželno vladu v Ljubljani, v skladu s takratnimi prepisi o koncesionirani obrti, vlogo, naj bi dovolila opravljati fotografsko obrt gospe Melaniji v. Norden. V dopisu je rečeno, da je Nordnova prevzela posel tukašnjega fotografa Karla Alkiera in da želi dobiti koncesijo na svoje ime. Toda M. v. Norden nima nobenih dokumentov, v Ljubljano je prišla pred kratkim in je torej tujka. Magistratu ni znanega nič slabega o prosilki; sama o sebi zatrjuje, da je fotografije večča in tudi od drugih se sliši, da je Nordnova v fotografski stroki zelo dobra. S politične strani ni pomislekov proti njej, zato magistrat predlaga, naj deželna vlada njeni prošnji ugoditi.¹

In tako je Ljubljana dobila svojo prvo fotografino, gospo Melanijo v. Norden, tujko brez dokumentov. Zato ne vemo nič o njenih

rojstnih podatkih, ne o njeni starosti, sorodstvu, kraju rojstva in krajih njenega potovanja. Ne vemo, ali je bila plemenitega ali navadnega rodu ta v. Norden, gotovo pa je, da na svojih ljubljanskih fotografijah ni navajala imena Melanija, kot stoji v navedenem dopisu, temveč Malvina v. Norden. Vemo tudi to, da je prevzela atelje fotografa Karla Alkiera v Kapucinskem predmestju 31 in da je na svojih fotografskih izdelkih navedla točnejšo oznako delavnice: v Fischerjevi hiši, ob Zvezdni aleji 31.²

Še en podatek je zabeležen v policijskem obrtnem protokolu mesta Ljubljane: fotografinja M. v. Norden je zapustila Ljubljano že po osmih mesecih, 23. decembra 1864.³

LJUBLJANSKI FOTOGRAFI LETA 1864

Ljubljana je bila leta 1864 skromno mestec, saj je štela samo 21.739 prebivalcev.⁴ Tudi bogata ni bila, zato je že naravna zakonitost



Fischerjeva hiša na Kongresnem trgu (Zvezda 31) v Ljubljani po potresu 1895. Tu je bil atelje prve ljubljanske fotografinke leta 1864. — Hiša je bila porušena, medtem ko njena sosedna na desni še stoji. (Po fotografiji v Nar. muzeju v Ljubljani)



Pogled na del sedanjega Trga osvoboditve (prej Kongresni trg). Palača na desni, z balkonom nad portalom, stoji na mestu nekdanje Fischerjeve hiše. (Foto M. Kambič, nov. 1977)

eksistence narekovala omejeno število fotografov. Nekaj jih je bilo stalnih, ki so poglinali v Ljubljani korenine, drugi so bili le začasni gostje kot popotni fotografi.

Sicer pa je bila poklicna fotografija še zelo mlada stroka, saj je bil prvi ljubljanski poklicni fotograf, domačin Ernest Pogorelec, vpisan v register fotografov šele 1859. leta.⁵ Kot stalna fotografa tega časa najdemo še dva priseljenca: Emila Dzimskega in Lovrenca Kracha. Prvi je opravljal razen fotografije tudi galanterijsko dejavnost, Krach pa se je imenoval sprva »slikar in fotograf«. Fotografsko dejavnost je prijavil dalje slikar Franz K. v. Goldenstein, ki je vključil v to delo tudi svojega sina Teodorja, vendar se je omejil samo na preslikavanje in fotografsko razmnoževanje lastnih umetniških del.⁶

Tudi popotnih fotografov je bilo tedaj še malo v Ljubljani, kljub temu da je železnica med Dunajem in Trstom od leta 1857 dalje že omogočala hiter pretok obrtnikov, umetnikov in poslovnih ljudi na tej relaciji. Danec Peter Christensen je ostal kot fotograf v Ljubljani le dobro leto (1862—1863).⁷ Za njim so se pojavili še trije popotni fotografi: Karel Alkier, Malvina v. Norden in Jožef Di-

wischovsky. Čas njihovega bivanja v Ljubljani je osredotočen okrog leta 1864.

KDO JE BIL KAREL ALKIER?

Uganka bo ostalo še naprej vprašanje, kako sta se srečala v Ljubljani Malvina v. Norden in Karel Alkier in pod kakšnimi pogoji je prevzela fotografinja Alkierov atelje. Alkier se je vpisal v ljubljanski obrtni register 1. julija 1863.⁷ Po rodu je bil iz Plzna (Pilsno). Njegova fotografska dejavnost v Ljubljani je bila odpisana dne 1. novembra 1864.⁸ Tu in tam še najdemo portrete majhnih formatov z imenom Karla Alkiera in priznati moramo, da je bil Alkier dober mojster. Slike so še po več kot stodeset letih ostre, tonsko nasičene in posnete s čutom za kompozicijo.

BLIZU »PEKLA«

Kje neki je stal fotografski atelje prve ljubljanske fotografinke, ki so si ga zaporedoma delili Alkier, Nordnova in končno Diwischovsky?

Nordnova si je dala tiskati na hrbtno stran kartončkov, na katere je lepila svoje fotografske izdelke, lepo in čitljivo (v nemščini)

takšen napis: »Fotografija Malvine v. Norden — prej K. Alkier — Zvezdina aleja št. 31 - v Fischerjevi hiši — Ljubljana«. Imela pa je tudi lepo izdelan žig s krajšim besedilom: »Malvina v. Norden-fotografinja - Ljubljana«.

Vsega ugibanja, kje je stal njen atelje, nas reši njena navedba »v Fischerjevi hiši«. Dovolj je sedaj, da vzamemo v roke Staroslavov (Vrhovnikov) spis »Gostilne v stari Ljubljani«⁹ in preberemo zanimive podatke o gostilnah na Kongresnem trgu (sedaj Trg osvoboditve) ob Zvezdi ter zgodbe o naših literatih, zlasti o samem pesniku Francetu Prešernu, ki je rad nagajal dekletom v obeh Metkinih gostilnih: na Griču in v Peklu. Priljubljena gostilničarka Metka Podbojeva se je namreč preselila z gostilne na Griču na gornjem delu Kongresnega trga, v gostilno Pekel (ali v »Peklu«), ki je bila nekoliko nižje, na oglu z Vegovo ulico. Nekoč je Prešeren videl, da so dali gostu v petek meso na mizo, pa je zapisal nagajive verze: »Metka, Metka! — ne spoštuješ petka, — si pustila grič, — vzela te bo hudič.«



Malvina v. Norden, Portret neznane Ljubljankanke. Format vizitke, 1864 (zasebna last)

Med obema gostilnoma je stala enonadstropna hiša, kjer je bila kavarna in pivovarna »pri Fischerju«. To gostilno je vodil od leta 1860 dalje Gustav Fischer, ki se pozneje, v ljubljanskem adresarju za leto 1896, navaja kot fabrikant sodavice na Kongresnem trgu št. 13. Menda je bil on prvi, ki je začel izdelovati v Ljubljani sodavico.

In prav ta Fischerjeva hiša je dala zavetje in atelje Alkieru, za njim pa prvi ljubljanski fotografiji Malvini v. Norden.

KAVARNA, KAMERA IN KEMIKALIJE

Ves slikoviti okoliš Zvezde, Kongresnega trga, uršulinske cerkve, Fischerjeve hiše in gostilne v »Peklu« je nazorno upodobil v svoji litografiji »Kongresni trg v Ljubljani« slikar Franz K. v. Goldenstein, kjer vidimo v ospredju nekaj meščanov, jezdeca in kočijo v idilični vožnji po trgu.¹⁰ Na to upodobitev se je naslonil tudi Hinko Smrekar, ko je upodobil Franceta Prešerna na svoji karikaturi »Nesmrtni Koseski in ta prismojen dohtar A. D. 1842«. Fischerjeva hiša je ohranjena tudi na fotografiji iz potresnega leta 1895.¹¹ Pozneje je doživela prezidave, tudi na dvorišču, bila pa je last Julija Elberta.¹² V letu 1977, torej danes, stoji tu lepa dvonadstropna hiša, rekli bi kar palača, z zelo mogočnim portalom. Dvorišče je še vedno pozidano z manjšimi, zasilnimi prostori in nič kaj ugledno urejeno. Lahko pa mirno trdimo, da je bilo nekoč zelo primerno za kakšen fotografski atelje ob zidu, ki loči še sedaj dvorišče od sosednje parcele nekdanje realke na Vegovi ulici.

Kako, da so se popotni fotografi ustavili ravno pri Fischerju? Izbirali so si pač cenejše gostilne, kjer so si najeli prenočišče in hrano, in kjer so našli primeren vrt ali dvorišče za fotografiranje v dnevni svetlobi. Prišli so tako tudi v neposreden stik s publiko, ki so jo želeli portretirati in si zagotoviti potreben zaslužek. Sklepamo lahko, da je bil ravno Kongresni trg z Zvezdo, s kavarno, pivovarno in sosednjimi gostilnami ter plesno dvorano v »Peklu«, kjer se je zbirala ljubljanska mladina,¹³ zelo primeren kraj za ljubljanskega fotografa. In tako je dala Fischerjeva kavarna prostor tudi ljubljanski fotografiji Malvini v. Norden, za njeno kamero in kemikalije.

FOTOGRAFSKI DOKUMENTI

Ali je zapustila Nordnova za seboj kaj fotografij, ki bi pričale o njeni dejavnosti in njenih sposobnostih? Slike iz njenega ateljeja

so zelo redke. V roke so mi prišli samo trije ženski portreti v obliki vizitke.¹⁴ To je format, ki je bil svetovni standard skoraj 60 let, vse do prve svetovne vojne. Fotograf je napelil že izdelano fotografijo na tankem papirju na trd, že vnaprej obrezan in s fotografovim imenom opremljen kartonček (okr. 10 × 6,5 cm).

Fotografiranje samo pa tedaj ni bilo tako lahko, kot je bilo pozneje ali kot je danes. Tudi prva ljubljanska fotografinja Nordnova je morala dobro obvladati postopek z mokrimi fotografskimi ploščami. Tik pred slikanjem si je morala sama očistiti navadno stekleno ploščo in jo v temnici obdelati s kemikalijami, vložiti še mokro v kamero, portretirati osebo, takoj nato ploščo v temnici razviti, po-



Format vizitke, 1864. (Zasebna last)
Ime in naslov prve ljubljanske fotografije

sušiti in nato kopirati slike na papir ter nalepiti na karton. Razen tega v Ljubljani ni mogla dobiti fotografskega materiala, npr. kemikalij, temveč si je morala določene stvari naročiti pravočasno z Dunaja ali pa imeti s seboj potrebno zalogo. Zanimivo bi bilo vedeti in videti, kako je Nordnova kot ženska prenašala ne ravno majhno fotografsko opremo kot popotni fotograf.

Ohranjeni izdelki fotografije Nordnove iz Ljubljane dokazujejo, da slike niso bile narejene na prostem, temveč v ateljeju. Razen preproge vidimo na slikah še običajne rekvizite: fotelj, steber, ograjo kulisno ozadje z drevjem. Fotelj ima visok naslanjač in je zelo lepo rezljan. Isti fotelj najdemo tudi na fotografijah Karla Alkiera, kar pomeni, da je Nordnova res prevzela njegov atelje.

Na imenovanih treh ženskih portretih ne najdemo nobenih imen ali datumov o upodobljenkah. Slikane so v celji postavi, v prazničnih oblekah, s krili do tal. Ena od žensk je slikana v profilu, sede pri mizici, s klobučkom na glavi, z drevjem v ozadju. Drugi dve ženski sta postavljeni v enako držo, stoje pred odlomljenim stebrom na podstavku, z levico pa se držita za naslanjač elegantnega stola;

šla pokriva vzorčasta preproga. Vse tri slike so še dobro ohranjene v nekoliko zbledelem sepia tonu.

SLOVO OD LJUBLJANE

Prva ljubljanska fotografinja se je pojavila leta 1864 kot kakšen komet: hitro je prišla in hitro odšla. Morda je bil vzrok njenega odhoda konkurenca, morda kaj drugega. Istega leta se je namreč pojavil v Fisherjevi hiši v Ljubljani nov popotni fotograf, Jožef Diwischovsky, ki je bil po rodu iz Temešvara. V Zvezdi je najprej razkazoval stereofotografije, nato pa se je krepko lotil fotografiranja in našel dober odmev med ljubljansko publiko.¹⁵

Leta 1866 je tudi Diwischovsky na hitro odšel z ljubljanskega fotografskega odra in spomin na vse tri popotne fotografe, ki so se udeleževali v Fisherjevi hiši na Kongresnem trgu, so kmalu zakrile ljubljanske meglice pozabe. Nekaj arhivskih aktov, časopisnihotic ter slik z imeni pa je vendarle ostalo in s tem tudi spomin na prvo fotografinjo v Ljubljani.

UGOVOR IN ODGOVOR

Arhivski dokumenti pričajo, da je po smrti svojega moža Emila Dzimskega njegova vdova Jožefa zaprosila za nadaljevanje fotografske obrti po svojem možu.¹⁶ To je bilo septembra 1863, torej prej, kot se je pojavila v Ljubljani Malvina v. Norden. In tako bi šteli lahko Jožefo Dzimski za prvo ljubljansko fotografinjo.

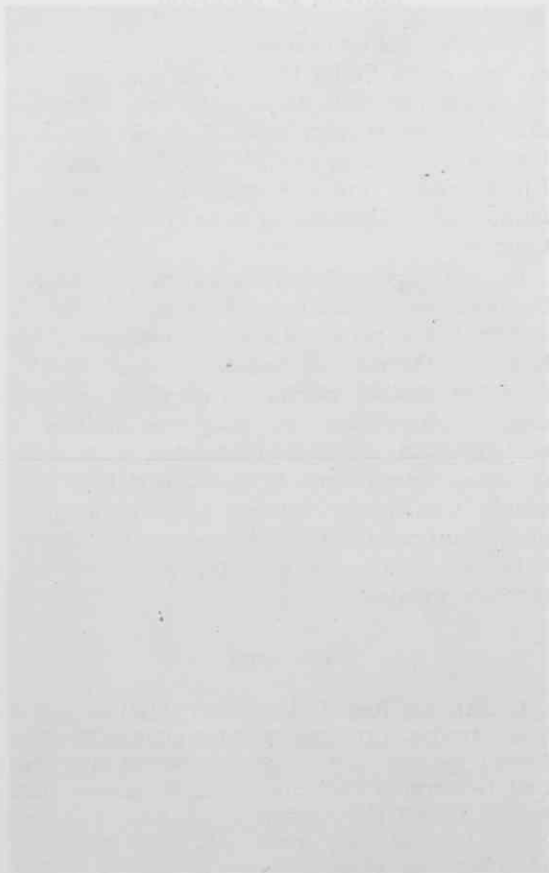
Imamo odgovor? Seveda ga imamo. Jožefa Dzimski je nastavila poslovanje, fotografa Jožefa Schwegerja. Nikjer ni omenjeno, da bi vdova Dzimski obvladala fotografijo. Bila je samo nosilka obrtne pravice in lastnica ateljeja. Nasprotno pa magistrat navaja v svojem spisu, da je bila Malvina v. Norden sposobna fotografinja in da so ji dali to priznanje tudi drugi. Zato jo lahko štejem za prvo fotografinjo v Ljubljani — vse dotle kot prvo, dokler se ne odkrije kakšen nasproten podatek.

OPOMBE

1. ZAL Lj, Reg. I, fasc. 747, 2611/1864. — 2. 3 fotografije, privatna last (iz albuma družine Sterle). — 3. ZAL Lj, Cod. XX/60, fol. 475 (Polizei Gewerbe Protokoll). — 4. »Triglav«, 1865, No. 20, p. 89 (10. marca). — 5. ZAL Lj, Cod. XX/5, fol. 447. — 6. prim. AS, Reg. fasc. 21-4, 14447/1863 in 16125/1863. — 7. ZAL Lj, Cod. XX/5, f. 447 (pod 3). — 8. ZAL Lj, Cod. XX/5, fol. 447 in AS Reg. fasc. 21-4/1863, št. 6262. —

9. Staroslav, Gostilne v stari Ljubljani, (ponatis iz »Jutra«), Lj, 1926. str. 31. — 10. Der Congressplatz in Laibach, aufgenommen Franz v. Kurz. Lithog. und verlegt v. G. Paik in Laibach. — 11. Karikatura visi v čitalnici Slovanske knjižnice v Ljubljani; fotografija Fischerjeve hiše je v fototeki Nar. muzeja v Lj. — 12. O Fischer-

jevi hiši glej tudi: Fabijančič, Knjiga hiš, V. knjiga: Kapucinsko predmestje (ZAL Lj) ter ZAL Lj, reg. I, fasc. 752, št. 1941/1861 ter Reg, IV a, 1642/1915 — gradbeni načrti. — 13. gl. opombo 9. — 14. gl. opombo 2. — 15. ZAL Lj, Reg. I, fasc. 656, 2843/1864 in Cod. XX/5, fol. 447. — 16. AS, Reg. fasc. 21-4, 1863/št. 2936, 13995 in 13128.



DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Posvetovanje o zgodovini Laškega

Že pred letom dni so se v Laškem začeli pripravljati na dva jubileja, ki ju ta kraj praznuje v letu 1977. Pred 750 leti je bilo namreč Laško (Tyuer) prvič omenjeno kot trg v listini izdani 7. XI. 1227 v Mariboru, s katero je avstrijski in štajerski vojvoda Leopold VI. podelil in potrdil več pravic samostanu v Jurkloštru (Franc Kos — Milko Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 5, Ljubljana 1928. št. 462; Jože Mlinarič v Gradivu za zgodovino Maribora 1, Maribor 1975, št. 60, postavlja k tej dataciji vprašaj in dopušča možnost, da je listina petnajst let starejša). 700 let kasneje, pred petdesetimi leti, pa je laški trg dobil še mestne pravice.

Odbor za proslavo 750-letnice Laškega je za to priložnost pripravil izdajo posebnega zbornika s prispevki za zgodovino Laškega, to tematiko pa bo obravnaval tudi poseben zvezek Časopisa za zgodovino in narodopisje. Odbor je stopil v stik z Zgodovinskim društvom za Slovenijo, da bi za to slavnostno leto pripravili posvetovanje o zgodovini Laškega v Laškem. K organizaciji so bile pritegnjene še Kulturna skupnost in Skupščina občine Laško ter pivovarna Laško.

Posvetovanje je bilo 19. XI. 1977 v Domu Dušana Poženela v Laškem. Odziv je bil živahen, saj je prišlo na srečanje zgodovinarjev prek 70 poslušalcev, kar je za ta letni čas sorazmerno dosti. Ker je pobuda za posvetovanje prišla od domačinov, je bil odmev pri okoličanih živahnejši, kot je običajno pri posvetovanjih, ki niso tako spontana. Domačini so poskrbeli, da je vsak od gostov dobil bilten o Laškem in spominsko značko, k boljšemu poznavanju turističnega pomena kraja pa so pripomogli s prospekti in razglednicami. Za prisrčnejše vzdušje je s svojim petjem poskrbel pevski zbor TIM Laško.

Posvetovanje je teklo brez zastojev. Spored je bil sestavljen po kronološkem zaporedju od najstarejših sledov naselitve na območju Laškega do najnovejše dobe. Kot prvi je v uvodnem predavanju vse navzoče pozdravil tov. Rudi Grosar, predsednik Skupščine občine Laško. V pozdrav je vpletel krajši opis razvoja NOB na območju laške občine in obžaloval, da je tov. Lojze Požun kot najboljši poznavalec osvobodilnega gibanja na tem področju zbolel in navzočih ne more sam seznaniti s svojimi izsledki. Sledil je pozdrav predsednika Zgodovinskega društva za Slovenijo, prof. dr. Ignacija Vojeta.

Opozoril je, da se zgodovinarji niso tokrat prvič zbrali v Laškem. Prav tu je bilo namreč pred sedemindvajsetimi leti (VI. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. To je s predavanjem prof. dr. Boga Grafenauerja o problemih obravnavanja agrarne zgodovine postavilo metodološki osnutek prvima zvezkoma Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev, ki obravnavata agrarne panoge. Tedaj so zgodovinarji sprejeli resolucijo o ustanovitvi muzeja v Laškem, kar se bo, kot je videti, uresničilo letos. Ob koncu pozdrava je apeliral na vse navzoče zgodovinarje s tega področja, naj se povežejo in razmislijo o ustanovitvi samostojnega celjskega zgodovinskega društva.

S tem se je začel delovni del posvetovanja. Kot prvi referent nam je tov. Tone Knez opisal starejšo zgodovino laškega območja. V kratkem in jedrnatem prikazu je omenil, da dajo najstarejše najdbe na tem področju sklepati na naselitev že v 8. stoletju pred našim štetjem. Čeprav to področje arheološko še ni sistematično raziskano, je po odkritih najdbah dokaj bogato. Referent je omenil rimske nagrobnike in sledove, ki pričajo o uporabi toplic. Staro, avtohtono prebivaistvo se je ob prihodu Slovanov umaknilo v sosednje hribe, toponimi, izpeljani iz besede Vlah, pa pričajo, da je bil njegov vpliv na tem področju občuten. Tukajšnji okoliš je v 4. do 5. stoletju opustel, ponovno pa je oživel v visokem srednjem veku.

Referat tov. Miloša Rybača, ki je sledil, je obsegal široko časovno obdobje od srednjega veka do leta 1941. Za starejše obdobje je prikazal celovito podobo tega področja, za novejša pa je poudarjal predvsem nekatere probleme, tako da je bila slika Laškega v novejšem času manj enotna. Predstavil nam je razvoj in pomen laškega gospostva v srednjem veku, njegov upad v korist Celja, katerega pomen so dvignili celjski grofje, opisal je čas turške nevarnosti, obdobje po kmečkih uporih (ker sta bili temu problemu posvečeni naslednji dve predavanji, je obravnavo samih uporov izpustil), čas marčne revolucije, upravnih reform do obdobja stare Jugoslavije in začetka NOB.

Predavanji dr. Jožeta Koropca in dr. Jožeta Mačka sta, kot že omenjeno, obravnavali problematiko kmečkih vstaj. Prvi referent je ob obravnavi samih uporov opisal tudi življenjske razmere in poklicno strukturo v laški okolici. Poseben poudarek je posvetil uporom 1635, ki je v Laškem močno odjeknil in v

katerem so Laščani odigrali pomembno vlogo. Predavanje dr. Jožeta Mačka je opisovalo kmečke upore v 18. stoletju, ki so rezultirali zlasti iz upravnih, terezijanskih in jožefinskih reform. Na kmečko uporništvu so v veliki meri vplivale tlačne obveze, za katerih abolicijo so se kmetje potegovali.

Ker je referat dr. Janka Prunka o odločitvi krščanskih socialistov za sodelovanje s KPS za akcijski program odpadel, so bili za že omenjenimi referati razvrščeni diskusijski prispevki, ki sicer v sporedu niso bili navedeni, a so se kronološko vključevali na to mesto. Tov. Matjaž Klemenčič je pripravil za območje Slovenske Stajerske v času 1880 do 1910 statistične preglede razmerja prebivalstva, ki je bilo ob štetjih zapisano kot slovensko in kot nemško glede na občevalni jezik. Te podatke je za Laško in okolico kritično osvetlil, obenem pa je analiziral tudi stanje materinega jezika šoloobveznih otrok. Ugotovil je, da je precej prebivalstva slovenskega porekla bilo pripisanega k nemškemu občevalnemu jeziku in da je zapisovanje ljudi krčilo število Slovencev.

Sledil je prispevek dr. Milana Ževarta, ki je govoril o problematiki NOB na tem področju. Poudaril je, da je bilo tu osvobodilno gibanje zelo živahno, prišlo je do ustanovitve pokrajinskega odbora OF, ki je dal pobudo za ustanavljanje osvobodilnih odborov po vsej severovzhodni Sloveniji. Zaključil je s predlogom, da bi organizirali posebno posvetovanje na temo NOB na tem območju.

Kot tretji diskutant je tov. Miloš Rybař živahno opisal svoje spomine na laški zapor v letu 1941, kjer je bilo po zaslugi dobrosrčnega paznika življenje zapornikov lažje kot sicer v takih pogojih.

Umetnostnozgodovinski referat dr. Ivana Stoparja je zaradi odsotnosti avtorja prebral tov. Jože Majcen. Omenil je umetnostnozgodovinske in kulturne spomenike Laškega in okolice in občutnejše arhitekturne spremembe, ki jih je Laško doživelo v zadnjih letih.

Predavanje tov. Jureta Krašovca je obravnavalo najnovejšo dobo in nam predstavilo življenje mesta danes. Referent se je posebej ustavil pri problemu socialne in izobrazbene strukture in pri spremembah, ki jih doživljata. Dotaknil se je tudi sodobnih problemov izobraževanja in socialnega skrbstva.

Delovni predsednik drugega dela posvetovanja, dr. Jože Žontar, je ob zaključku povzel rezultate posvetovanja. Ugotovil je, da se je pred zgodovinarje postavila naloga pripraviti celovit prikaz NOB na tem področju in pozdravil način, da je Laško samo prevzelo

iniciativo za organizacijo takega posvetovanja.

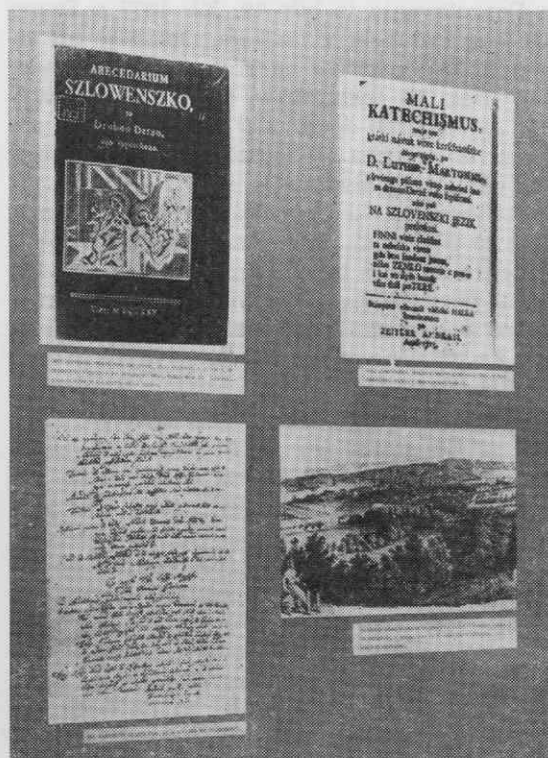
Domačini so vse udeležence pogostili s kosilom, ki mu je sledil ogled mesta pod strokovnim vodstvom tov. Miloša Rybařa.

Darja Mihelič

»Prekmursko šolstvo skozi stoletja« v Slovenskem šolskem muzeju

Sočasno z izidom temeljnega dela o prekmurski šolski zgodovini »Prekmurskim šolstvom« Miroslava Kokolja in Bele Horvata so v slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani 23. novembra 1977 odprli razstavo o tem šolstvu, ki je prva muzeološka obdelava tega vprašanja.

Pripravi razstave je bila omenjena knjiga v veliko pomoč, še zlasti kar se tiče prikaza linije razvoja. Gradivo, ki je prikazano na razstavi, izvira iz arhiva, razstavne zbirke in knjižnice Slovenskega šolskega muzeja, NUK in Arhiva SR Slovenije v Ljubljani ter Pokrajinske in študijske knjižnice iz Murske Sobote in Pokrajinskega arhiva iz Maribora. Razstavo je pripravil Andrej Vovko, likovno pa jo je oblikoval stalni sodelavec pri razstavah Slovenskega šolskega muzeja akadem-



Razstava Prekmursko šolstvo v Slovenskem šolskem muzeju (1977)

ski kipar Anton Demšar. Andrej Vovko je tudi avtor krajšega pregleda prekmurskega šolstva v razstavnem katalogu.

Na panojih je prikazan razvoj prekmurskega šolstva od srednjega veka do 1945, nakazane pa so tudi značilnosti političnega, kulturnega in verskega razvoja te v toliko pogledih edinstvene slovenske pokrajine. Spremlja jih ustrezen izbor do sedaj objavljenih del o prekmurski zgodovini. Na njih so prikazane fotografije šol, krajev, reproducirani nekateri dokumenti, pomembni za šolsko in splošno prekmursko zgodovino. Prikazana je večina najpomembnejših prekmurskih literarnih del, z rokopisom ali drugače so zastopani pomembni prekmurski pisci, šolniki, narodni buditelji, kajti za večino izmed njih se nam žal ni ohranila njihova podoba. Omeniti velja tudi dva predmeta iz 19. stoletja: računalo iz Beltincev in usnjeno šolsko torbo iz okolice Murske Sobotice.

V vitrinah v razstavnici so nekaj originalnih dokumentov o manjšinskem prekmurskem šolstvu za časa stare Jugoslavije, šolski zvezki, predmetniki in statistični popisni listi iz časa madžarske okupacije 1941 do 1945 ter primer šolske kronike.

Na istem mestu so razstavljeni tudi šolski učbeniki, tako v prekmurščini kot tudi v madžarščini, ki so jih uporabljali v prekmurskih šolah od 1790 do konca madžarske okupacije. Na zemljevidu Prekmurja je prikazana rast tamkajšnje šolske mreže.

Žal predvsem iz razlogov prostorske stiske ni bilo mogoče prikazati tudi obdobja po letu 1945, ki pa še čaka na svojo obdelavo. Razstava bo odprta v Ljubljani do aprila 1978, potem pa bo verjetno obiskala Prekmurje, seveda če bo zanimanje zanjo.

Čeprav nekateri sodijo, da imajo razstave, ki prikazujejo le posamezne slovenske pokrajine, le krajeven pomen, pa je razstava o prekmurskem šolstvu gotovo splošno slovenskega značaja, saj skuša širši javnosti približati žal še ne zadosti znano poglavje zgodovine, ki zaradi svoje posebnosti gotovo zasluži našo pozornost.

Andrej Vovko

Razstava Razvoj poštne prometa na Gorenjskem do prve svetovne vojne

V Gorenjskem muzeju v Kranju je bila od 29. decembra 1977 do 20. januarja 1978 postavljena razstava Razvoj poštne prometa na Gorenjskem do prve svetovne vojne. Ob razstavi je izšel katalog (60 str., 28 fotogra-

fij). Razstavo in katalog je likovno oblikovala inž. arh. Maja Göstl-Homšak.

Prvotni namen je bil razstavno prikazati gorenjske poštne postaje ob glavnih poštne cestah: Ljubljana—Podpeč—Trojane—Št. Ožbolt—Celje, in ob cestah, ki sta vodili na Koroško čez Ljubelj (Kranj—Tržič) in čez Koroško sedlo (Otok pri Podvinu—Jesenice—Podkoren). K temu nas je vodilo spoznanje, da so še obstoječe poštne postaje in ob njih stoječa gospodarska poslopja (hlevi) s svojimi značilnimi arhitekturnimi elementi, ki so se še ohranili, pomembni spomeniški objekti, o katerih smo želeli zbrati vso dosegljivo dokumentacijo in to s pomočjo arhivskih virov, fotografij in današnjih izmer obstoječih objektov.

Na pobudo PTT podjetja iz Kranja, ki je prispevalo tudi precejšnja finančna sredstva, je prvotna zamisel prerasla v razstavni prikaz razvoja poštne prometa na Gorenjskem do prve svetovne vojne, kar predstavlja neko zaključeno celoto. Zgodovinski razvoj pošte je bil v vseh preteklih obdobjih tesno povezan s takratnim gospodarskim in družbenim življenjem. Raziskovanje poštne prometa na Gorenjskem pa s tem še ni končano. Pripravljamo še prikaz razvoja pošte v času med obema vojnoma, v mesecu marcu pa bo v galeriji Mestne hiše v Kranju postavljena še posebna razstava Kurirske zveze med narodnoosvobodilno vojno. Celoten razvoj poštne prometa na Gorenjskem do najnovejšega obdobja bo v letu 1978 objavljen v posebni publikaciji v PTT arhivu, ki jo izdaja poštni muzej v Beogradu.

S tako razširjeno zasnovano razstavo smo želeli opozoriti tudi na bogato in zanimivo kulturno dediščino, ki je nastajala ob delovanju pošte v bližnji in daljnji preteklosti. Tako so se na primer na nekdanji poštni postaji pri Razingerju v Podkorenu, ki je služila poštnemu prometu od začetka 19. stoletja do izgradnje gorenjske železnice, ohranili različni predmeti (na primer postiljonska uniforma, poštni rog, žigi, knjiga potnikov iz srede 19. stoletja), ki so poleg ostalih eksponatov tudi prikazani na razstavi.

Zgodovinski razvoj gorenjske pošte je ponazorjen na 29 panojih in to s teksti, fotografijami, fotokopijami dokumentov, izmerami in muzejskimi predmeti, za katere je razumljivo, da niso vsi povsem specifični za Gorenjsko, saj je treba upoštevati, da je bila poštna služba, odkar je njeno organizacijo prevzela v svoje roke država, zelo enotno urejena. V vitrinah so bile razstavljene prve avstrijske poštne znamke iz leta 1850, ki so sestavni del takratne poštne reforme, na po-



Runk-Postl, Ljubelj v 19. stoletju

budo Gorenjskega filatelističnega društva pa so bile prikazane tudi znamke z motivi Gorenjske.

Razstava je bila urejena kronološko po posameznih temah. Predstavljeni so bili začetki poštne prometa v času rimske države, ko je obstajala že neke vrste državna pošta tako imenovana *cursus publicus*, ki pa je bila namenjena izključno za potrebe države. Pošto v srednjem veku, ki še ni bila splošno organizirana in so se tedanji vodilni družbeni razredi za prenašanje sporočil posluževali le lastnih slov pešcev in slov na konjih, so na razstavi ponazorile fotokopije grafik in lino-rezov, ki izvirajo že iz 14. in 15. stoletja. V organizacijskem smislu je prišlo do pomembnega napredka v 16. stoletju, ko je začela država vzdrževati redno poštno službo tudi za vsesplošne potrebe, zato smo dali temu obdobju tudi na razstavi potreben poudarek. Poleg drugega gradiva je bila razstavljena tudi fotokopija postiljona na konju Ygidusa van der Heydna iz druge polovice 17. stoletja, katerega original hrani grafični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani.

Rezultat merkantilistične gospodarske politike v prvi polovici 18. stoletja, je bila tudi izgradnja voznih cest, zlasti tistih, ki so vodile proti glavnima pristaniščema Trstu in Reki. Tako so bile glavne ceste čez Trojane, Ljubelj in Korensko sedlo proglašene za komercialne ceste in je bilo z ureditvijo teh voznih cest mogoče tudi v naših krajih izboljšati poštni promet in postopoma uvajati poštne vozove, kar je predstavljalo pomemben napredek. Poštni vozovi, ki so prihajali in odhajali ob določenem času po posebnem urniku, so sprejemali poleg pošte tudi potnike. V tem času se je v mnogočem izpopolnil tudi način poštnega poslovanja.

V primerjavi z drugimi avstrijskimi deželami so slovenski predeli glede tehničnega napredka na splošno precej zaostajali, tako tudi glede razvoja poštne službe. Kar zadeva gorenjsko območje, ki ga prikazujemo na razstavi, je potrebno razlikovati dvoje. Tisti del Gorenjske, ki leži ob povezavi Gradec—Trojane—Podpeč—Ljubljana, je vedno prednjačil v razvoju poštne službe, ker je tu potekala ena pomembnejših prometnih povezav in si-



Ygidus van der Heyden,
Ljubljana v drugi polovici
17. stoletja

cer med Dunajem in glavnim pristaniščem monarhije, Trstom. S časovno zamudo pa so nastajale poštne zveze čez Gorenjsko v smeri jug—sever, to je proti Koroški, oziroma obratno.

V osrednjem delu razstave so se zvrstile poštne postaje, ki so nastajale ob posameznih poštah, prikazan pa je bil tudi nastanek poštne zveze ob posameznih cestah. Opis in upodobitev najstarejše postaje, ki je bila postavljena v Podpeči pri Lukovici ob poštah zvezi Ljubljana—Gradec že v 16. stoletju, nam je ohranil J. V. Valvasor. Način poslovanja pošte in poštne pristojbine so ponazarjali na razstavi poštne redi zlasti iz druge polovice 18. stoletja. Posebno poglavje na razstavi so prezentirale karte z označenimi poštami in postajami (zanimiva je karta poštne zveze in poštne postaj na Gorenjskem iz začetka 19. stoletja iz arhiva SR Slovenije) in karta poštne zveze na Kranjskem in Koroškem iz leta 1849, ki jo hrani knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani. V drugi polovici 19. stoletja so pričeli pri nas uvajati poštne nabiralnike. Različne oblike in tipe je ponazarjal poseben pano.

Razvoj in oblika pisem, poštne žige in do-

pisnice, ki so bile uvedene v Avstriji leta 1869 in so se hitro razširile tudi po ostalih državah, so bili prikazani na razstavi s tipičnimi primerki.

Zaključni del razstave je bil namenjen poštne službi v današnjem pomenu, ki se je začela razvijati pred nekaj več kot sto leti, v času ko je tudi na področju transportnih in komunikacijskih sredstev prišlo do velikega tehničnega prevrata. Povečana proizvodnja je vplivala na razmah blagovnega prometa in običajne cestne zveze niso več zadoščale. Pošta se je pričela posluževati železnice, ki je imela velik gospodarski pomen, ker je omogočala večji in hitrejši transport. Približno ob istem času, to je sredi 19. stoletja, so začeli tudi v Avstriji graditi telegrafske napeljave, čez dobri dve desetletji pa tudi telefonske zveze. Vse te spremembe, ki so sestavni del industrijske revolucije, so izredno povečale obseg in hitrost poštne prometa, na drugi strani pa so uničile stare dotedanje oblike poštne službe.

Razstava je bila dobro obiskana in bo predvidoma postavljena tudi v drugih gorenjskih središčih.

Majda Zontar

NOVE PUBLIKACIJE

Goriški letnik. Zbornik Goriškega muzeja, Nova Gorica, zv. 3, 1976, 288 str. + XII str. s prilogo.

Že ob drugem zvezku Goriškega letnika smo zapisali, da je zbornik našel svoje mesto v slovenskem strokovnem tisku. Zdajšnji, tretji zvezek, to opozorilo samo še potrjuje ter s svojo zasnovo vidno polni vrzeli, ki jih je prineslo Goriški ter širšemu primorskemu prostoru leto 1918 z vsemi svojimi posledicami. Tako kot prva dva zvezka tudi tretji vsebinsko zajema prispevke z območja arheologije, umetnostne zgodovine, etnografije, zgodovine, narodnoosvobodilnega boja, poleg tega pa še zanimivo študijo o krajinskem planiranju na primeru Goriških Brd.

Upoštevač nakazano problematiko, je pobudnik letnika ter njegov urednik Branko Marušič pospremil sedanji zvezek z opozorilom, da je bil to pot uresničen namen, »zgodovinskim temam« pridružiti tudi sodobno snov. Dalje je treba omeniti širšo zasnovo publikacije, ki vsebinsko sega tudi na Kras, dejstvo, ki publikacijo vsebinsko samo še bogati.

Osnovna tema, ki ji je posvečen tretji zvezek Goriškega letnika, je objava celotnega gradiva (z izjemo dveh referatov) z znanstvenega zborovanja ob 125-letnici rojstva Simona Rutarja (rojen leta 1851). Med objavljenimi prispevki na to temo bi zlasti omenili predavanje Boga Grafenauerja o mestu Simona Rutarja v slovenskem zgodovinopisju, Valterja Bohinca o Rutarju kot geografu, Jaroslava Šašla o Rutarju kot arheologu. Željka Rapanića (Split) o Rutarjevem delu v splitskem arheološkem muzeju ter Branka Marušiča o Tolminski v Rutarjevih delih. Z doslej objavljenim gradivom o Rutarjevi dejavnosti (med drugim tudi v drugem zvezku Goriškega letnika) smo tako dobili dokaj zakroženo podobo dela in življenja tega slovenskega zgodovinarja, postavljeno v širši okvir slovenskega zgodovinopisja.

Arheološke tematike se v zborniku lotevajo štirje prispevki. Stane Gabrovec piše o železnodobni nekropoli v Kobaridu, Drago Svobljak podaja utrinke o gospodarstvu v Posočju in v starejši železni dobi, Nada Osmuk govori o novih antičnih najdbah v Povirju, medtem ko Alma Bianchetti iz italijanskega Vidma v kratkem zapisu razpravlja o novejših preučevanjih rimske meje na področju Trbiža. Gost iz Vidma je še Arduino

Cremonesi s prispevkom o zadnjem turškem vpadu v Furlanijo leta 1499.

S področja etnografije je zanimiv prispevek Duše Krnel-Umek o fantovski skupnosti v Kobjeglavi na Krasu, še zlasti pa bi opozorili na razpravo Miroslava Pahorja »Kraška vas Povir, primer simbioze med kopnim in morjem«, kjer avtor z etnografskega ter zgodovinskega stališča podaja preteklost in sedanjost tega kraja v tržaškem zaledju, in to še zlasti s stališča povezanosti tega kraja s Trstom, morjem in pomorstvom.

S področja NOB je prispeval obsežnejšo razpravo o ustanovitvi Gregorčičeve brigade France Škerl. Z njo skuša avtor opredeliti nekatera še odprta vprašanja o ustanovitvi te primorske vojaške enote ter njene začetne bojne poti. Ne le zgodovinskega, ampak tudi biografskega značaja pa je študija Iva Juvančiča o goriškem nadškofu Margottiju in njegovem odnosu do narodnoosvobodilnega boja. Gre za razpravo, ki je po svoji zasnovi mnogo širša kot obeta naslov, saj ne govori le o Margottiju, ampak tudi o tržaškem škofu Santinu (pa tudi o njunem odnosu do pisca razprave). Juvančič dalje govori tudi o tako imenovani »primorski sredini« v času NOB. Tretji pisec pa je Drago Pahor, ki skuša v članku o tržaškem protifašistu in tajniku tržaške federacije KPI L. Frausinu osvetliti ozadje njegove aretacije in smrti. V razdelku »Dokumenti« objavlja Goriški letnik obsežno pismo Engelberta Besednjaka, poslano Virgilu Ščeku 31. decembra 1944 iz osvobojenega Beograda.

Od ostalih prispevkov naj omenimo še zapisek Ksenije Rozman o slikarju Domenicu Conti Bazzaniju, dalje razpravo Marka Vuka »Doprinos k osvetlitvi pionirskega obdobja modernega slikarstva na Primorskem« ter avtobiografijo Avgusta Žigona, ki jo je pripravil Zoltan Jan.

Kot običajno, tudi tretji zvezek Goriškega letnika prinaša vrsto knjižnih ocen in poročil.

Tone Zorn

Letopis za leta 1972—1976. Trst, Narodna in študijska knjižnica 1977, 86 str.

Ob otvoritvi novih prostorov Narodne in študijske knjižnice v Trstu, v mesecu maju 1977, je izšla druga številka Letopisa NŠK, ki vsebuje podatke o delovanju NŠK v letih 1972—1976. Ta številka Letopisa je izšla z

večletno zamudo, vzroke za to pa je treba iskati predvsem v pomanjkanju finančnih sredstev.

V prvem delu brošure je podan pregled delovanja in poslovanja NŠK od 1972—1976. Že od leta 1972 je bila glavna skrb knjižnice posvečena pridobitvi novih prostorov, kajti tesni prostori so negativno vplivali na število obiskovalcev v knjižnici. Letos so zasedli nove prostore v Ulici sv. Frančiška 20. Prostori so bistveno večji, sodobno opremljeni, imajo čitalnico za časopise; imenovali so jo po Franu Levstiku, ki je bil tajnik Slavjanske čitalnice v Trstu v letih 1861—1862, glavno čitalnico pa so imenovali po Primožu Trubarju, v spomin na njegovo dvakratno bivanje v Trstu.

V okviru NŠK delujejo odseki za zgodovino, narodopisje in slovenski jezik. V poročilu je natanko opisano tudi delovanje in pridobitve teh odsekov. Na koncu poročila sledi statistični pregled in povzetek v italijanščini.

Poročilo o stanju in delu NŠK je dodano besedilo nagovorov Borisa Raceta, predsednika Slovenske kulturno gospodarske zveze v Trstu, o pomenu treh zborovanj, ki so jih imeli v Trstu v letih 1974, 1975 in 1976 slovenski zgodovinarji, bibliotekarji in slavisti.

Že v prvi številki Letopisa (izšla je marca 1974) je bilo omenjeno, da želi knjižnica z izdajanjem Letopisa pospeševati tudi znanstveno delo z objavljanjem krajših študij in pomembnega gradiva. V ta namen je urednik Stanislav Renko vključil v drugo številko Letopisa dva prispevka, in sicer študijo Marka Kravosa Družbeno angažirana pesem Srečka Kosovela in prispevek Borisa Gombača Slovenska politika v Trstu ob koncu 19. stoletja.

Delo Marka Kravosa je nastalo leta 1969 in je njegova diplomska naloga. V študiji raziskuje in preverja naslovno problematiko v Kosovelovih pesmih z vidika tekstov, ki so izšli v Integralih. Prispevek je objavljen zaradi vse večje aktualnosti obravnavane snovi, NŠK pa hoče na ta način počastiti 50. obletnico smrti Srečka Kosovela.

Druga študija - referat, ki ga je imel Boris Gombač na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Kranjski gori, nas seznanja z dogodki zadnjega desetletja 19. stoletja, ko »slovenska politika doživlja enega izmed svojih vrhuncev«. Obravnava tudi odnos, ki ga je politično društvo Edinost imelo do delavskega razreda, do socialne demokracije. Ugotavlja, da do sodelovanja med narodnjaško Edinostjo in slovensko socialistično organizacijo v Trstu ni prišlo in da sta ubrali vsaka svojo

pot pri reševanju slovenskega narodnega vprašanja na Primorskem.

Kot pomembno gradivo naj omenim tudi seznam z razstav, ki ju je pripravila NŠK. Leta 1974 ob priliki tržaškega dneva slovenskih bibliotekarjev je bila razstava primorskih bibliografij v Kulturnem domu. Seznam je razdeljen na osebne, strokovne bibliografije, tekoče slovenske bibliografije, bibliografije NOB, bibliografska kazala, bibliografija časnikov in časopisov, prevodov, pokrajinske in izseljenske bibliografije, izbor jugoslovenskih bibliografij, seznam pa se zaključuje z bibliografskimi pripomočki.

Leta 1976 pa je NŠK v sodelovanju s Slovenskim klubom pripravila razstavo slovenskega beneškega tiska. Seznam obsega 91 knjižnih enot.

Knjižnici je na koncu dodan seznam knjig, ki jih je NŠK izdala v letih 1972—1976.

Metka Gombač

Alpina — 30 let tovarne obutve. Žiri 1977, 158 str.

Ob jubileju čevljarke industrije v Žireh se je tovarna Alpina odločila, da izda zbornik, s čimer se je oddolžila vsem soustvarjalcem sedanje tovarne. Publikacija je tehten prispevek k popularizaciji krajeve zgodovine. Vsebino zbornika bi po tematiki lahko razdelili v tri zaokrožene celote: kulturnozgodovinski prikaz Žirov in okolice, zgodovino čevljarstva in tovarne Alpina ter zapis o povojnem kulturnem udejstvovanju Žirovcev.

V prvem delu nam France Planina prikaže geografsko podobo Žirov in njihove okolice. Zgodovinski prerež življenja na žirovskem ozemlju je prispeval Pavle Blaznik na podlagi svoje knjige Škofja Loka in Loško gospostvo, ki jo je izdalo Muzejsko društvo v Škofji Loki 1973. Opisal je poselitev Žirov. Ugotavlja, da raziskovanje arheologov žal še ni doseglo tega področja. Prve zanesljive podatke o naseljenosti žirovskega teritorija dobimo šele iz časa gospodstva freisinške škofije, ki je Žirovsko leta 1030 spojila v loško gospostvo. Načrtna kolonizacija je bila do konca 13. in v začetku 14. stoletja končana. Od srede 16. stoletja do 1630 je čas živahne rovtarske kolonizacije. Avtor je svoj prispevek dopolnil s tabelami, ki prikazujejo naseljitveno podobo žirovske župe do srede 18. stoletja s prikazom obveznosti ter s tabelo o številu prebivalstva po posameznih naseljih od 1291 do 1817. S člankom Pregled ljudske umetnosti v Žireh in okolici je Ivan Sedej

opozoril na vrsto posebnosti Žirov in okolice, ki pa žal še niso doživele temeljite raziskave.

V zborniku zasluži največjo pozornost čevljarstvo in temu je posvečen tudi srednji del zbornika. Uvodni članek s tega področja je pripravila Marija Stanonik s podrobnim prikazom razvoja čevljarstva v Žireh. Prvo omembo čevljarja najdemo že v urbarju iz leta 1501, večji pomen pa dobi čevljarstvo okoli 1880. V Žireh so izdelovali v glavnem težke čevlje, ki so jih v začetku prodajali na sejmih tja do Madžarske, Hrvaške in Slavonije. Med prvo svetovno vojno so moške odšli v vojsko, tako da je čevljarstvo stagniralo. Zlata doba čevljarstva nastopi po prvi svetovni vojni vse do gospodarske krize leta 1929. V tem obdobju so pričeli z izdelavo finjših čevljev in pojavlja se že manjša industrijska proizvodnja s poudarkom na združnem gospodarstvu. Svoje čevlje pošiljajo kupcem tudi po pošti.

Pred drugo svetovno vojno je bilo v čevljarstvu v Žireh zaposleno okrog 250 delavcev. Vojna proizvodnja čevljev se ni popolnoma pretrgala, vendar pa se je občutno zmanjšala. Avtorica svoj prispevek zaključuje z natančnim opisom čevljarstva in življenja. Franci Čeplak je v članku Narodnoosvobodilna borba na Žirovskem prikazal, da tudi žirovski čevljarji med vojno niso bili pasivni in so se postavili okupatorju po robu, čeprav pred vojno politično niso bili enotni. Okupator se je tudi v Žireh posluževal vseh mogočih podlosti, da bi odvrnil ljudstvo pred širjenjem partizanskega vpliva, vendar so se ljudje kljub terorju odločili za Osvobodilno fronto.

Z osvoboditvijo domovine pa se je tudi za žirovske čevljarje pričelo obnavljanje proizvodnje. Že 10. junija 1945 je bilo ustanovljeno podjetje Čevljarna, kar je začetek novega obdobja za Žirovce. Dne 4. aprila 1947 se Čevljarna preimenuje v tovarno športnih čevljev Žiri. V letu 1948 se obrati, raztreseni po vseh Žireh, preselijo v novo stavbo, kjer je dobilo zaposlitev 400 delavcev. Cilji nove tovarne so bili jasni: nadaljevati s starim ugledom in kvaliteto izdelkov, imeti delaven kader, ki naj bo vezan na domači kraj. Tako je Alpina v letu 1976 izdelala že 1.100.000 čevljev in imela zaposlenih 1600 delavcev. Pomembno skrb tovarna posveča izobraževanju, saj imajo svoj izobraževalni center. Nemajhen poudarek pa daje tovarna kulturnemu udejstvovanju svojih delavcev in jih pri tem podpira.

Na koncu zbornika je Viktor Žakelj predstavil slikarje samorastnike, Janeza Sedeja,

Jožeta in Konrada Peternelja ter Ivana Gluhododova.

Publikacija zasluži vso pohvalo. Prispevki so dopolnjeni z znanstvenim aparatom in številnimi slikami, ki so pomembno dopolnili posameznim člankom. Posebej preseneča velikopotezna in razkošna likovna oprema, ki včasih že spominja na reklamni letak.

Nataša Stergar

Miroslav Kokolj - Bela Horvat: Prekmursko šolstvo od začetka reformacije do zloma nacizma, Pcmurska založba, Murska Sobota 1977, 623 str.

Z omenjeno knjigo je zapolnjena velika vrzel v prikazu slovenske šolske zgodovine. Prekmursko šolstvo je šele s tem delom doživelo svoj obsežni in natančni prikaz. Se več! Delo se ne omejuje le na šolsko zgodovino, ampak oriše tudi politični, gospodarski, kulturni, verski razvoj Prekmurja, ki je v toliko stvareh različen od razvoja ostalih slovenskih pokrajin.

»Prekmursko šolstvo« je življenjsko delo Miroslava Kokolja, ki preučuje to problematiko že trideset let. Ob pomoči Bele Horvata je tako nastal pregled, kakršnega bi si mogli le želeli za druge slovenske pokrajine.

Avtorja začena pregled s širjenjem protestantizma na Ogrskem, orišeta pa tudi stanje začetkov šolstva v Prekmurju v srednjem veku. Posebno natančno prikazeta evangeličanske in katoliške vizitacije, ki so pomemben vir za preučevanje šolske mreže v reformacijskem in protireformacijskem obdobju. Veliko pozornosti posvetita zapisniku evangeličanske vizitacije iz leta 1627, najstarejšemu danes znanemu in najpomembnejšemu viru te vrste.

V obdobju protireformacije je težišče prikaza na delovanju slovenskih prekmurskih protestantov v Šurdu in Nemes Csóju, dveh izmed tako imenovanih »artikuliranih krajev«, kjer je bilo dovoljeno protestantsko bogoslužje in šolstvo. V Prekmurju ni bilo nobenega takega kraja. Prikazeta tudi nastanek prekmurskega protestantskega narečnega slovstva, ki je povezano z delovanjem Prekmurcev v obeh omenjenih krajih.

Terezijansko-jožefinska doba je spet obnovila protestantske cerkve in šole v Prekmurju, z ustanovitvijo nove katoliške škofije v Sombotelju (1777) pa je povezan nastanek katoliškega prekmurskega slovstva. Tako protestantske kot katoliške knjige so imele pomembno vlogo v prekmurskih šolah. Zelo ob-

širno avtorja orišeta delovanje sirotišnice v Köszezu in njen vpliv na katoliške prekmurški dijake. Natančno sta prikazana tudi pomembna vladarska odloka o šolstvu na Ogrskem Ratio educationis I. (1777) in Ratio educationis II (1806).

Madžarsko nacionalno obveščanje je za druge narode v Ogrski, ki so v tej državi imeli večino, pomenilo vedno hujši madžarizacijski pritisk. Temu pritisku so v večji meri podlegli prekmurški protestantski Slovenci, katoliški Prekmurci pa so se bolj narodnostno osvestili, navezali stike z rojaki onstran Mure, sprejeli gajico namesto madžarskega črkopisa in jezik svojih knjig približali knjižni slovenščini.

Avtorja natančno prikažeta vse ogrske šolske zakone, ki so drugačni od zakonov, ki so veljali za avstrijsko državno polovico in njihovo vlogo pri madžarizaciji.

Veliko pozornost posvetite dogodkom v letih 1918 in 1919, ki se končajo s priključitvijo Prekmurja Jugoslaviji. Natančno opišeta vse probleme, s katerimi se je spopadalo prekmursko šolstvo v tem obdobju, vprašanje odnosa učiteljev — prišlekov do prekmurskih domačinov in obratno, boj za uporabo prekmurščine in narečnih učbenikov, prizadevanje za ohranitev in obnovitev verskih šol, tako značilnih za prekmursko okolje. Prikažeta nam tudi stanje šol za madžarsko in nemško manjšino v Prekmurju, kot tudi takratno politiko državnih oblasti do tega vprašanja.

Temeljito je obdelano tudi obdobje madžarske okupacije, raznarodovalne metode, ki so jih uporabljali okupatorji, pa tudi delež slovenskih prekmurskih učiteljev v NOB.

Splošnemu pregledu sledi pregled razvoja šol v vsakem posameznem prekmurskem kraju, najprej osnovnih, nato kmetijsko in obrtno nadaljevalnih, meščanskih in državne realne gimnazije v Murski Soboti, ki je nastala za časa stare Jugoslavije in preživljala zelo viharne čase, saj je bil njen obstoj vedno ogrožen.

Temu delu sledi kronološki pregled razvoja prekmurskega šolstva od srednjega veka do 1945, več tabel, obširen pregled virov in literature ter seznam imen oseb in krajev.

»Prekmursko šolstvo« je širši slovenski javnosti približalo premalo znano poglavje slovenske zgodovine, približalo ji je pokrajino, ki je zaradi svojega posebnega razvoja manj znana, kot bi to upravičeno zaslužila. Prav to je največja zasluga prizadevnega dela obeh avtorjev, ki je nedvomno obogatilo slovensko zgodovinopisje.

Andrej Vovko

Branko Reisp, Predjama. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, zbirka vodnikov 72. Ljubljana 1977, 30 str.

Knjižica ni le vodnik po Predjami, ampak že kar majhna monografija o gospostvu in gradu, ki so ga do konca 18. stoletja imenovali Jama (tudi Antrum, Foramen Laforam, Lueg). Avtor knjižice Branko Reisp nam je lepo pokazal, kako je človek od pradavnine dalje izkoriščal okolje, ki ga je ustvarila narava in ga prirejal ustrezno potrebam in možnostim. Posebej pa se je avtor zadržal pri zgodbi o Erazmu Luegerju, saj je grad prav zaradi te zgodbe med slovenskimi gradovi zavzemal pomembno mesto, Erazem pa je bil ena tistih redkih oseb iz naše srednjeveške zgodovine, ki so zapustile med ljudstvom trajen spomin. Dalje govori avtor o zidavi današnje stavbe, ki so jo končali 1571. leta, ko je bil grad v rokah barona Kobencla. V posesti Kobenclov je ostal grad s kratko izjemo (1711—1719) skoraj 250 let, nato je prišel v roke grofa M. Coroninija s Kromberka in nato v last knezov Windischgrätzov. Kratko je opisana tudi poznogotska cerkva v Predjami. Zlasti pa je avtor posvetil pozornost raznim upodobitvam gradu od Klobučaričeve (med leti 1601—1605) dalje, ki velja za najstarejšo. Nekatere teh upodobitev so v knjižici tudi reproducirane (Valvasor, Cassas, Schaffenrath, Chapuy), med drugim tudi dve Goldensteinovi, ki sta tokrat prvič objavljeni. Zadnje strani knjižice pa so posvečene leposlovnim stvaritvam, ki so zajemale snov iz zgodovine Predjame.

Olga Janša-Zorn

Splošna bolnišnica »Dr. Franca Derganca«, Nova Gorica, Sempeter pri Gorici, 30 let — Zbornik ob odprtju I. faze. Nova Gorica 1975, 77 str.

Zbornik je sestavljen iz treh delov: iz prikaza zdravstva na Goriškem od začetkov do 1945, razvojne poti goriške bolnišnice od 1945 do 1975 ter prikaza o gradnji nove bolnišnice od 1964 do 1975. V uvodu pred navedenimi skupinami sestavkov pa je poleg izjav predsednikov skupščin občine Ajdovščina, Nova Gorica in Tolmin še življenjepisi znanega partizanskega kirurga in prizadevnega povojnega zdravstvenega delavca in pedagoga dr. Franca Derganca, po katerem ima goriška bolnišnica ime.

Ravnatelj Goriškega muzeja Branko Marušič je podal pregled zgodovine zdravstva

na Goriškem. Poleg orisa splošnih potez razvoja od rimskih časov dalje še posebej obravnava delovanje znamenitejših zdravnikov, tako Antona Muznika (1726—1803), Pier Francesca Scatija, Muznikovega sodobnika ter Bartolomea Patumà (1738—1823). Vsi trije so bili tudi strokovni pisci. Vsi trije so delovali na naših tleh. Avtor navaja dalje tudi tiste goriške zdravnike, ki so delovali na tujem in dosegli pomembne uspehe in sloves, med njimi cesarjevega osebnega zdravnika Ivana Štefana Zanuttija ter Marka Antona Plenčiča (1705—1786), ki je postavil temelje sodobni bakteriologiji. Pregled zaključuje s krajšim prikazom zdravstvene službe v NOB.

Zelo obsežen in natančen prikaz te dejavnosti pa je podal v naslednji razpravi Ciril Zupanc, vse od prvih improviziranih oblik partizanske sanitete, orisa partizanskih bolnišnic, sanitete v partizanskih enotah na terenu, delovanja apotekarske službe in stanja na tem področju ob osvoboditvi.

Članki o razvoju zdravstva in goriške bolnišnice v obdobju 1945—1975 so dragocen vir za preučevanje povojne zgodovine našega zdravstva in bodo pomembni za zgodovinarje, ki se bodo kdaj lotili preučevanja teh vprašanj.

Andrej Vovko

Elio Apih, »Le Cooperative Operaie di Trieste, Istria e Friuli«, Trst, 1976, 182 strani. S sodelovanjem Claudia Silvestrija.

V Delavskih zadrugah so že dalj časa načrtovali publikacijo, s katero bi prikazali razvoj zadržnega gibanja v Trstu, Istri in Furlaniji. Zamisel se je uresničila ob 70. obletnici obstoja delavskih zadrug. Dela se je lotil tržaški zgodovinar Elio Apih v sodelovanju s Claudijem Silvestrijem. Pri pisanju se je avtor izključno naslanjal na dokumente, ki jih hrani arhiv Delavskih zadrug.

Knjiga je razdeljena na osem poglavij. V prvem je Apih prikazal razvoj zadružništva v Evropi. Sama misel o zadružništvu je povezana z razvojem industrijske revolucije. Že v prvih desetletjih 19. stoletja so poskušali organizirati prve oblike delavske samopomoči (kot npr.: R. Owen, B. Buchez, V. Huber, J. F. Bray), dokončno so se načrti uresničili leta 1844 v Angliji z Rochdaleskimi pionirji. Že pet let kasneje je ta konzumna zadruga štela sedemnajst tisoč članov. Iz Anglije se je zadružniško gibanje širilo v Nemčijo, od tod v Avstrijo in Belgijo, kjer so prevzeli iniciativo krščanski socialisti. V Italiji se je gibanje širilo zlasti pod vplivom mazzinijan-

cev in prva konzumna zadruga je nastala sredi 19. stoletja v Torinu.

Hiter ekonomski razvoj v drugi polovici 19. stoletja je še okrepil nastajanje delavskih zadrug, ki so se leta 1895 združile v mednarodno zadružno organizacijo.

V drugem poglavju z naslovom »Trst in moderno zadružništvo« avtor opisuje začetek zadružništva v Trstu. Osnovna pogoja za razvoj delavske samopomoči sta bila človekoljubje in vzajemnost. Že v prvi polovici 19. stoletja so obstajala podporna društva, ki so združevala delavce v okviru stroke. Po letu 1867 z uvedbo svobode tiska in združevanja v habsburški monarhiji so nastale večje možnosti za razvoj zadružništva in tudi Slovenci v Trstu so ustanovili lastna podporna društva (1877, Tržaško podporno društvo, in 1879, Delavsko podporno društvo).

Večji polet je doživelo zadružništvo v letih 1900—1910 vzporedno z razvojem samega Trsta kot tudi s krepitvijo delavskega gibanja in socialdemokratske stranke. V okviru socialističnega gibanja so leta 1902 nastala prva delavska podporna združenja. V tem obdobju sta uspešno delovali tudi konzumni zadrugi v Istri in sicer v Labinu in Puli.

Posebno poglavje je avtor posvetil razvoju delavskih zadrug do leta 1905. V tem obdobju so najprej ustanovili »Delavski dom«, jeseni 1903 pa je bil ustanovni kongres »Delavskih zadrug«. Statut, ki so ga oblasti odobrile, je zadrugam dopuščal široko možnost delovanja. Posebno pozornost so v statutu posvetili delitvi dobička. Del tega so dobili člani v obliki bonov, ki so jih vnovčili v zadrugah samih (s tem so krepili tudi samofinanciranje).

Apih je posebej poudaril tudi zasluge, ki jih je imel Valentino Pittoni (najprej tehnični direktor, nato dolgoletni predsednik Delavskih zadrug) pri razvoju delavskih zadrug.

Do prve svetovne vojne so delavske zadruge hitro širile svojo dejavnost: odpirale so nove trgovine v Trstu, na Goriškem in v Istri, okrepile so tudi lastno proizvodnjo (ustanavljali so lastne pekarnice, mesnice, predelovalnice mesa itd.). Vzroki za močen razvoj so predvsem v splošnem ekonomskem razvoju, večji kupni moči delavcev in v učinkovitosti poslovanja.

Prva svetovna vojna je močno prizadela tržaško gospodarstvo in s tem tudi delovanje delavskih zadrug. V povojnem obdobju so bile prav delavske zadruge med prvimi, ki so obnovile delo v polni moči, saj so bile edina organizacija, sposobna hitro in dobro organizirati prehransko mrežo.

V naslednjih poglavjih Apih opisuje krizo v delavskem gibanju in boj delavskih zad-

rug za obstoj v času gospodarske krize. Iz te splošne krize je prav fašizem izšel kot zmagovalec in so tudi delavske zadruge postopoma prehajale pod fašistični vpliv. To je pomenilo uničenje demokratičnosti in vzajemnosti v delavskih zadrugah ter spreminjanje aktivnih članov delavskih zadrug v navadne konzumatorje.

V drugi svetovni vojni so se morale delavske zadruge ubadati z različnimi težavami, ki pa se jih niso lotevale s tako vnemo in iznajdljivostjo kot v času prve svetovne vojne. Člani delavskih zadrug so sodelovali tudi v odporniškem gibanju in s svojim delovanjem prispevali pri krepitvi partizanskih enot.

Zadnje poglavje je posvečeno povojnemu razvoju zadružništva, ko so morale delavske zadruge dejansko začeti znova. Predvsem je bilo treba ponovno uveljavljati demokratične odnose v sami organizaciji in že leta 1945 se je čutil večji vpliv članov pri vodenju zadruge, čeprav še danes člani ne uživajo vseh pravic. Leta 1959 so bile tudi dolgo pričakovane volitve (zadnje so bile leta 1924) v upravne organe. V petdesetih letih so delavske zadruge dobivale novo obliko, ki jo imajo še danes. Postajale so organizacija z moderno in učinkovito distribucijsko mrežo. Njihovo vodilo je postalo: delovati na podlagi kooperacijskih odnosov, ne pa ustvarjati čim večji dobiček.

Vzporedno s pregledom zgodovinskega razvoja delavskih zadrug pa avtor Elio Apih poudarja tudi družbeni pomen delavskih zadrug kot tudi njihovo vlogo pri krepitvi delavskega gibanja v Trstu in širšem zaledju.

Knjiga je opremljena s številnimi fotografijami, ki dajejo tudi vizualno podobo dejavnosti delavskih zadrug.

Zorica Golobčič

Tone Ferenc: Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940, Založba Borec, Ljubljana 1977. 281 str.

Pogosto, čeprav ne preveč upoštevano dejstvo je, da zna biti resničen dogodek dostikrat veliko bolj napet in razburljiv od proizvodov še tako razvnete domišljije. Lep primer za to trditev je nedvomno knjiga Tone Ferenc o diverzantskih akcijah narodnorevolucionarne primorske organizacije TIGR. Pred resničnimi dogodki, ki jih opisuje ta knjiga, zbledi marsikatera storija, ki opisuje izmišljene diverzantske akcije in delovanje tajnih služb.

Zasluga avtorja — ta slovi za zelo dobrega poznavalca arhivov, ki hranijo vire za obdobje zadnje vojne — je, da je te dogodke razgrnil javnosti. Kot pravi sam v uvodu, ni imel namena raziskati problematike TIGR v celoti, pritegnil pa ga je velik odmev teh akcij in obseg pritiukrepov nemških ter italijanskih oblasti, kot tudi velik krvni davek pri storilcih in njihovih sodelavcih.

Na podlagi arhivskega, predvsem nemškega ter italijanskega gradiva kot tudi s pomočjo še živih prič iz tega obdobja je avtor skrbno rekonstruiral potek dogodkov in nam kljub dejstvu, da ni mogel uporabljati še kakih drugih pomembnih virov, še zlasti britanskih, prikazal natančno in popolno sliko dogodkov.

Izhodišče dogodkov pomenijo razstrelitve železniških tirov v Avstriji pri Judenburgu aprila in maja 1940, kot tudi junija istega leta pri Trbižu. Namen teh akcij, ki sicer niso povzročile večje škode, je bil ovirati nemške dobave premoga Italiji, ki je bila takrat še »nevojskujoča se država«. Iz tega izhodišča avtor izvaja nadaljnji tok dogodkov: reakcijo nemških oblasti, iskanje izvršilcev in tistih, ki so stali za njimi. Akcija se širi, zajame Italijo in staro Jugoslavijo in vključuje pripadnike britanske tajne službe.

Med protagonisti teh dogodkov so nedvomno najbolj vidni pripadniki organizacije TIGR Ferdo Kravanja, Alojz Knez, Anton Ivančič, Danilo Zelen, pomembno vlogo pa je igral tudi Karel Širok, v tem obdobju uslužbenec jugoslovanskega konzulata v Celovcu.

Iz poteka preiskav diverzij in aretacij storilcev pride na dan sodelovanje slovenskih in nemških protinacistov kot tudi rafiniranost delovanja nemške tajne službe, ki je s pomočjo vrinjenih provokatorjev, med katerimi prednjači »Wagner«, sorazmerno hitro razkrila vso sabotažno mrežo, kot tudi »delodajalce« onstran jugoslovansko-nemške meje.

Zanimiv je nadaljnji avtorjev opis nemških pritiskov na jugoslovanske oblasti, delovanja nemške tajne službe v Jugoslaviji, dejavnosti jugoslovanske tajne službe, katere prikaz nekoliko ovira pomanjkanje ustreznih dokumentov kot tudi povezava organizacije TIGR s češkimi in poljskimi protinacističnimi emigranti in britansko tajno službo. V zvezi s tem je zanimiv prikaz »gospodarskega podjetja« »Ujka d. d.«, oddelka jugoslovanske protiobveščevalne službe, v katerem je igral vidno vlogo primorski emigrant Tone Batagelj, ki so ga morali na nemški pritisk ukiniti. Še en dokaz več kako nemočna je bila stara Jugoslavija v tem obdobju do nemških

pritisikov in vmešavanj v njene notranje zadeve.

Omeniti velja še popoln tekst sicer že znane dokumenta o formiranju neke vrste »pete kolone« med manjšino v Julijski krajini in emigranti iz te pokrajine v stari Jugoslaviji. Med drugim je bil ta dokument eden od temeljev obtožnice na II. tržaškem procesu leta 1941.

Avtor zaključil svoj izčrpan pregled s prikazom usode akterjev v teh dogodkih, še poseben poudarek pa da prikazu življenja in dela Ferda Kravanja-Skalarja.

Poleg vseh odlik zgodovinske raziskave, sestavljene na podlagi še neuporabljenih arhivskih virov, dopolnjenih s pričevanji sodobnikov, nam najnovejša knjiga Toneta Ferenca, ki je med drugim prejela tudi Kajuhovo nagrado za leto 1975, nudi tudi napeto branje, kar pri delih te vrste ni posebno pogost pojav.

Andrej Vovko

Petko Luković, Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovaške vprašanja v letih 1875—1878. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 420 str. (Dela, razred za zgodovinske in družbene vede; 19)

Knjiga, ki jo je pred kratkim izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, je tehten in dragocen prispevek ne le slovenskemu, temveč tudi jugoslovanskemu zgodovinopisju. Avtor se je s to problematiko ukvarjal vrsto let in je pretežni del podatkov za monografijo zbral iz takratnih slovenskih časnikov, iz nekaterih pomembnejših srbskih in hrvaških listov ter iz arhivskega gradiva. Bogate opombe kažejo, da je upošteval vsa mogoča dela slovenske in jugoslovanske historiografije o zgodovini Slovencev ter drugih jugoslovanskih narodov v 19. stoletju, posebej pa še dela o vzhodnem vprašanju.

V jugoslovanskem zgodovinopisju je bilo stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni (1875—1878) kot tudi do drugih pomembnejših dogajanj na Balkanu obdelano le na splošno in v okviru širših vprašanj. Tako nam pričujoča monografija prinaša mnogo novega. Doslej je veljalo, da so Slovenci podpirali avstroogrsko okupacijo Bosne in Hercegovine brez pridržkov in to od začetka hercegovaške vstaje do avstroogrške zasedbe, edina izjema naj bi bil Slovenski narod, ki se je ob začetku postavil na stališče naravnega prava in zagovarjal, naj Bosna pripada Srbiji, Hercegovina pa Črni gori. Petko Luković je

pokazal, da takšna ocena ne drži in da je slovenska javnost ob izbruhu vstaje, ki je kasneje prerasla v veliko vzhodno krizo, z veliko naklonjenostjo spremljala boj hercegovskih in bosanskih vstajnikov ter vojno Srbije, Črne gore in Rusije proti Turčiji. Takšno stališče ne odražata le Slovenski narod in Soča — glasili liberalnega tabora, temveč tudi klerikalni Slovenec ter konservativne Novice in Slovenski Gospodar. Avtor ugotavlja, da so vsi takratni slovenski časopisi posvetili bosansko-hercegovaškemu vprašanju veliko prostora. Do neke mere so izjema Novice, ki so o dogodkih prinašale zelo kratka poročila v rubriki »Novičar iz domačih in tujih logov«, posebne zapise o dogodkih v Bosni in Hercegovini pa so prinašale bolj redko. V informativnosti glede vstaje in drugih dogodkih na Balkanu je prednjačil Slovenski narod, takrat edini slovenski dnevnik. Kakor je mogoče soditi iz člankov in poročil v takratnem časopisju, razpoloženje Slovencev ni bilo ves čas triletne vzhodne krize enako, ampak je močno odvisno od razmer na bojišču. Avtor razlikuje tri temeljne politične opredelitve. Prva je prizadevanje za priključitev Bosne Srbiji, Hercegovine pa Črni gori. Tako mnenje zasledimo pri Slovenceh tedaj, ko je perspektiva vstaje ugodna (npr. od avgusta do oktobra 1875 in od maja do septembra 1876), ko vstajniki, Srbi in Črnogorci zmagujejo nad Turki in so izgledi za ustanovitev večje jugoslovanske države na Balkanu, ki bi bila mikavna tudi za jugoslovanske narode v okviru Avstro-Ogrske, kolikor toliko realni. Naklonjenost pravični borbi jugoslovanskih narodov za osvoboditev in zedinjenje izražajo tudi nekateri pesniki in pisatelji (Josip Stritar, Simon Gregorčič, Fran Maselj-Podlimbarski).

Nihajoče stališče glede prihodnosti Bosne in Hercegovine zasledimo od srede oktobra 1875 do začetka maja 1876 (tudi od oktobra 1876 do berlinskega kongresa 1878), ko se med Slovenci javljajo glasovi o avstroogrski okupaciji Bosne in Hercegovine, ki pa bi bila upravičena le, če Srbija in Črna gora ne bi začeli vojne proti Turkom v korist vstajnikov. Vendar je bilo tudi v tem času še močno stališče o priključitvi Bosne Srbiji in Hercegovine Črni gori. Jurčič, glavni in odgovorni urednik Slovenskega naroda, je pred državnim tožilstvom v Ljubljani novembra 1875 javno zagovarjal potrebnost ustanovitve jugoslovanske države na Balkanu. Decembra 1875 je tudi dr. J. Vošnjak v dunajskem parlamentu govoril o treh možnostih rešitve bosansko-hercegovaškega problema (avstroogrsko okupacija, osamosvojitve obeh pokrajin,

priključitev Srbiji in Črni gori). Trdil je, da bi bila najpravičnejša tretja varianta. Luković v svoji knjigi tudi pokaže, da so bili vsi slovenski časopisi proti premirju in sklepanju separatnega miru med Srbijo in Turčijo, do česar je vseeno prišlo februarja 1877. Od tedaj dalje se Slovenci bolj nagibajo k *avstro-ogrski okupaciji*, ki jo opravičujejo z ekonomskimi, političnimi in kulturno-prosvetnimi argumenti. Vseeno pa se še vedno javljajo članki o avtonomiji obeh dežel ali o priključitvi Srbiji in Črni gori. Dr. Vošnjak in Herman, poslanca v dunajskem parlamentu še leta 1878 tik pred berlinskim kongresom obsojata okupacijo in glasujeta proti odobritvi kredita, namenjenega zasedbi obeh dežel. Ko pa je slovenska javnost junija 1878 zvedela, da je berlinski kongres rešil vprašanje Bosne in Hercegovine v korist Avstro-Ogrske, je vse do konca vzhodne krize podpirala upravičenost okupacije. Slovenski narod piše, da se bo z okupacijo slovanski živelj v Avstro-Ogrski povečal in nujna posledica tega bo zlom dualizma ter prehod državnega krmila v slovanske roke. Slovenec pravi, da je to najboljša rešitev v danih razmerah, Novice pa želijo, da »nam Slovanom bo to podvzetje na veliko korist«. Tržaška Edinost pozdravlja sklep, da je mandat za okupacijo dobila Avstro-Ogrska, hkrati pa izraža dvom, da je berlinski kongres Evropi zagotovil trajen mir.

Dr. Luković je obdelal tudi stališče domačih Nemcev do sklepa berlinskega kongresa o Bosni in Hercegovini in ugotovil, da so ostali zvesti svoji turkofilski politiki in se odkrito izrekli proti okupaciji.

Nadvse zanimiv je tisti del Lukovićeve knjige, ki govori o delovanju odbora za pomoč vstajniškemu gibanju (deloval je od 6. IX. 1875 do 31. XII. 1876). Pomoč se kaže v treh oblikah: a) v denarju, b) v orožju in vojaški opremi ter sanitetnem materialu, c) v obleki in obutvi. Ljubljanski podporni odbor in uredništva posameznih časnikov so imela gosto mrežo poverjenikov za zbiranje denarne pomoči. Poverjeniki so bili predvsem trgovci, duhovniki, učitelji idr. Luković ugotavlja, da so pri zbiranju pomoči udeleženi vsi socialni sloji. Zbranih je bilo precej najrazličnejših sredstev, marsikaj pa je šlo po ilegalni poti na jug. Predvsem je po ilegalni poti šlo orožje in strelivo. V Ljubljani je namreč poleg legalnega odbora že od začetka avgusta 1875 obstajal tudi ilegalni odbor za pomoč vstajnikom, ki je skrivoma zbiral ne le razna sredstva za življenje in borbo, ampak tudi v njihove vrste pošiljal prostovoljce. Člani ilegalnega odbora so bili najvidnejši voditelji liberalne smeri slovenskega na-

rodnega gibanja (dr. Vošnjak, dr. Zarnik, Jurčič). Prostovoljci, ki jih je dr. Luković ugotovil nekaj desetini iz slovenskih dežel (med njimi je bilo precej tiskarskih delavcev in posamezni zdravniki), so odhajali v Bosno večinoma preko zagrebškega odbora, manjši del v Hercegovino pa preko odbora v Trstu. Nekateri slovenski prostovoljci so se izkazali tudi kot poveljniki (Miroslav Hubmajer).

Petko Luković se je v svoji knjigi lotil tudi vprašanja odnosa Slovencev do hrvatsko-srbskega spora okrog bodoče pripadnosti Bosne in Hercegovine. Zaostritev hrvatsko-srbskih odnosov je skrbela slovenske rodoljube. Slovenski narod in Slovenec sta obsojala hegemonistične težnje in si prizadevala za pomiritev spora.

Ator zaključuje z mislijo, da je pomenilo obdobje od 1875—1878 silno pomembno stopnjo na dolgi poti boja naših narodov za osvoboditev in združitev in da so prav Slovenci s svojimi stališči po svoje veliko prispevali za skupno jugoslovansko stvar.

Olga Janša-Zorn

Vlado Močnik, *Baška grapa, Ljubljana, sazozaložba 1974, 104 str.*

To je delo avtorja, ki se mu vidi, da pozna svoj rodni kraj. Na preko sto straneh nam poda zgodovinski, etnološki, geografski in sploh celovit oris Baške grape, od njene prve naselitve do danes. Pri tem se seveda ni mogel ustavljati ob posameznih vprašanjih in jih temeljiteje obdelati. Še najvažnejši je opis ljudi, ki tu živijo, in njihovih navad. To delo verjetno z veseljem prebirajo Baškograparji, ni pa primerno kot znanstveno izhodišče, kar poudarja tudi avtor sam.

Po krajšem opisu ilirskega obdobja in vladavine Rimljanov sledi besedilo o življenju Slovencev v skoraj trideset kilometrov dolgi Baški grapi od naselitve do zmage v narodnoosvobodilnem boju in graditve socializma. Življenje v teh krajih je bilo vedno težko in še danes se kmetje, ki ostanejo na svojih kmetijah, le težko prebijajo skozi življenje. Vedno več pa se jih sedaj zaposluje v industriji, ki se počasi in v skromnih okvirih širi.

V zadnjem delu knjige opisuje avtor tudi svoje življenje, ki je zanimivo, a nikakor ne sodi v to knjigo; prav tako tudi ne poglavje, ki govori o Istri in Istranih. Nekoliko bolj upravičeno govori pisec o Tolmincih, ki so bolj povezani z Baškograparji. Kljub temu, da se kar dobro bere, pa taka heterogenost tako drobne knjižice daje bralcu občutek nesolidnosti.

Branko Kalan

Raumplanungsgespräch Südkärnten, Wien 1977, 197 str.

Knjiga, o kateri poročamo, je prva v vrsti publikacij, ki jih namerava izdati Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu. Že zavoljo tega bi morala pritegniti našo pozornost. Knjiga dokazuje, da se je inštitut še posebej lotil proučevanja zdajšnjega položaja slovenske skupnosti na avstrijskem Koroškem, upoštevajoč pri tem vse tiste silnice, ki so in še vplivajo na koroškega Slovenca in na njegovo mesto v avstrijsko-koroški nemški sredini. Tako se v delu inštituta preteklost povezuje s sedanostjo; to pa dokazuje tudi knjiga o vprašanih prostorskega načrtovanja in njegovih posledic na južnokoroški prostor.

Podlago publikaciji je dala diskusija, ki so se je udeležili v začetku leta 1977 mladi slovenski ter manjšini naklonjeni strokovnjaki iz vrst večinskega naroda. Za ta pretes so pripravili 14 prispevkov, o katerih je tekla razprava, katere namen je bil nadrobneje osvetliti nakazana vprašanja.

Zgodovinarja bosta ob tem zanimala predvsem dva sklopa vprašanj. Najprej naj omenimo prispevke, ki so skušali podati zdajšnji gospodarski prerež južne Koroške ter probleme, ki se tu javljajo. Na področje demografije je posegel pogled na dosedanji razvoj južnokoroškega prebivalstva. Čisto zgodovinski temi pa sta bili dve. Prva je govo-

nila o socialnem ter gospodarsko-zgodovinskem razvoju južne Koroške, druga pa o genezi ter funkciji manjšini nasprotne politike na Koroškem. Medtem ko je prvi referent (Andrej Moritsch) skušal predvsem podati dosedanjo vednost o socialnem in gospodarskem razvoju južne Koroške, je drugi (Hanns Haas) s pritegnitvijo novo odkrite dokumentacije podal več novih pogledov na položaj koroškega slovenstva še zlasti pred prvo svetovno vojno in po njej. V podkrepitev svojih opozoril je Haas dodal tudi izbor nekaterih nadvse zanimivih dokumentov. Med njimi na primer najdemo pismo enega vodilnih koroških socialnih demokratov slovenskega rodu Antona Falleta, ki je julija leta 1926 ponovno cenil število Korošcev slovenskega jezika na »kakih 80.000«. Pismo med drugim ugotavlja, da ljudska štetja ne dajejo »prave« podobe, »ker se večina Slovencev iz političnih ali pa gospodarskih vzrokov ne priznava k svoji narodnosti«. Še bolj zanimivo pa je opozorilo deželnega vodstva velikonemškega Landbunda (stranka velikega predvsem nemško usmerjenega južnokoroškega kmeta), dano januarja leta 1928, po katerem naj bi znašalo število Korošcev slovenskega rodu kar tretjino prebivalcev dežele (torej kakih 123.000)! Pri dokumentu gre vsekakor za enkratno priznanje, kakršnega na strani nemškega koroškega nacionalizma do sedaj še nismo imeli.

Tone Zorn



UDK 352.017(497.12 Piran):873.3.081
Pahor Mirosław, višji znanstveni sodelavec, ravnatelj, Pomorski muzej Piran
66330 Piran, Gortanova 27 a, Yu

Akrostihi v piranski knjigi statutov leta 1384

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 26, št. 1, maj 1978,
str. 4-9, cit. lit. 17

Avtor razpravlja o umetniško-oblikovni obdelavi piranskega statuta leta 1384. Poleg odlične pisave je opazil, da je jezikovni oblikovalec kodeksa razbil monotonost stare glagolske oblike »statumus« in poiskal 36 drugih imperativnih glagolov. To mu je omogočilo, da je v statute vpletel 4 akrostihe, ki doslej niso bili opaženi. V prvi knjigi beremo: GRACIA SANCTI SPIRITVS ASSIT PRICIP. V šesti knjigi beremo: MARCVS CAVIANO SCRIPSIT HOC STATVTVM. Sedma knjiga podaja abecedni akrostih, osma in deveta pa nadaljujeta akrostih šeste knjige takole: GERIVS BANO, PETRVS DE SALONO, EGORGIVS (napačno za Georgivs) DE MAFFEO CAPITA STATVTARIOVM. S tem se je Caviano proglasil za dejanskega avtorja statuta, svoje tri kolege pa za umetniške oblikovalce začetnih črk.

UDK 930.26
Miki-Curk Iva, znanstveni sodelavec Zavod za spomeniško varstvo SRS
61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2, Yu

Rimska amfora in mortarij

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 26, št. 1, maj 1978,
str. 1-4, cit. lit. 9

Sestavek predstavlja rimske amfore in mortaria v Sloveniji, navaja nekaj posebnosti o okoliščinah, v katerih so pri nas našli njih odlomke, in navaja nekaj sklepev o rabi teh specifičnih rimskih lončenih posod za spravljanje in pripravo pijače, tekočin, začimb in hrane. Ta vrsta starin ni posebno močan pripomoček za datacijo nekoga najdišča, mnogokrat pa zelo koristi pri interpretaciji tiste dejavnosti, ki je v rimskem času odlikovala posamezno najdišče.

UDK 726.5(497.12 Jesenice): 669'16'
Resman Blaž, diplomirani umetnostni zgodovinar
64240 Radovljica, Cesta svobode 13, Yu

Fužinarske cerkve iz začetka sedemnajstega stoletja na Jesenicah

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 26, št. 1, maj 1978,
str. 9-18, cit. lit. 35

Članek obravnava Marijino cerkev na Savi in porušeno Barbarino cerkev na Plavžu na Jesenicah, ki so ju v začetku 17. stoletja ustanovili in zgradili tamkajšnji fužinarji Bucellenjci, posvetili pa ljubljanski škof Tomaž Hren (tretja cerkev — sv. Križa na Planini nad Jesenicami — je kljub nameri Bucellenjcev, da bi jo postavili že v začetku stoletja, nastala šele v 80. letih). S pomočjo arhivskih virov in upoštevanje dejstva, ki jih je o stavbi zgodovinski savske cerkve odkrila njena nedavna restavracija, skuša rekonstruirati prvotno podobo obeh stavb, ugotoviti njune stilne značilnosti in opredeliti njuno mesto v razvoju naše cerkvene arhitekture tistega časa. Išče pa tudi odgovor na vprašanje, če so imeli zasluge za nastanek teh cerkev le Bucellenjci, ali so ju postavili morda celo na Hrenovo pobudo.

UDK 352.072(497.12 Ljubljana):353/354*1704-1780'
Valenčič Vlado, znanstveni sodelavec v pokoju,
61000 Ljubljana, Aškerčeva 13, Yu

Odnosi med ljubljanskim magistratom in državnimi oblastmi ob terezijanskih upravnih reformah

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 26, št. 1, maj 1978,
str. 19-27, cit. lit. 30

Politični in pravni absolutizem je vzporedno s širjenjem državne dejavnosti sredi 18. stoletja reorganiziral upravo in uvedel za dežele in okrožja nova oblastva. Odnosi med staro mestno avtonomijo in državno upravo so se spremenili, ker so novi državni organi začeli posegati s svojimi funkcijami na področja, ki so bila do tedaj pridržana mestni samoupravi. Takim posegom se je ljubljanski magistrat upiral in je večkrat prišel v spore zlasti z okrožnim glavarjem. Iskal je zaščito za staro avtonomijo pri dvornih oblastvih, toda brez uspeha. V absolutistični državi je mestna uprava postala del državnega uradnega aparata in se je morala podrediti državnim oblastvom.

UDC 352.017(497.12 Piran):873.3.081

Fahor Miroslav, Senior Scientific Collaborator, Director, The Naval Museum, Piran

66330 Piran, Gorjanova 27 a, Yu

Acrostics in the Book of the Statutes of Piran in the year 1384

Kronika, a review for Slovene local history, 26, No. 1, May 1978, pp. 4-9, notes 17

The author discusses the artistico-formal treatment of the Statute of Piran in the year 1384. Besides an excellent writing, he has also noticed that the language former of the code broke the monotony of the old verbal form "statutum" and found 36 other imperative verbs. This gave him the possibility to insert into the Statutes four acrostics that have not been noticed until now. In the first book we read: GRACIA SANCTI SPIRITVS ASSIT PRICIP. In the sixth book we read: MARCVS CAVIANO SCRIPSEIT HOC STATVTVM. The seventh book presents alphabetical acrostics, while the eighth and the ninth continue the acrostics from the sixth book as follows: GERIVS, HANO, PETRVS, DE SALONO, EGORGIUS (wrong for Georgivs) DE MAREO CAPITA STATVTARIVM. With this Caviano proclaimed himself the actual author of the Statute, and his three colleagues as the artistic formers of the beginning letters.

UDC 352.072(497.12 Ljubljana):353:354*1704-1780"

Valencic Vlado, Scientific Collaborator (Retired)

61000 Ljubljana, Aškerčeva 13, Yu

The Relations between The Municipal Council of Ljubljana And the State Authorities at the Time of the Administrative Reforms of Kaiserine Maria Theresa

Kronika, a review for Slovene local history, 26, No. 1, May 1978, pp. 19-27, notes 30

Political and legal absolutism reorganized the administration together with the extension of the activity of the State in the middle of the 18th century, and introduced new authorities for provinces and districts. The relations between the old autonomy of the town and the State administration changed because the new State organs began to interfere, with their functions, with the spheres that had been until then reserved for the self-management of the town. The Municipal Council of Ljubljana objected to such interventions and so often disputed especially with the Perpetual of the district. The Council tried to obtain support from the Court Authorities but without any success. So in the absolute State the town administration became a part of the State official system and had to subordinate to the State Authorities.

UDC 930.26

Miki-Curk Iva, Scientific Collaborator, The Institute of SR Slovenia for Protection of Monuments in Ljubljana

61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2, Yu

The Roman Amphora and Mortar

Kronika, a review for Slovene local history, 26, No. 1, May 1978, pp. 1-4, notes 9

The article deals with Roman amphoras and mortaria in Slovenia, stating some details about the circumstances in which their fragments have been found. The article also enumerates some conclusions about the use of this special Roman earthen-ware intended for storing and preparation of beverage, liquids, spices, and food. Although this sort of antiquities is not a very good device to date a finding-place, it often helps with the interpretation of the kind of activity which was, during the Roman period, characteristic of a particular finding-place.

UDC 726.5(497.12 Jesenice):689*16"

Resman Blaž, Graduated in Art History

64240 Radovljica, Cesta svobode 13, Yu

The Churches, Founded by Forge-owners at Jesenice, from the Beginning of the 17th Century

Kronika, a review for Slovene local history, 26, No. 1, May 1978, pp. 9-18, notes 38

The article deals with Mary's Church at Sava, and a demolished Barbara's Church at Plavž at Jesenice which were founded and built at the beginning of the 17th century by the Buccellen family, the forge-owners of that place, and consecrated by the bishop of Ljubljana Tomaž Hren (the third church - The Holy Cross at Planina above Jesenice - was, inspite of the intention of the Buccellens to arise one already at the beginning of the century, erected only in the eighties). The article tries by means of the annals and considering the facts about architectural history of the church at Sava, found on the recent occasion of its restoration, to reconstitute the original form of the two buildings, to find their stylistic characteristics, and to specify their role in the development of our ecclesiastic architecture of that time. At the same time, the article tries to answer the question whether it was only owing to the Buccellen family that these churches were built or whether they were built on the initiative of Tomaž Hren.

UDK 625.8(497.12 Ljubljana—Zaloška) "1782/1784"
Sern Jože, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani
61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, Yu

Obnavljanje Zaloške ceste v letih 1782—1784

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 26, št. 1, maj 1978, str. 27—35, cit. lit. 18

V slovenskem prostoru so v 18. st. popravljali ceste v treh impulzih. Prvi je pripadal letom od ok. 1720 dalje, drugi od ok. 1760 dalje, tretji poslednjim letom 18. stoletja. Prvi impulz je zajel vse komercialne ceste kot glavne ceste, drugi stranske ceste, tretji povsem lokalne ceste. Cesta od rečnega pristanišča v Zalogu do pristanišča na Bregu v Ljubljani je bila do začeta 80. let 18. st. stranska cesta; takrat so jo dvignili na stopnjo komercialne stranske ceste in jo obnovili temeljiteje kot druge stranske ceste. Inženirjev predračun je predvidel za 4740 klafter dolgo cesto, široko 2,5 klafter, stroškov v višini 4943 gld ali skoraj 28 kr na kvadratno klaftro, kar je bilo normalno povprečje za tak ravninski predel kot je razdalja Zalog—Ljubljana.

UDK 728.82(497.12 Poljane ob Kolpi)
Simonič Ivan, profesor zgodovine in geografije
61000 Ljubljana, Runkova 16, Yu

Grad Poljane ob Kolpi

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 26, št. 1, maj 1978, str. 39—41, cit. lit. 8

Grad Poljane ob Kolpi je stal že v 13. stol. na južnem koncu današnjega predgrada. V dobi turških vpadov je bil h grajskemu obzidju v pobojcu pod gradom prizidan velik tabor, v katerem se je v 16. stol. razvil trg, ki so ga v razliki od veliko starejšega poljanskega Starega trga imenovali Novi trg. Prvi lastniki poljanskega gradu in gospostva so bili gospodje Poljanski, zadnji od leta 1641 dalje p. Auerspergi. Potem, ko so Francozi prvotni poljanski grad 16. oktobra 1609 požgali, so Auerspergi zgradili nezatno višje na ravnici svoj manjši grad, sedanjí zadržni dom. Stari trdnjaviški grad je povsem izginil, ohranil pa se je dva metra visok grajski sramotni steber z verigo.

UDK 373(436.6—863)"1925"
Zorn Tone, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani

61000 Ljubljana, Cankarjeva 5/II, Yu

Dve poročili o koroškem šolstvu iz leta 1925

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 26, št. 1, maj 1973, str. 36—38, cit. lit. 5

Avtor v članku povzema dve poročili, ki sta jih sredi dvajsetih let ob pogajanjih za uvedbo kulturne avtonomije za slovensko manjšino živečo na avstrijskem Koroškem pripravila takratni koroški deželni šolski svetnik Johann Benda ter vladni svetnik Franz Razer. Vsebinsko se poročili dopolnjujeta: medtem ko prvo govori o stanju obstoječega manjšinskega (utrakvističnega) šolstva, podaja drugo njegovo zakonsko ureditev.

UDC 373(436.6=863)"1925"
Zorn Tone, Senior Scientific Collaborator, The Institute for National Questions in Ljubljana, Cankarjeva 5/II, Yu

Two Reports about the Carinthian School System in the Year 1925

Kronika, a review for Slovene local history, 26, No. 1, May 1978, pp. 36-38, notes 5

In this article the author resumes two reports written on the occasion of the negotiations for the introduction of the cultural autonomy of the Slovene minority living in the Austrian Carinthia. They were written by the then district school councillor for the region of Carinthia Johann Benda, and the governmental councillor Franz Ratzer. As to the contents, the reports complete each other: while the first is about the existing state of the school system of minority, the second deals with its legal regulation.

UDC 625.8(497.12 Ljubljana-Zaloška) "1782/1784"
Sorn Jože, Senior Scientific Collaborator, The Institute for the History of the Workers' Movement in Ljubljana

61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, Yu

The Reconstruction of the Zaloška road in the Years 1782-1784

Kronika, a review for Slovene local history, 26, No. 1, May 1978, pp. 27-35, notes 18

In the area of Slovenia road repair in the 18th century was done in three stages: the first belonging to the period from about 1720 on, the second from about 1760 on, and the third belonging to the last years of the 18th century. The first stage included the repair of all commercial roads as main roads, the second covered by-roads, and the third entirely local roads. The road from the river harbour at Založ to the harbour at Brež in Ljubljana was considered a by-road until the beginning of the eighties of the 18th century; it was then graded as a commercial by-road and as such renewed more thoroughly than other by-roads. The engineer's estimate was the following: length about 4740 cords, width 2.5 cords, and the expense came to 4243 florins or nearly 28 crowns to 1 square cord, which was the normal average for a level territory such as is the distance from Založ to Ljubljana.

UDC 728.82(497.12 Poljane ob Kolpi)
Simončič Ivan, Teacher of History and Geography

61000 Ljubljana, Runčkova 16, Yu

The Castle Poljane by the River Kolpa

Kronika, a review for Slovene local history, 26, No. 1, May 1978, pp. 39-41, notes 8

The castle Poljane by the river Kolpa existed already in the 13th century on the south end of the place, nowadays called Predgrad. At the time of the invasions of Turks a great fort was built on to the castle walls on the slope beneath the castle. In the 16th century this fortification developed into a small town which was called Novi trg. In order to distinguish it from the much older Stari trg of Poljane. The first owners of the castle of Poljane and its domain were the Lords of Poljane, and the last from the year 1641 on the Auerspergs. After the original castle of Poljane had been burnt down by Frenchmen, the Auerspergs built a smaller castle a little higher on a plan, which is nowadays a building belonging to agricultural cooperation. The old fortified castle disappeared completely, but the two-meter high castle pillory has been preserved.

GOSPODARSKO ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
in informativnih člankov
ter člankov z gospodarskega
in kulturnozgodovinskega področja
Socialistične republike Slovenije
ter s komercialnimi besedili
in čestitkami

ZA OBLETNICO OF
SLOVENSKEGA NARODA

in

ZA PRAZNIK DELA
1. MAJ

čestitajo

*gospodarske organizacije, zavodi in ustanove
vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem
ter se priporočajo za nadaljnje sodelovanje
na gospodarskem in kulturnem področju*

obenem pa želijo

v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila



GOSPODARSKO RAZSTAVISČE

LJUBLJANA

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za mednarodni praznik dela 1. maj!

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila.

ORGANIZIRA POLEG STALNIH RAZSTAV SLOVENSKEGA GOSPODARSTVA ŠE SPECIALNE RAZSTAVE IN SEJME ZA POSAMEZNE STROKE GOSPODARSTVA REPUBLIŠKEGA, ZVEZNEGA ALI MEDNARODNEGA ZNAČAJA. V ČASU, KO NI RAZSTAV, SO RAZSTAVNI OBJEKTI NA RAZPOLAGO TUDI ZA RAZNE KULTURNE, DRUŽABNE IN ŠPORTNE PRIREDITVE TER KONGRESE

UPRAVA: LJUBLJANA, TITOVA C. 50
Telefon: 311 022

**OBIŠČITE
VSAKOLETNE
RAZSTAVE IN PRIREDITVE
NA GOSPODARSKEM RAZSTAVIŠČU
V LJUBLJANI**

ZAVOD ZA DRUŽBENI RAZVOJ LJUBLJANA — Ljubljana, Vojkova 57 tel. 346 161, 345 181

s temeljnimi organizacijami združenega dela: družbeno planiranje, urbanizem in informatika
ima naslednja področja dejavnosti:

- priprava družbenih planov in programov razvoja za občine ter mesto Ljubljana
- izdelovanje urbanističnih programov, urbanističnih načrtov, urbanističnih redov ter regionalnih med-občinskih urbanističnih planov,
- spremljanje in analiziranje poslovanja delovnih organizacij ter izvajanja letnih in srednjeročnih planov,
- priprava strokovnih gradiv kot osnove za programe in plane dela samoupravnih interesnih skupnosti
- koordinacija dela in izvrševanja nalog na področju zemljiške politike z občinskimi skupščinami in zemljiškimi skupnostmi,
- priprava predlogov smernic za izdelavo programskih delov zazidalnih načrtov in lokacijske dokumentacije za objekte posebnega družbenega pomena,
- tolmačenje urbanistične dokumentacije in razvijanje prostorskega informacijskega sistema,
- zbiranje in analiziranje statističnih podatkov ter izdajanje statističnih publikacij in informacij,
- izdelovanje zazidalnih zasnov in zazidalnih načrtov, dokumentacije za realizacijo, vključno s programskimi, tehničnimi in ekonomskimi sestavinami,
- zakoličevanje in izvrševanje vseh geodetskih in geodetsko-komunalnih del v zvezi z izdelavo lokacijske dokumentacije ter v zvezi z realizacijo zazidalne zasnove,
- organizacija zbiranja in vzdrževanje podatkov za komunalni informacijski sistem,
- organizacija, programiranje in obdelava vseh vrst prispevkov in davkov za potrebe občin,
- vodenje registra stalnega prebivalstva ter priprava registra stanovanj
- izdelovanje investicijsko-tehnične dokumentacije ter izvrševanje projektantskega in gradbenega nadzora nad objekti posebnega družbenega pomena

Urbanistični zavod Projektivni atelje

Ljubljana, Kersnikova 9
telefon: 310-888

izdeluje:

- vso urbanistično dokumentacijo,
- investicijsko-tehnično dokumentacijo za vse objekte visokih in nizkih gradenj;

opravlja:

- urbanistično službo,
- vse geodetske meritve;

razpolaga s tipskimi načrti:

- družinskih in vrstnih hiš,
- stanovanjskih stolpnice in blokov,
- trgovskih objektov,
- otroških vrtcev in šol.

Priporočamo se za naročila. — Delamo tudi ob sredah popoldne.

Delovni kolektiv Urbanističnega zavoda čestita vsem svojim poslovnim partnerjem, prijateljem in znancem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj.



bp Kolinska
tozd Remin

LJUBLJANA, ŠMARTINSKA 50

Telefon h. c. 316 244

NAŠ PROIZVODNI PROGRAM JE TALE:

Industrijska proizvodnja, predelava, dodelava vseh vrst lepil, prečiščene, tehnične in druge želatine ter pomožna sredstva za papirno industrijo.

Vsem poslovnim prijateljem, znancem in vsem delovnim ljudem čestitamo za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj



Mercator

Sestavljena organizacija združenega dela za dejavnost kmetijstva, industrije, trgovine, gostinstva in storitev, n. sub. o. Ljubljana



**TOZD
CONIMEX**

n. sub. o.

LJUBLJANA
BEETHOVNOVA 11/V



Slovenija papir PAPIRNICA VEVCHE p. o.

Proizvodni program:

STROJNO IZDELAN PAPIR:

- premazni,
- brezlesni univerzalni,
- srednjefini univerzalni,
- specialni.

VETA:

- zidne tapete,
- lepilo.

ROČNO IZDELAN PAPIR:

- umetniški akvarelni,
- umetniški grafični,
- pisemski reprezentančni.

Naslov: Papirnica Vevče, 61260 Ljubljana Polje

POTROŠNIKI



ELEKTROSTROJNO PODJETJE

Tiki

vam daje na voljo svoje kvalitetne proizvode, ki so potrebni v vsakem gospodinjstvu:

Električne bojlerje vseh velikosti s prizanim estetskim videzom.

Kuhinjske nape za prezračevanje kuhinj s priključkom na ventilacijski kanal ali brez njega.

Prezračevalce sanitarij.

Plinske pretočnike bojlerjev in plinske aparate za etažno ogrevanje po licenci »Junkers«.

Za vse proizvode zagotavljamo funkcionalnost in kvaliteto. Imamo dobro organizirano servisno službo.

Naše proizvode lahko kupite po vsej Jugoslaviji. Zahtevajte prospekte!

LJUBLJANA, MAGISTROVA 1
tel. 061 557 875

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

TEOL

LJUBLJANA

Zaloška cesta 54

Telefon: h. c. 41 162, direktor 41 728

izdeluje

tekstilna in usnjarska pomožna sredstva, sintetična lepila,

detergente, sredstva za hlajenje v kovinski industriji ter proizvode na bazi etilenoksida.

Imamo lasten servis za uvajanje naših izdelkov pri odjemalcih.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!



SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE GROSUPLJE

GROSUPLJE n. sol. o.

Po TOZD SPLOŠNE GRADNJE GROSUPLJE

izvaja vse vrste gradbenih objektov in del, vse vrste investicijskih objektov, raznovrstna popravila, nadzidave in adaptacije, gradi stanovanja za tržišče;

Po TOZD PROJEKTIVNI BIRO GROSUPLJE

izvaja ključavničarska, kovaška, mizarska in druga podobna dela, vrši celoten remont gradbenih strojev in razrez hlodovine;

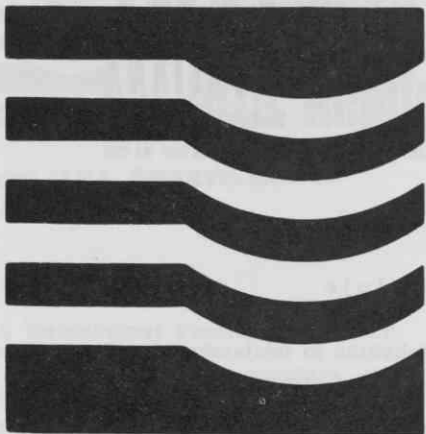
izdeluje vse vrste tehnične dokumentacije

izdeluje vse vrste tehnične dokumentacije

VSA DELA SO IZVEDENA HITRO IN SOLIDNO.

VSEM POSLOVNIM PARTNERJEM IN VSEM DELOVNIM KOLEKTIVOM PO SLOVENIJI ČESTITA ZA PRAZNIK DELA 1. MAJ IN ŽELI PRIJETNO PRAZNOVANJE

1908-1978



Kolinska

HP Kolinska Ljubljana

Ob svojem jubileju 70 let se tudi naš kolektiv pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila.

ZAVOD ZA USPOSABLJANJE SLUŠNO
IN GOVORNO PRIZADETIH,
N. SOL. O. LJUBLJANA

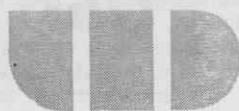
TOZD Učne delavnice b. o.

61000 LJUBLJANA BEŽIGRAD 8

telefon 311 177 — žiro račun 50102-603-43496

TISKARSTVO:

VEČBARVNI TISK
PLAKATI
RAZGLEDNICE
KATALOGI
PROSPEKTI
ETIKETE
BROŠURE
KNJIGE
OBRAZCI
ITD.



Naši specialni
oddelki:

STROJNA STAVNICA
ROČNA STAVNICA
KNJIGOTISK
KNJIGOVEZNICA
TISKARNA, LITOGRAFIJA
USNJENA GALANTERIJA
IN MODNA ŠIVALNICA

Opravljamo vsa dela omenjenih strok solidno in po konkurenčnih cenah. Za naročila se priporočamo!

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj



AUTOCOMMERCE

TOZD AVTOOBNOVA zn.s.o.

LJUBLJANA, TITOVA 136, Telefon
342 061

Vam nudi:

- kvalitetno servisiranje in vsa ostala popravila na gospodarskih vozilih znamke TAM-MAGIRUS, MERCEDES — FFB in OM — FIAT.
- na zalogi imamo za takojšnjo vgraditev obnovljene motorje TAM, FOMOS in PERKINS, kakor tudi menjalnike ter električne agregate.
- kot ekskluzivna delavnica obnavljamo vse vrste hidravličnih krmil in črpalk znamke ZF, ter avtomat. ventilatorje znamke BEHR.
- brusimo motorne gredi, valje in bloke motorjev, glave motorjev, valje motornih koles ter druge strojne predmete, povrtavamo glavne, ojnične in odmične ležaje motorjev.
- za potrebe domačih vozil izdelujemo nadomestne dele kot: polosovine, vzmeti, sornike, puše, kolesne vijake in podobno.
- v trgovini z lastnim parkirnim prostorom lahko nabavite avtomaterial vseh vrst.
- obratujemo celodnevno.

V vseh obratih se trudimo, da bi naročila strank izvršili hitro in kakovostno.

se priporočamo!

KOVINSKO PODJETJE



LJUBLJANA, KAMNIŠKA 41

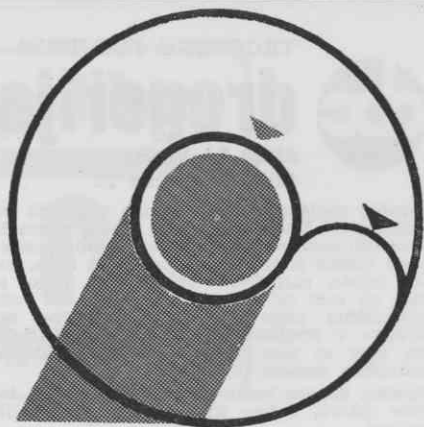
Telefon: 310 866

izdeluje po lastnih in tujih projektih:

- jeklene nosilne konstrukcije v visokih gradnjah,
- žerjave in žerjavne proge,
- jeklene cestne mostove,
- vrata, okna in predelne montažne stene v posebni secco izvedbi,
- balkonske in stopniščne ograje,
- regale za skladišča,
- ventilacije, žaluzije in druge ključavničarske izdelke.

Za cenjena naročila se priporočamo!

Čestitamo vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj.



indov
EXPORT-IMPORT
industrija
ovitkov
ljubljana
poljanska 95
T 321155, 316 032

Izredno pestra izbira
kvalitetnih naravnih črev, ovojev
za pečenje in drugih umetnih
ovitkov vam je vedno na razpolago.



Pletenina

TOVARNA TRIKOTAŽNIH IZDELKOV
LJUBLJANA, ZALOŠKA 14
TELEFON 44-016 - TELEX 31-874

Proizvaja kvalitetne izdelke moškega, žen-
skega in otroškega bombažnega perila. Po-
sebnost vam priporočamo nakup naših ko-
pálnih oblek izdelanih iz najsodobnejših
surovin in najnovejših krojev.

Kupujte naše izdelke in zadovoljni boste!

SGP - SLOVENIJA CESTE - TOZD

Projekt - nizke zgradbe

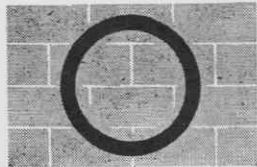
LJUBLJANA, PARMOVA 33
Telefon 312 029

čestita

za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda
in za mednarodni praznik dela - 1. maj.
Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partner-
jem in znanecem pa želimo v majskih praznikih
mnogo prijetnega razvedrila.

Dejavnost podjetja je naslednja:

- izdelovanje projektov za ceste, mosto-
ve, splošno in komunalno hidrotehniko
ter drugih nizkih zgradb;
- izdelava študij in projektov za promet-
no planiranje;
- izdelovanje projektov za visoke zgrad-
be;
- strokovno nadzorstvo nad izdelovanjem
objektov po sporazumu z investitorjem;
- opravljanje geodetskih izmer s področ-
ja nižje geodezije;
- dajanje ekspertiz in strokovnih miš-
ljenj.



OBLOGA-SLIKOPLASTIKA

OBRTNIŠKA ZAKLJUČNA DELA
V GRADBENIŠTVU P. O.

LJUBLJANA POLJE
tel. 48 101, 48 102

Oblaganje sten in podov s keramičnimi, ke-
ramitnimi, klinker ploščicami in mozaikom
- pečarska, soboslikarska in pleskarska de-
la - oblaganje s tapetami, polaganje tla-
kov iz plastičnih mas in iglanih preprog.

Čestitamo vsem delovnim ljudem in svojim
poslovnim prijateljem za obletnico ustanov-
itve OF slovenskega naroda in za medna-
rodni praznik dela - 1. maj

ABC POMURKA

Galeb TRGOVSKO
PODJETJE

LJUBLJANA, MESTNI TRG 21

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOV-
NIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZ-
NIK ustanovitve OF slovenskega naroda in za
mednarodni praznik dela - 1. maj

Mestni trg 21
Miklošičeva cesta 30 in 36
Rimska cesta 9 (Pasaža)
Trg MDB 10,

Poslovalnica CELJE
Poslovalnica LITIJA
Poslovalnica Podhod Ajdovščina,
LJUBLJANA, kjer boste solidno postreženi
Poslovalnica LAŠKO

ŠTAMPILJKE • ETIKETE

za urade, trgovine in obrti izdeluje in dobavlja solidno in po zmernih cenah podjetje

Sitar

Nasl. Marija Blejec, telefon doma 44 637.

Ljubljana, Nazorjeva ulica 3

Delavnica: Resljeva cesta 6, telefon 323 238

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!



TRGOVSKO PODJETJE

drogerija

61000 Ljubljana

Milana Majcna 12

obvešča cenjene kupce, da ima v svojih poslovalnicah v Ljubljani bogato izbiro domačih in uvoženih kozmetičnih izdelkov, manikirnega pribora, raznih ščetk za lase, zobe in roke, toaletnih torbic, razpršilcev za toaletno vodo, poleg tega pa tudi ur in zlata. Vabimo vas tudi na kozmetično nego v naša kozmetična salona »Cutis« v Pražakovi 8 in »Jana« na Celovški 145, kjer so vam na razpolago tudi pedikura, podvodna masaža in savna.

Upamo, da vas bomo zadovoljili s pestro in bogato izbiro, dobro kvaliteto in sprejemljivimi cenami.



JUGODENT

Novi Sad

DELOVNA ENOTA

dental

LJUBLJANA

Titova cesta 25 a

Telefon 311 532

podjetje za promet z zobozdravstveno opremo in potrebščinami

Čestitamo vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj



arbo

tovarna
kemičnih
izdelkov
ljubljana-polje

Proizvajamo:

impregnacijska sredstva za les
ARBONITE,
sredstvo za čiščenje kamnitih
površin TERACO + MARMOR,
antikorozijska sredstva.

ZINA — industrija ščetk

61001 Ljubljana
trpinčeva 108

tel: (phone) n. c. 48 047

direktor: 48 233

bančni račun: 50101-601-15190

pp. 599



Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

T E Ž M E R

PODJETJE ZA POPRAVILO
TEŽNIH IN MERILNIH NAPRAV

LJUBLJANA, GORNJI TRG 44

Telefon 20 844, direktor 23 453
in obrat v Izoli telefon 71 322

čestita

za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj.

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila.



GRADBENO
PODJETJE

LJUBLJANA — PODMILŠČAKOVA 24

Proizvodne enote TOZD I, tel. 317 848

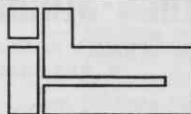
Proizvodne enote TOZD II, tel. 313 144

Proizvodne enote TOZD III, tel. 313 427

Centralni obrati TOZD IV, tel. 341 977

direktor tel. 314 361

Specializirani smo za vzdrževalna dela, adaptacije stanovanjskih, poslovnih in industrijskih zgradb ter uslug s področja gradbeno obrtniških del. Opravljamo tudi manjše industrijske nove gradnje. Prodajamo beton in betonske polizdelke, malto iz acetilenskega apna, opravljamo železokrivske storitve.



INDUSTRIJSKI BIRO

podjetje za izgradnjo industrije p.o.
61001 Ljubljana, parmova 33, p.p. 43

izvaja inženiringe in vsa dela v zvezi z izgradnjo, rekonstrukcijo, racionalizacijo in začetnim obratovanjem industrijskih objektov. Izdeluje projekte vseh vrst, ekonomske elaborate in izvaja nadzor nad izvajanjem del.



DO POLIKEM TRGOVINA, Ljubljana, n. sol. o. Ljubljana, Maistrova 10, trgovina s kemično tehničnim blagom na veliko in malo, uvoz — izvoz in zastopanje tujih firm TOZD »CHEMO« TOZD »KEMIJA—IMPEX«

DELOVNA ORGANIZACIJA

polikem — trgovina

želi ob prvomajskih praznikov vsem delovnim ljudem novih uspehov pri izgradnji naše socialistične samoupravne skupnosti.

PODJETJE **Plastifikacija**

ZUPANČIČ ALEŠ

LJUBLJANA, SAVELJSKA CESTA 22
Telefon del. 341 417, stanovanje 341 919

vam plastificira različne tiskovine, kot so npr.: razglednice, slike, katalogi, ovitki revij, knjige.

Čestitamo vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

ima na zalogi naslednje publikacije:

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, kompletni letniki od VI/58 do 23/1975 po 50 din, letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din

V seriji Knjižnica Kronike so izšle naslednje publikacije:

Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), knjigotrška cena 20 din

Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), knjigotrška cena 20 din.

Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), knjigotrška cena 20 din.

Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), knjigotrška cena 20 din.

Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), knjigotrška cena 30 din.



Comate



MDCCCLIII

13

